

**MATERIÁLY
XX MEZINÁRODNÍ VĚDECKO - PRAKTICKÁ
KONFERENCE**

**EFEKTIVNÍ NÁSTROJE MODERNÍCH
VĚD**

22 - 30 dubna 2023 r.

Volume 5

Praha
Publishing House «Education and Science»
2023

Vydáno Publishing House «Education and Science»,
Frýdlanská 15/1314, Praha 8
Spolu s DSP SHID, Berdianskaja 61 B, Dnepropetrovsk

Materiály XX Mezinárodní vědecko - praktická konference «Efektivní nástroje moderních věd », Volume 5 : Praha. Publishing House «Education and Science» -251 s.

Šéfredaktor: Prof. JUDr Zdenák Černák

Náměstek hlavního redaktora: Mgr. Alena Pelicánová

Zodpovědný za vydání: Mgr. Jana Štefko

Manažer: Mgr. Helena Žáková

Technický pracovník: Bc. Kateřina Zahradníková

**Materiály XX Mezinárodní vědecko - praktická konference ,
Efektivní nástroje moderních věd po**

For students, research workers.

Pro studentů, aspirantů a vědeckých pracovníků

Cena 50 Kč

ISSN 1561-6940

© Authors , 2023

© Publishing House «Education and Science» , 2023

EKONOMICKÉ VĚDY

Podniková ekonomika

Қонарбай Ұ.Т., Маханова А.Ж.

Международный Таразский инновационный институт им. Шерхан Муртазы

ПРОГНОЗНЫЕ ОЦЕНКИ КОММЕРЧЕСКИХ РИСКОВ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

На сегодняшний день проблема риска является одной из основных в коммерческой деятельности промышленных предприятий. В условиях рыночной экономики риск возникает на различных стадиях продвижения товаров и услуг как собственно внутри страны, где функционируют предприятия, так и за ее пределами, если они осуществляют внешнеэкономическую коммерческую деятельность. Риск в условиях рынка становится показателем уровня конкурентоспособности и устойчивости предприятий. Однако конкурентная рыночная среда приводит, с одной стороны, к повышению вероятности банкротства предприятий и снижению уровня их безопасности, а с другой – является двигателем общественного прогресса. Вероятностная природа многих рыночных ситуаций и их неопределенность постоянно порождает коммерческий риск.

Он может быть вызван разными обстоятельствами, поэтому его анализ связан с выявлением главных причин (факторов). Предметом же оценки выступают факторы, характеризующие объектную и пространственную принадлежность, количественные и качественные параметры, а также источники и причины их возникновения. Качество оценки определяется полнотой рискообразующих факторов.

Отметим, что перечень факторов коммерческого риска отличается большим многообразием. Они могут пересекаться между собой, накладываться один на

другой, а могут проявляться независимо. Безусловно, невозможно, да и нет необходимости детально учитывать все имеющиеся факторы и причины. Следует анализировать и изучать только те, которые наиболее активно воздействуют на уровень риска коммерческой деятельности промышленных предприятий в современных условиях.

Очевидно, что на ситуацию коммерческого риска будут влиять и внешние, и внутренние факторы, но в различной степени. Так, коммерческий риск может углубиться вследствие внутренних просчетов предприятия, а также под воздействием внешней среды: недобросовестной конкуренции, ошибочного мнения общественности, изменения конъюнктуры рынка, отсутствия достоверной информации и т.д.

К внешним относят факторы, обусловленные причинами, не связанными непосредственно с деятельностью самого предприятия. Источники их возникновения кроются во внешней среде по отношению к рассматриваемому предприятию. Они включают в себя объективные экономические, социальные и политические условия внешней среды, в рамках которых конкретное предприятие осуществляет свою деятельность, и к изменению которых оно вынуждено приспосабливаться.

Однако не все факторы внешней среды прямо и в равной степени влияют на результаты коммерческой деятельности промышленных предприятий. Их проявление может носить как прямой, так и косвенный характер. При оценке факторов коммерческого риска внешней среды необходимо выявить рискованные среды и их подвиды, которые наиболее сильно оказывают влияние на результаты функционирования промышленных предприятий. Факторы коммерческого риска целесообразно разделить на факторы общей внешней среды и частной. Общие включают все, что окружает предприятие. В совокупности они образуют общую (глобальную) внешнюю среду. Частная (локальная) внешняя обстановка присуща каждому конкретному предприятию. Она представляет собой совокупность каких-либо внешних сред или их частных составляющих –

подвидов. Поэтому применительно к задаче анализа внешней среды и внешних факторов коммерческого риска можно сказать, что внешние причины риска коммерческой деятельности промышленных предприятий – это явления, происходящие в глобальной внешней среде и порождаемые ею. Они в свою очередь посредством субъектов рынка, с которыми связано предприятие, трансформируются в более значительные для него события, возникающие в его локальной внешней среде.

Внутренние факторы имеют под собой объективную и субъективную основу, так как именно руководитель оценивает ситуацию риска, формирует множество вариантов решения конкретных проблем. Кроме того, восприятие риска напрямую зависит от каждого человека с его характером, складом ума, психологическими способностями, полученными знаниями и опытом.

Внутренние факторы риска коммерческой деятельности можно классифицировать по уровню принятия решений и на стадии разработки предприятием стратегических подходов можно выделить следующие: – ошибочный выбор или неадекватная формулировка собственных целей; – неверная оценка стратегического потенциала; – ошибочный прогноз развития внешней хозяйственной среды в долгосрочной перспективе.

Учитывая все вышесказанное, можно сделать вывод, что выявление и классификация факторов коммерческого риска считается одним из сложных этапов его оценки и относится к числу наиболее важных задач качественного анализа, который позволяет незамедлительно определить и идентифицировать профиль (природу) риска и конкретные его виды в коммерческой деятельности. Поскольку риск имеет и объективную основу (неопределенность внешней среды), и субъективную (принятие решения предпринимателем), то успехи и неудачи предприятий следует рассматривать как взаимосвязь и взаимодействие целого ряда факторов, которые определяют механизм ситуации риска.

Литература:

1. Балдин К.В. Воробьев С.Н. Управление рисками: Учеб. пособие. М., 2015.
2. Волков Ю.В. Управление структурой капитала компании. М., 2022.

Regionální ekonomika

Tazhbayeva A.M.

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan

Kapelyuk Z.A.

Siberian University of Consumer Cooperation, Russia

STRUCTURAL ANALYSIS OF EMPLOYMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN MODERN CONDITIONS

The article provides a structural analysis of employment in the Republic of Kazakhstan. The authors show changes in the structure of employment in modern conditions based on statistical data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. According to the data of the National Statistics Bureau of the Republic of Kazakhstan for 2016-21, the number of employed people in the service sector is growing in Kazakhstan than in the fields of industry and agriculture. State employment policy should take into account all changes in the labor market, including at the regional level.

Keywords: labor market, employment, Republic of Kazakhstan.

Research of the structure of employment of the population of foreign countries (Kergroach S., Zemtsov S., Barinova V., Semenova R., etc.), as well as a comprehensive study and accounting of factors affecting the formation of the structure of employment in the Republic of Kazakhstan in modern conditions (Dodonov V.Yu., Meldakhanova M. K., Pritvorova T.P., Smagulova Sh., Alshanskaya A.A. et al.), are necessary, in our opinion, in order to imagine what the structure of employment should be in the conditions of digitalization, as well as to develop measures to improve the existing structure. The labor market of the Republic of Kazakhstan has acquired a permanent character over the years of Independence and reflects the changes faced by the country's economy. Over the past decade, there have been noticeable shifts in the structure of employment with changes in the share among the main types of economic

activity. Types of economic activity demonstrate the absence of a significant influence of the conditions of activity on the change in the structure of employment, thereby showing resistance to shock effects and to favorable factors of their functioning [1]. In this regard, it is noteworthy that the changes taking place in the sectoral structure of the population should be considered not only in relation to specific types of activities in Kazakhstan's GDP, but also in reflecting the qualitative characteristics of the employed population.

The scientific novelty of our research lies in the fact that the change in the structure of the employed population in modern conditions is influenced by various factors, and the achievement affects both their quantitative and qualitative correspondences.

Despite the positive indicators characterizing the labor market in Kazakhstan, one of the problems is the preservation of a high proportion of inefficient employment and low quality of labor resources [2].

The purpose of this study is to analyze the employment of the population of Kazakhstan in modern conditions.

Over a 30-year period, the economically active population in the Republic of Kazakhstan increased by 15.4% from 7716.2 to 9256.7 thousand people, in turn, the economically inactive population by 5.6% from 3533 thousand people to 4093.3 thousand people [5].

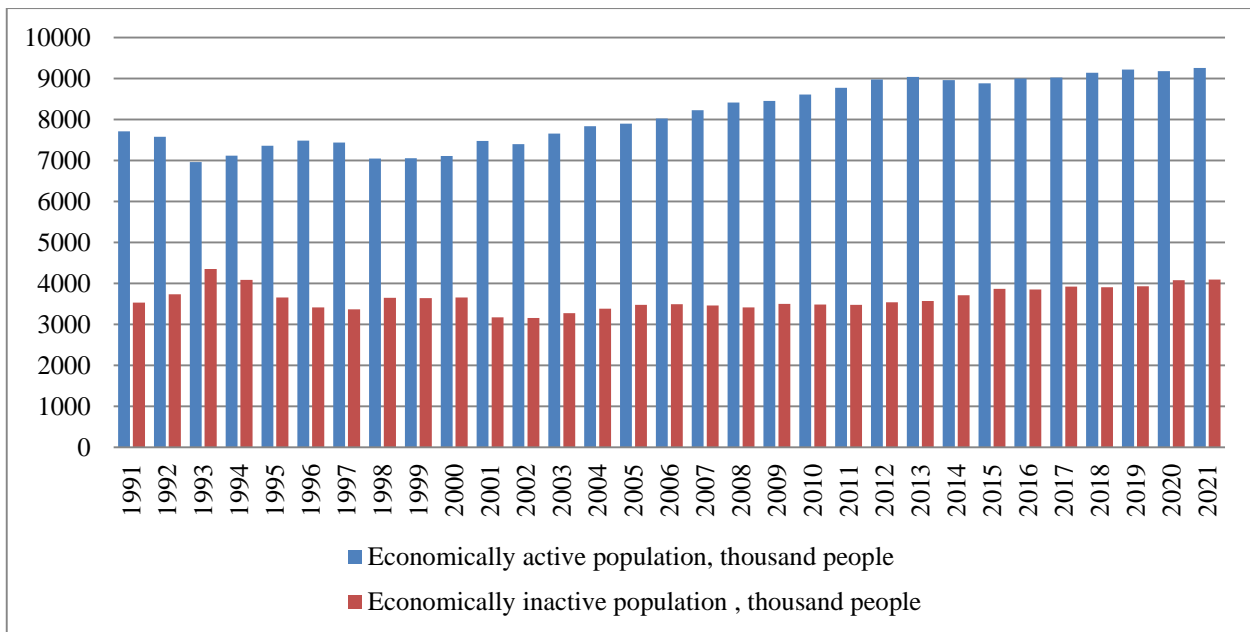

Figure 1 – Main indicators of the labor market of the Republic of Kazakhstan

The number of employed population in the Republic of Kazakhstan for the period 2006-2021 increased by 18% and is shown in Figure 2.

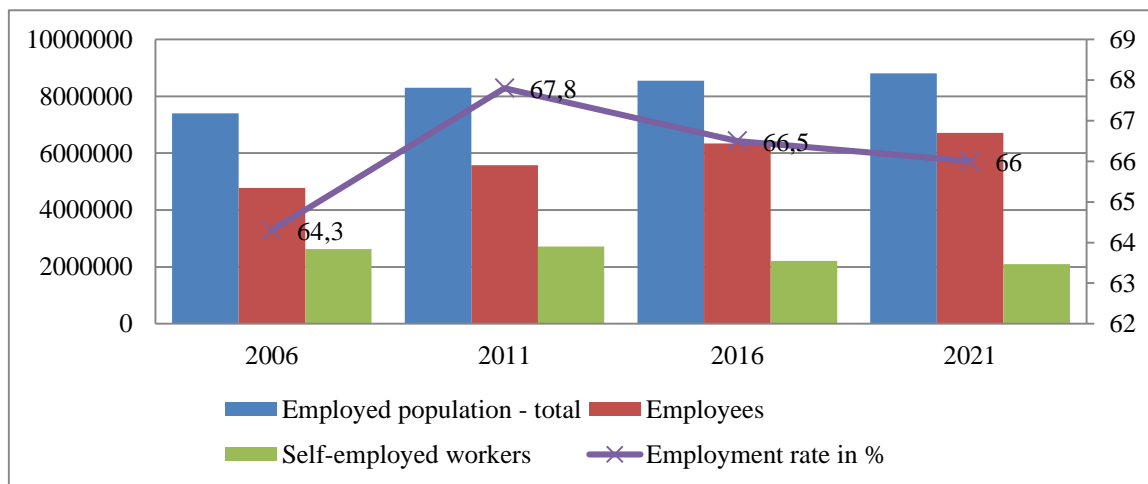

Figure 2- Number of employed population in the Republic of Kazakhstan

The structure of world GDP demonstrates significant structural shifts and the shift of benchmarks from industrial production to the service sector [1]. According to the data of the National Statistics Bureau of the Republic of Kazakhstan for 2016-21, the number of employed people in the service sector is growing in Kazakhstan than in the fields of industry and agriculture [5].

The number of employed in the Republic of Kazakhstan in 2011 was 8301,6 thousand people, and in 2021 it is 8807,1 thousand people. In particular, in the field of agriculture, forestry and fisheries in 2011, the employed population is 26,5%, and in 2021 -13,4% of the total. In turn, the growth rate in the Republic of Kazakhstan for this type of activity is -46,4%. Table 1 shows the values of the employed population by the main types of economic activity of the Republic of Kazakhstan with a percentage growth rate.

Table 1 - Employed population by main types of economic activity of the Republic of Kazakhstan (as a percentage)

Types of economic activity	2011	2021	Growth rate
Agriculture, forestry and fisheries	26,5	13,4	-46,4
Industry	11,6	12,5	14,3
Wholesale and retail trade; repair of cars and motorcycles	14,9	16,5	17,7
Accommodation and catering services	1,5	2,2	55,8
Information and communication	1,5	1,8	28,7
Financial and insurance activities	1,4	2,1	55,1
Real estate transactions	1,6	1,9	24,2
Professional, scientific and technical activities	2,2	2,8	37,9
Administrative and support services activities	2,1	3,3	68,7
Public administration and defense; compulsory social security	4,7	5,5	23,5
Education	10,3	12,7	31,5
Health and social services	4,7	6,0	34,0
Art, entertainment and recreation	1,2	1,5	39,4
Provision of other types of services	1,7	3,7	128,5
Note- calculated from the source [5]			

Most of the workers of the Republic of Kazakhstan are employed in the fields of agriculture, wholesale and retail trade and education. Consider the distribution of the employed population by the main areas of economic activity – agriculture, industry and services.

Employment in agriculture, forestry and fisheries is characterized by a steady decline in the share of the employed population by almost 2 times from 26,5% in 2011 to 13,4% in 2021. From 2011-2021, in the areas of wholesale and retail trade, education, there has been an increase in the number of employed people, which corresponds to the general trend of employment transformation in the post-industrial economy (29,2% in 2021). The proportion of people employed in industry practically does not change in the period under review (12,5% in 2021).

Throughout the period under review, the number of employed people by education in the Republic of Kazakhstan varies asymmetrically. The number of employees with primary education from 2005 to 2021 has a noticeable tendency to decrease, and higher (postgraduate) and secondary vocational (special) education, on the contrary, increases and practically shows the same values. The distribution of the employed population by education in 2005-2021 is shown in Fig. 3.

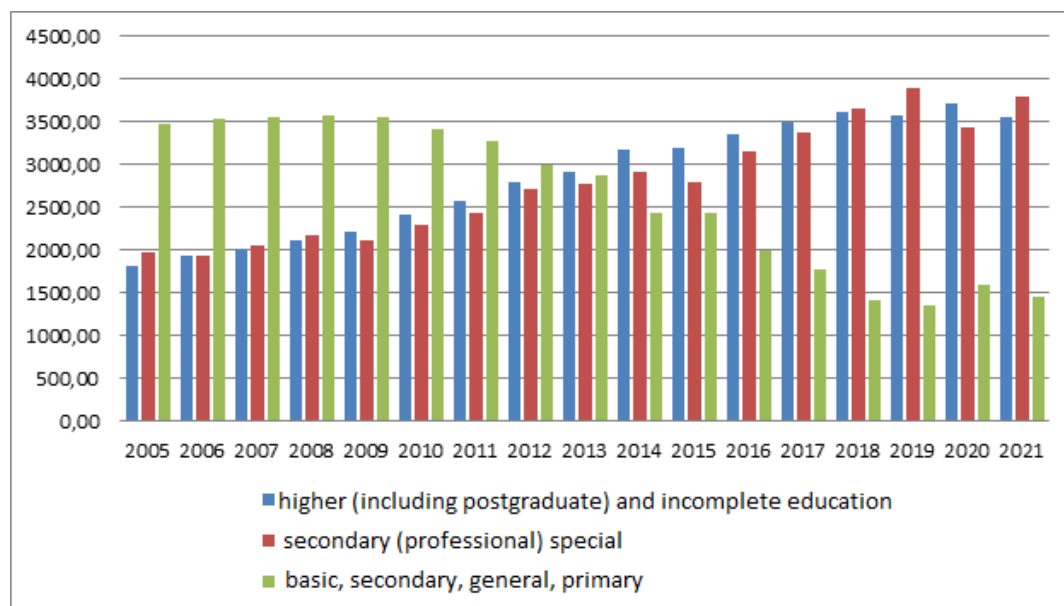

Figure 3 - Distribution of the employed population by education for 2005-2021 in the Republic of Kazakhstan

During the period under review, there has been an increase in the average professional (special) education among the employed population from 27,2% in 2005 to 43% in 2021 of the total number of employed population. Similarly, the employed

population with higher (postgraduate) education in 2005 was 25%, then in 2021 40,5% of the total employed population.

The distribution of the employed population by position, profession in the main job in the Republic of Kazakhstan for 2011 and 2021 is shown in Fig. 4. A significant share of those employed by position, profession in Kazakhstan in 2021 is occupied by specialists of the highest qualification level of 23,4%, which is 11.6% more than in 2005. In turn, the share of unskilled workers decreased by -5,7% during the period under review, and the share of qualified workers in agriculture, forestry, hunting, fish farming and fishing by – 11,3%. I would like to note that since 2018 There are no data on mid-level specialists, due to the exclusion of this category from the reports of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. In turn, the statistical reports indicate a new category of service and sales workers from 2018.

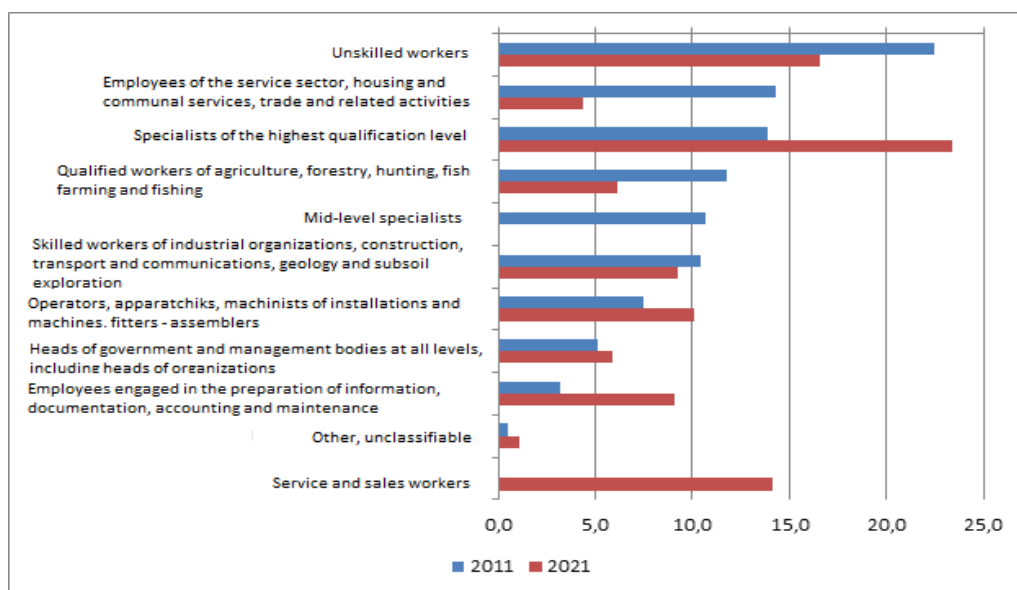

Figure 4 - Distribution of employees by position, profession in the main job in the Republic of Kazakhstan for 2011 and 2021

One of the indicators of the socio-economic factor determining the conditions of effective employment is the level of educational and qualification potential.

During the period under review, out of the total number of people employed by professions, there is a tendency for the growth of specialists of the highest level of

qualification – in 2021 it is 23,4%. According to the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, a new category of service and sales workers appeared in 2018, which has also shown positive dynamics in recent years in 2021 – 14,1%. Then there are employees engaged in the preparation of information, documentation, accounting and maintenance – 9,1%. I would like to note a decrease in the share of unskilled workers during the study period from 24,4% in 2012 to 16,5% in 2021.

Thus, the employment of the population in the Republic of Kazakhstan is acutely reacting to changes taking place not only in the national economy, but also to changes in the world. The state policy should become effective and should take into account the peculiarities of the modern economy, where the main direction is determined by the transition from quantitative characteristics of labor potential to the quality of human resources. This will contribute to the formation of the employment structure and the corresponding development of the digitalization of the economy. In turn, making great demands on qualified labor, which is constantly becoming more complicated with the development of technological infrastructure. Therefore, the state employment policy should take into account all changes in the labor market, including at the regional level. To do this, it is necessary to continue the strategy for the development of human resources by providing certain tax benefits for employers in the training and retraining of specialists, thereby contributing to an increase in the qualification potential and effective implementation in the development of the labor market of Kazakhstan.

Literature

1. Abdikarimova A.T. Scientific journal «Bulletin of the University «Turan»». - 2021 , -№ 3(91), - pp. 19-27.
2. Aimagambetov E.B., Tazhbaeva A.M. Scientific journal «Bulletin of the University «Turan»».- 2022 , - № 1(93), - pp.227-237.
3. Atabayeva A.L., Pritvorova E.P., Simonov S.G. Modeling of non-standard employment in the Republic of Kazakhstan.//Bulletin of the E. Buketov KarSU, No.2(102)/2021, pp. 34-42

4. Dodonov V. Changes in the sectoral structure of employment of the population of Kazakhstan during periods of turbulence of the external economic environment. *Scientific Journal . Kazakhstan- Spectrum*. 2022/3 (103).- pp. 7-26.

5. <https://stat.gov.kz/>

6. Kergroach S. (2017) Industry 4.0: New Challenges and Opportunities for the Labour Market. *Foresight and STI Governance*, vol. 11, no 4, pp. 6–8. DOI: 10.17323/2500-2597.2017.4.6.8

7. Meldakhanova M.K. Employment and economic growth: methodology, strategy, and regulatory mechanism. Almaty. 1999 , 296 p .

8. Smagulova Sh., Zhakupova S., Tastambekova, M. The current state of the labor market and the structure of employment in the Republic of Kazakhstan. *Bulletin of the Treasury. International Relations and International Law Series*, № 1(81), 2018. - pp. 132-139.

9. Zemtsov S., Barinova V., Semenova R. (2019) The Risks of Digitalization and the Adaptation of Regional Labor Markets in Russia. *Foresight and STI Governance*, vol. 13, no 2, pp. 84–96. DOI: 10.17323/2500-2597.2019.2.84.96

**Докторант Ахметова А.С., научный руководитель Накипова Г.Н.,
зарубежный научный руководитель Тургель И.Д.**
*Карагандинский университет Казпотребсоюза
г.Караганда, Казахстан*

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОЦЕССА УРБАНИЗАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

Урбанизация является важнейшим показателем эволюции общества и мировой экономики. В последние несколько десятилетий урбанизация становится существенным фактором, во многом определяющим динамику всей глобальной системы. По прогнозам к 2050 году две трети жителей мира будут проживать в городах и около 80% глобального ВВП будет сгенерировано городами.

Термин «урбанизация», возникнув в 70-е годы XIX в., вплоть до 60-х годов двадцатого столетия имел узко профессиональное и сугубо научное значение. Высокие темпы урбанизации с большой вероятностью сохранятся и в будущем. Так, если в 1950 г. доля городского населения в мире составляла 29,6%, в 2021 г. - 56,6%, то согласно прогнозным оценкам экспертов ООН, к 2030 году доля городского населения в мире достигнет 60,4%, а в 2050 году – 68,4% [1].

Урбанизация (англ. urbanization, от латинских слов urbanus – городской, urbs – город), всемирно-исторический процесс повышения роли городов в развитии человечества, который охватывает изменения в размещении производительных сил, прежде всего в размещении населения, его социально-профессиональной, демографической структуре, образе жизни, культуре и т.д .

Урбанизация – это очень сложное явление, имеющее множество аспектов, которые можно анализировать с различных точек зрения. Из-за сложного характера этого явления его изучение является задачей, которой занимаются различные дисциплины. Это позволяет прийти к выводу о междисциплинарном характере урбанизации.

Урбанизация – многомерный демографический, социально-экономический и географический процесс, происходящий на основе исторически сложившихся форм общества и территориального разделения труда. В более узком, статистико-демографическом понимании урбанизация – это рост городов, особенно больших, повышение удельного веса городского населения в стране, регионе, мире (так называемая урбанизация в узком смысле слова или урбанизация населения) [2].

В современных исследованиях урбанизация описывается как «исторический процесс повышения роли городов в развитии общества, вызывающий изменения в социально-профессиональной и демографической структуре населения» [3].

Согласно Организации Объединенных Наций, процесс урбанизации описывает сдвиг населения от рассредоточенного по небольшим сельским поселениям, в которых сельское хозяйство является доминирующей экономической деятельностью, к населению, сосредоточенному в более крупных, густонаселенных городских поселениях, характеризующихся промышленной деятельностью и обслуживанием. Урбанизация относится как к состоянию на определенный момент времени, так и к процессу, происходящему с течением времени [4].

По мнению Тисдейла Х., урбанизация – это процесс концентрации населения. Это происходит двумя путями: умножением точек концентрации и увеличением размера индивидуальной концентрации. По его мнению, урбанизация – это объединение прогрессивного характера, вызванное использованием технологических устройств, приводящее к повышению толерантности населения к районам, в которых они работают [5].

Другой ученый Андерсон Н., определил урбанизацию как нечто большее, чем перемещение населения из страны в город и от работы, связанной с землей, к городскому типу труда. Согласно, его точки зрения, урбанизация влечет за собой фундаментальные изменения в мышлении и поведении людей, а также изменения в их социальных ценностях [6].

По мнению Пивоварова Ю., традиционно урбанизация означает «исторический процесс повышения роли городов, городского образа жизни и городской культуры в развитии общества, связанный с пространственной концепцией деятельности в сравнительно немногочисленных центрах и ареалах преимущественного социально-экономического развития» [7].

Ученые-урбанисты Хаузер П. и Дункан О. рассматривают урбанизацию как изменение структуры распределения населения. Это связано с увеличением относительной численности городского населения, увеличением числа и размеров городских поселений или населенных пунктов и увеличением концентрации населения в таких местах [8].

По мнению Мухаметжан С., под урбанизацией следует понимать процесс территориальной концентрации форм жизнедеятельности общества, отражающий особенности трансформации пространства, результатом которого являются интенсификация социально-экономического, экологического развития, распространение городского образа жизни и образование новых форм и пространственных структур расселения [9].

Таким образом, по результатам теоретического исследования ряда определений изучаемой дефиниции, под сущностью понятия «урбанизация» следует понимать процесс территориальной концентрации форм жизнедеятельности общества, результатом которого являются интенсификация социального, экономического, экологического, культурно-исторического развития, распространение городского образа жизни и образование новых форм и пространственных структур расселения.

Для урбанизации характерны приток в города сельского населения и возрастающее маятниковое движение людей из сельского окружения и ближайших мелких городов в крупные (на работу, по культурным и бытовым потребностям). Развитие данного процесса обусловлено рядом причин:

- естественный прирост населения в городских поселениях;
- миграция из сельских поселений в городские населенные пункты;

- преобразование сельских населенных пунктов в городские;
- углубление территориального разделения труда;
- развитие культурных и политических функций городов.

В Республике Казахстан процессы урбанизации также получили свое развитие. Так, за 2022 год по сравнению с 2019 годом, общая численность городского населения в стране увеличилась на 6,1% или более чем на 655 тыс. человек (таблица 1).

Таблица 1

Динамика численности городского населения в регионах Казахстана в 2019-2022 гг., чел.

Показатель	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2022 г.	Изменение численности, 2022 г. / 2019 г., (-,+) чел.
Республика Казахстан	10698208	10938652	11151376	11353852	+655644
Акмолинская	348269	348117	349320	349374	+1105
Актюбинская	614492	628017	640960	652146	+ 37654
Алматинская	457411	451551	455085	459499	+2088
Атырауская	330218	352241	357787	363010	+32792
Западно-Казахстанская	339259	344398	348278	352008	+12749
Жамбылская	447006	448133	454055	460175	+13169
Карагандинская	1097418	1097991	1099620	1098095	+677
Костанайская	475681	503449	504909	504671	+29053
Кызылординская	352020	358114	364939	372126	+20106
Мангистауская	271054	276648	287713	298702	+27648
Павлодарская	532029	530762	530225	528266	-3763
Северно-Казахстанская	252673	252826	253204	252484	-189
Туркестанская	389401	405545	417674	433693	+44292
Восточно-Казахстанская	849152	849730	851472	852529	+3377
г. Нур-Султан	1078384	1136156	1184411	1239744	+161360
г. Алматы	1854656	1916822	1977258	2024861	+170205
г. Шымкент	1009085	1038152	1074466	1112469	+103384
Примечание - составлено автором по источнику [10].					

Как видно, из данных, представленных в таблице 1, наряду с общей позитивной динамикой городского населения в целом по стране, происходит и его сокращение в отдельно взятых регионах. Речь идет о Павлодарской и Северо-Казахстанской областях. Снижение числа городского населения составило 3763 и 189 человек соответственно.

Уровень урбанизации определяется не только изменением численности городских жителей, но и скоростью, и масштабами этого процесса. Оценить реальную ситуацию с уровнем урбанизации в регионах позволяет сравнение доли горожан в общей численности населения регионов страны и коэффициентов интенсивности урбанизации, рассчитанных на основе формулы (1) [11].

$$K_{ку} = \frac{K_2 - K_1}{K_1} \times 100\% \quad (1),$$

где:

$K_{и}$ - коэффициент интенсивности урбанизации в процентах,

K_1 - доля городского населения в исходном (базисном) году,

K_2 - доля городского населения на конечную дату периода.

Расчет коэффициента интенсивности урбанизации в регионах Казахстана представлен в таблице 2.

Таблица 2

Коэффициент интенсивности урбанизации в регионах Казахстана за период 2019-2021 гг.

Показатель	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2022 г.	К _{ку} ,%		
					2019	2020	2021
Республика Казахстан	10698208	10938652	11151376	11353852	2,2	1,9	1,9
Акмолинская	348269	348117	349320	349374	- 0,00 1	0,3	0,02

Актюбинская	614492	628017	640960	652146	2,2	2,1	1,7
Алматинская	457411	451551	455085	459499	-1,2	0,8	0,9
Атырауская	330218	352241	357787	363010	6,7	1,6	1,5
Западно-Казахстанская	339259	344398	348278	352008	1,5	1,1	1,1
Жамбылская	447006	448133	454055	460175	0,3	1,3	1,3
Карагандинская	1097418	1097991	1099620	1098095	0,05	0,1	-0,01
Костанайская	475681	503449	504909	504671	5,8	0,3	-0,05
Кызылординская	352020	358114	364939	372126	1,7	1,9	1,9
Мангистауская	271054	276648	287713	298702	2,1	3,9	3,8
Павлодарская	532029	530762	530225	528266	-0,2	-0,1	-0,4
Северно-Казахстанская	252673	252826	253204	252484	0,06	0,1	-0,2
Туркестанская	389401	405545	417674	433693	4,1	2,9	3,8
Восточно-Казахстанская	849152	849730	851472	852529	0,06	0,2	0,1
г. Нур-Султан	1078384	1136156	1184411	1239744	5,4	4,2	4,7
г. Алматы	1854656	1916822	1977258	2024861	3,4	3,2	2,4
г. Шымкент	1009085	1038152	1074466	1112469	2,9	3,5	3,5
Примечание - составлено автором по источнику [10].							

Анализ данных таблицы 2 показывает, что коэффициенты урбанизации в регионах различны. Высокие темпы урбанизации наблюдаются Туркестанской, Мангистауской областях. Умеренным, но стабильным ростом численности горожан характеризуется Актюбинская, Западно-Казахстанская, Жамбылская, Кызылординская, Алматинская области. Следует отметить, что в Северо-Казахстанском (-0,2) и Павлодарском (-0,4) регионах наблюдается отрицательное значение коэффициента урбанизации. Сложившаяся ситуация в основном связана с процессами внутренней и внешней миграции населения в другие казахстанские центры и в Российскую Федерацию.

Наряду с этим, необходимо отметить, что рост населения в столице г. Астана (г. Нур-Султан) и в городе республиканского значения Алматы произошел в основном за счет притока мигрантов: 57,8% и 64,5% соответственно. Увеличение городского населения в этих городах также связано с его естественным приростом, который составил 42,2% и 35,5%. Аналогичная ситуация характерна и для другого города республиканского значения. Так, рост населения в г.

Шымкент на 81,5% произошел в основном за счет его естественного прироста.

Проведенный анализ статистических данных и расчет коэффициента интенсивности урбанизации позволил прийти к выводу о том, что городское население по территории Казахстана размещено непропорционально. Такое расселение является свидетельством неравномерного развития процессов урбанизации в стране.

Основными причинами урбанизации в Казахстане являются миграция и естественный прирост населения. Рост городского населения происходит за счет переезда жителей сел и малых депрессивных городов, утративших за годы рыночного реформирования свою экономическую специализацию и деловую активность. При этом данные процессы имеют свои особенности развития в региональном разрезе. Наиболее высокие темпы урбанизации наблюдаются в Туркестанской и Мангистауской областях, а наиболее низкие характерны для Северо-Казахстанского и Павлодарского регионов. Вместе с тем урбанизационные процессы оказывают положительное влияние на прогрессивное развитие экономики государства. Поэтому, для динамичного ее развития, необходимо решение вопросов, связанных с повышением эффективности государственного регулирования процессов урбанизации в современных условиях.

Литература

1. Нурланова Н.К., Глеубердинова А. Т., Сапарбек Н.К. Основные факторы и тенденции урбанизации в Казахстане: анализ и рекомендации // Экономика: стратегия и практика. - 2022. - № 1. - Т. 17. - С. 62-79
2. Ли Ю.Ю. Специфические механизмы урбанизации Китая на рубеже XX-XXI вв // Власть. – 2012. - №4. – С. 146-149. (<https://cyberleninka.ru/article/n/spetsificheskie-mehanizmy-urbanizatsii-kitaya-na-rubezhe-xx-xxi-vv>)
3. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / под ред. В.С. Степина. – М: Мысль, 2000. – 2659 с.

4 United Nations. World urbanization prospects: The 2014 revision. - New York: United Nations // [http://esa.un.org/unpd/wup/Publications/Files /WUP2014-Report.pdf](http://esa.un.org/unpd/wup/Publications/Files/WUP2014-Report.pdf).

5. Tisdale H. The Process of Urbanization// Social Forces. - 1942. - № 20. - pp. 311-316. (<https://doi.org/10.2307/3005615>)

6. Anderson, N. Urbanism and urbanization// American Journal of Sociology. - 1959. - № 65(1) - pp. 68-73. ([www.jstor.org/stable/ 2773622](http://www.jstor.org/stable/2773622))

7. Пивоваров Ю.Л. Основы геоурбанистики. М. : Владос, 1999. - 231 с.

8. Manzoor Hussain Urbanization concepts, dimensions and factors // International Journal of Recent Scientific Research. - 2018. - Vol 9. Issue 1 (I). - pp. 23513 - 23523 (https://www.researchgate.net/publication/330564226_)

9. Мұхаметжан С.О. Актуальные проблемы инновационного развития урбанизированных территорий в Республике Казахстан: управленческий аспект // Central Asian Economic Review. – 2018. – №3(121). – С. 133-144.

10. Данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан // <https://www.stat.gov.kz/>

11. Косарева Н.Б. Экономическая урбанизация / Н.Б. Косарева, Т.Д. Полиди, А.С. Пузанов — Москва : Фонд «Институт экономики города», 2018. — 418 с. (https://urbaneconomics.ru/sites/default/files/hse2018iue_econurban.pdf)

Ekonomická teorie

Adilova S.D., Turarov D.R.

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

DIGITAL ECONOMY AS A NEW GLOBALIZATION

Abstract: the article considers the formation of a new segment of the global labor market - the digital market. The influence of digital technologies on all areas of the labor market is examined: the content of labor, the organization of labor, the relationship between employer and employee. Particular attention is paid to the study of the digital labor market. The comparative characteristics of the digital and traditional segments of the labor market are presented. A number of features of the digital labor market are highlighted. The digital labor market is characterized by a number of features: the availability of digital employment, global nature, a high degree of flexibility and competition, a significant level of dynamism in the change in the workforce and jobs. Keywords: labor market, globalization, digital labor market, digital employment, innovative human capital.

The global digital economy is seen as a driver of economic growth that can lead to significant economic shifts and affect entire areas of business, the labor market and people's lifestyles; has significant potential for developing countries, for which such economic shifts can mean economic growth, increased capital and labor productivity, lower transaction costs and increased access to world markets.

The global digital economy provides companies with new business functionality:

- unhindered access to the best suppliers, clients, labor force, financial resources, in whatever country they are located;
- doing business "without borders": real-time interaction with foreign clients and partners, supply chain management on a global scale, support for the activities of

overseas employees in conducting operations and customer service, instant cross-border operations in remote markets;

- reduction of expenses for transactions, marketing, interaction with clients in new markets;
- organization of virtual teams through the effective use of digital platforms interacting online;
- transition of small enterprises and start-ups into the category of transnational ones from the moment they start functioning.

The main features of innovative human capital are: the ability to quickly navigate information flows, produce innovations, motivation to achieve success, a new level of freedom, the ability to learn quickly. A characteristic of human resources in the context of the global use of digital technologies is their increased mobility, which involves the performance of work remotely using information and computer technologies, without changing the place of residence of the performer of the work.

There is an active discussion in the scientific community about the impact of digital technologies on all areas of the labor market: the content of labor, the organization of work, the relationship between the employer and the employee. Foreign scientists have conducted research on the transformation of the labor market and its individual components under the influence of digital technologies, thereby laying a strong foundation for the development of the concept of the digital labor market.

Aspects of work activity in social networks were investigated by: Jonathan Burston, Nick Dyer-Witheford, Christian Fuchs, Trebor Scholz, Sevignani . The main thesis is that social networks operate on the basis of the exploitation of the unpaid labor of users who participate in content creation, writing blogs, posting videos and photos, thereby generating profit for corporate social media platforms.

Digital technologies have created a very specific labor process, made their own changes to all its elements: the subject of labor, means of labor, technology, organization and result of labor. The object of labor here has an intangible form. In the modern information economy, it is information that acts as the subject of labor. The

initial information necessary for the implementation of labor activity is recorded in digital form. The activity of a specialist is aimed at information, who, thanks to his knowledge and experience, the ability to produce innovations, makes changes to it. The means of labor are digital devices, such as: computers, tablets, mobile phones, cameras, etc.

The main functions of the digital labor market, as well as the traditional one, are social, economic and stimulating. The social function of the digital market is to provide equal access for potential employees, regardless of their place of residence, to receive a normal level of income and improve well-being. A new level of opportunities is due to open digital access to all job offers from employers. This enables highly skilled workers in developing countries to get high-paying jobs providing labor services to companies from developed countries.

In table. 1 presents a comparative description of the digital and traditional segments of the labor market.

Table 1. Comparative characteristics of labor market segments

Characteristic parameters	Traditional labor market	Digital labor market
Meeting place for sellers and buyers of labor services	Various objects of labor market infrastructure: public employment services, recruitment agencies, personnel departments of enterprises, universities	Information platforms located on the Internet and containing an array of data of potential buyers and sellers.
Organization of the labor process	Long-term and temporary labor agreements, various	Short-term labor agreements, low level of social protection or its

	levels of social protection, trade union support.	complete absence, independent regulation of rest and work time.
Work performance technology, its coordination and transfer to the buyer	It is carried out with or without the use of ICT, depending on the specifics. Coordination is carried out by the immediate supervisor, the transfer of the work performed to him.	Execution, coordination and transfer of the finished product with using ICT to the employer.
Salary	The monthly payment, corresponding to the chosen form and system of remuneration, provides for additional material incentives in the form of bonuses, participation in profits, dividends, etc.	One-time or divided into certain parts for the amount of work performed

There are a number of features of the digital labor market.

First, the formation of digital employment. From our point of view, digital employment can be defined as follows: it is a useful and expedient activity of the economically active population through the use of information and computer technologies, the result of which is an information product, and the activity itself is aimed at meeting public and personal needs and is economically beneficial for both employees and employers. and employers.

Secondly, a feature of the digital labor market is its global nature. The formation of such employment became possible due to globalization, as well as its strengthening

through the active use of information and computer technologies. Thomas Friedman identifies three stages of globalization. The current stage - Globalization 3.0 is characterized by the fact that individuals become the driving force, who, thanks to computer programs and the global fiber-optic network, have gained access to global cooperation and competition. Unlike Globalization 3.0, Globalization 1.0 is driven by countries, while Globalization 2.0 is driven by companies.² Globalization increases the level of competition between representatives of innovative human capital and the requirements for it. A unique service created with the help of a unique talent is becoming more and more in demand.

Thirdly, the flexibility of the digital labor market, which is associated with an almost unlimited level of labor mobility. At the same time, the main feature of the mobility of this segment of the labor market is its virtuality. That is, the movement of labor occurs without its physical movement from one point of the world to another. A sufficient condition for labor mobility is the demand for a certain type of service, the ability of a virtual employee to provide services of the required quality, as well as his readiness to search for and fulfill new orders. Thus, we can talk about the formation of a new type of mobility - digital, which occurs without the physical movement of the workforce, which to a large extent makes it possible for the employer to reduce the costs of maintaining it.

Fourthly, globalization and information technologies increase the level of competition, on the one hand, and on the other hand, enhance the competitive advantages of individuals with a good education, a high level of professionalism, talent, responsibility and willingness to solve non-standard tasks. In the digital labor market, intellectual labor is most in demand, which is associated with the specifics of the services provided. The carriers of human capital received a new degree of freedom and opportunities for self-realization, and employers received access to the intellectual resources of the whole world.

The digital labor market is characterized by a number of features: the presence of digital employment, globality, a high degree of flexibility and competition, a significant level of dynamic change in the labor force and jobs.

The theoretical provisions of the digital labor market and their development are open to scientific discussions. Issues related to assessing the state and studying trends in the development of the digital labor market require further research. It is of scientific and practical interest to study the prospects for using digital employment to address youth unemployment and develop practical recommendations for regulating digital employment.

References

1. Abdurakhmanov K.Kh., Mukhitdinov E.M., Grishin V.I. Labor Migration of The Population and Evaluation of Supply Chain on the Labor Market. Journal International Journal of Supply Chain Management. IJSCM, ISSN: 2050-7399 (Online), 2051-3771 (Print). Copyright © ExcelingTech Pub, United Kingdom. (<http://excelingtech.co.uk/>). Vol. 8. № 2. April, 2019.
2. Burston Jonathan, Nick Dyer-Witheford and Alison Hearn, eds. Digital Labour: Workers, Authors, Citizens. Ephemera: Theory & Politics in Organization. № 10 (3), 2010.
3. Freidman T. The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-first Century, 2005.
4. Global Freelancer Survey. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.elance.com/> (дата обращения: 18.02.2020).
5. Fuchs C. Theorising and analysing digital labour: From global value chains to modes of production / C. Fuchs // The Political Economy of Communication, 2014. Т. 1. № 2. 29
6. Fuchs C. What is digital labour? What is digital work? What's their difference? And why do these questions matter for understanding social media? / C. Fuchs, S.

Sevignani // TripleC: Communication, capitalism & critique. Open access journal for a global sustainable information society, 2013. Т. 11. № 2. Р. 237–293.

7. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants / M. Prensky // On the Horizon. MCB University Press: Vol. 9. № 5. October, 2001. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.marcprensky.com/> (дата обращения: 18.02.2020).

8. Scholz T. ed. Digital Labour. The Internet as Playground and Factory / T. Scholz. New York: Routledge, 2012. 272 p.

9. Коваленко Б.Б. Цифровая глобализация: возможности и риски стратегического развития бизнес-организаций / Б.Б. Коваленко, Е.Г. Коваленко // Глобальный научный потенциал, 2017. № 10 (79). С. 140–142.

Zahraníční ekonomické aktivity

Қонарбай Ұ.Т.

Международный Таразский инновационный институт им. Шерхан Муртазы

Сабырбек Ұ.А.

Университет Международного Бизнеса

«ФРАНЧАЙЗИНГ КАК ФОРМА АКТИВИЗАЦИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ»

С началом радикальных экономических реформ в отечественный экономический лексикон вошло новое, ранее не известное понятие — франчайзинг, которое в последние годы начинает проникать и в предпринимательскую практику.

Слово «франчайзинг» (фр. francise, англ. franchise, нем. Franchise) означает «льгота, привилегия, освобождение от налога, взноса». Корни франчайзинга уходят в средние века. В средневековой Англии король предоставлял различные права, например, право сбора налогов на конкретной территории в обмен на определенные услуги. Гражданам давались разрешения (франшиза) продавать товары на рынках, участвовать в ярмарках.

В современном понимании «франчайзинг» — это определенная система отношений по построению и ведению бизнеса. В данных отношениях присутствуют, как минимум, две компании: франчайзер и франчайзи. Компания франчайзер обладает «раскрученной» торговой маркой, а компания франчайзи — желанием работать под этой торговой маркой и соответствующими возможностями, отвечающими требованиям франчайзера. По заключаемому между этими компаниями договору франчайзер передает франчайзи в пользование свою торговую марку вместе с технологиями производства товаров или оказания услуг, а франчайзи обязуется периодически уплачивать за это определенную денежную сумму.

Договор франчайзинга может включать в себя дополнительные обязательства франчайзера по поддержке компании-франчайзи, в частности: по обучению персонала, созданию совместных маркетинговых программ, по предоставлению помощи в составлении бизнес-плана и т.д.; и обязательства франчайзи, например, по закупке у франчайзера оборудования и сырья.

Наиболее активное применение франчайзинг получил в США. Впервые данная система отношений была использована американской компанией по производству швейных машин «Зингер». Но свое наиболее быстрое развитие в США франчайзинг получил в 50-60-е годы прошлого века, чему способствовало принятие закона о товарном знаке.

Производственный франчайзинг относительно широко представлен в сфере производства безалкогольных напитков, когда предприятия по разливу и упаковке напитков выступают в роли франчайзи по отношению к производителям концентратов напитков. Наиболее популярен деловой франчайзинг, при котором франчайзер уступает частным лицам или другим компаниям лицензию на право открытия магазинов, киосков, павильонов для продажи покупателям продуктов или оказания услуг под фирменным наименованием франчайзера.

В современных условиях франчайзинг рассматривается как способ активизации предпринимательской деятельности и повышения ее эффективности.

С одной стороны, применение франчайзинга существенно снижает предпринимательский риск, ускоряет окупаемость капиталовложений и тем самым стимулирует развитие малого и среднего бизнеса.

С другой стороны, созданные в результате приобретения прав предприятия вливаются в интегрированную систему правообладателя, осуществляющего контроль за их деятельностью, в результате чего обеспечивается необходимое качество и конкурентоспособность бизнеса.

В то же время следует, что практика развития франчайзинга в нашей стране крайне незначительна. Основными причинами слабого развития и распространения франчайзинга в нашей стране стали, прежде всего, проблемы правового характера, что породило практику ухода от использования правовой модели франчайзинга и прибегать к заключению ряда самостоятельных договоров, а именно: дилерский, поручения, займа, лицензионный, продажи, лизинга.

Помимо правовых проблем, развитие франчайзинга в стране сдерживается также такими факторами, как: неразвитость системы доступного кредитования франчайзинга, отсутствие информационной поддержки и обучающих программ по вопросам применения данной формы договора, недостаточность рекламы положительного опыта реализации эффективных франчайзинговых проектов, отсутствие предпринимательских организаций, занимающихся проблемами развития и продвижения данной системы отношений на территории страны.

Литература:

1. Межуев С. Франчайзинг в России / С. Межуев, Ю. Кузнецова // Вестн. МАП РФ, 2015. — № 6.
2. Рыкова И.В. Франчайзинг: новые технологии, методология, договоры. — М.: Современная экономика и право, 2020.
3. Сосна С.А., Васильева Е.Н. Франчайзинг. Коммерческая концессия. — М.: ИКЦ «Академкнига», 2015. — 375 с.

Залесский Борис Леонидович
Белорусский государственный университет

РЕЗЕРВЫ РОСТА ДОЛЖНЫ БЫТЬ ПРИВЕДЕНЫ В ДЕЙСТВИЕ

В 2022 году Беларусь и Венгрия отметили 30-летие с момента установления дипломатических отношений. В последние годы Минск и Будапешт стараются интенсифицировать контакты и повысить уровень партнерских связей. Так, еще на 10-м заседании межправительственной белорусско-венгерской комиссии (МПК) по экономическому сотрудничеству, состоявшемся в мае 2020 года, стороны обсуждали насущные вопросы торгового взаимодействия, а также состояние партнерских связей в сельском хозяйстве, фармацевтике, энергетике, в области транспорта, науки, образования и туризма. Тогда участники этой встречи констатировали, что «во взаимодействии двух стран сегодня существуют немалые резервы роста, которые и в Минске, и в Будапеште хотели бы уже в ближайшей перспективе привести в действие» [1, с. 38]. И в 2021 году белорусско-венгерский товарооборот превысил 230 миллионов долларов, увеличившись с 2017 года на четверть. При этом белорусский экспорт за это время вырос на 26 процентов и достиг почти 90 миллионов долларов. «Товарная структура экспорта включает в себя 170 товарных позиций. Важнейшие из них – продукция машиностроения, деревообрабатывающей отрасли, металлургии» [2]. Но уже в 2022 году по ряду причин цифры товарооборота снизились, поэтому в текущем году стороны, судя по всему, взялись за наращивание торгово-экономических связей.

Так, в конце января 2023 года в Минске состоялось заседание совместной белорусско-венгерской рабочей группы по сотрудничеству в сфере сельского хозяйства, на котором стороны обсудили вопросы активизации взаимодействия по ряду направлений. В частности, это – «приоритеты в сельскохозяйственной политике обеих стран, опыт внедрения инноваций в сельском хозяйстве и

развитие органического земледелия, а также развитие аграрного сектора и вопросы продовольственной безопасности» [3]. Участники встречи обменялись опытом в сфере делового и секторального сотрудничества, в том числе партнерства по вопросам птицеводства, семеноводства и селекции в рамках взаимодействия с венгерскими компаниями Babolna TETRA, Agrofeed, Woodstock. А в апреле 2023 года в Будапеште состоялось и первое заседание белорусско-венгерской рабочей группы по сотрудничеству в архитектурной, градостроительной и строительной сферах, участники которой – представители профильных организаций и предприятий обеих стран – в рамках обстоятельного диалога обсудили ряд вопросов и перспективных направлений сотрудничества в строительном секторе и «подтвердили заинтересованность в дальнейшей совместной работе и условились о проработке взаимовыгодных проектов» [4].

Наконец, в апреле 2023 года в Будапеште состоялось 11-е заседание МПК, на котором были рассмотрены актуальные вопросы практического взаимодействия в экономической и инвестиционной сферах, а также обсуждены вопросы научно-исследовательской деятельности, образования и развития договорно-правовой основы двустороннего сотрудничества Беларуси и Венгрии. Заметим, что эта база уже насчитывает около 20 международных договоров. В рамках данного заседания МПК стороны заключили еще один документ – меморандум о взаимопонимании по развитию сотрудничества в области ядерной энергетики, который создает хорошую основу для будущего взаимодействия в этой сфере.

В том же апреле в Будапеште на полях 11-го заседания МПК состоялся и белорусско-венгерский экономический форум, на котором были представлены свыше 70 предприятий различных секторов экономики и бизнес-структур из двух стран и где отмечалось, что «направления белорусско-венгерского сотрудничества охватывают широкий спектр отраслей: аграрную промышленность, строительство, промышленную кооперацию, медицину» [5]. В числе конкретных совместных проектов сейчас отрабатываются несколько. Во-

первых, «у белорусского завода здесь [в Венгрии] есть представительство, но в скором будущем будет и сборочный цех» [6]. Во-вторых, стороны намерены развивать кооперацию в фармацевтике, где особая роль отводится венгерской фармацевтической и биотехнологической компании Gedeon Richter.

В-третьих, две страны заинтересованы в расширении сотрудничества в научно-технической сфере и увеличения взаимного товарооборота высокотехнологической продукции. Напомним, что основой двустороннего взаимодействия в научно-технической и инновационной сфере является меморандум о взаимопонимании, подписанный в 2013 году между белорусским Государственным комитетом по науке и технологиям и Национальным офисом по исследованиям, развитию и инновациям Венгрии. В 2016 году для координации сотрудничества создана рабочая группа. В 2015-2022 годах организации из Беларуси и Венгрии были партнерами в 13 проектах, в том числе по таким направлениям, как информационно-коммуникационные технологии, новые материалы, приборостроение. Кроме того, между белорусскими и венгерскими научными организациями действует ряд договоров о сотрудничестве. В частности, это – «соглашение между академиями наук, договор между Белорусским государственным университетом и Институтом географии Исследовательского центра астрономии и наук о Земле Академии наук Венгрии» [7]. На 11-м заседании МПК озвучена инициатива провести в 2023 году 3-е заседание рабочей группы по научно-техническому сотрудничеству, а также организовать конкурс белорусско-венгерских научно-технических проектов. Все это свидетельствует о наличии неплохих перспектив взаимодействия в данной сфере.

Литература

1. Залесский, Б.Л. Беларусь – Венгрия: вектор партнерства – сельское хозяйство / Б.Л. Залесский // Материалы за XVI международна научна практична конференция, Найновите постижения на европейската наука – 2020, 15 – 22 юни 2020 г. Икономики. : София. “Бял ГРАД–БГ”. – С. 37–39.

2. Улахович представители бизнес-сообщества Венгрии обсудили перспективы торгово-экономических связей [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/ulahovich-i-predstaviteli-biznes-soobschestva-vengrii-obsudili-perspektivy-torgovo-ekonomicheskikh-497758-2022/>

3. В Минсельхозпроде обсудили вопросы активизации сотрудничества с Венгрией [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/v-minselhozprode-obsudili-voprosy-aktivizatsii-sotrudnichestva-s-vengrijej-547587-2023/>

4. Беларусь и Венгрия провели первое заседание группы по сотрудничеству в архитектурной и строительной сферах [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/society/view/belarus-i-vengrija-proveli-pervoe-zasedanie-gruppy-po-sotrudnichestvu-v-arhitekturnoj-i-stroitelnoj-559326-2023/>

5. Беларусь и Венгрия обсуждают возможную кооперацию в сельском хозяйстве и фармакологии [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/belarus-i-vengrija-obsuzhdajut-vozmozhnuju-kooperatsiju-v-selskom-hozjajstve-i-farmakologii-560940-2023>

6. В Венгрии планируют открыть сборочное производство белорусских тракторов [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/economics/view/v-vengrii-planirujut-otkryt-sborochnoe-proizvodstvo-belorusskih-traktorov-560949-2023>

7. Беларусь заинтересована в расширении сотрудничества с Венгрией в научно-технической сфере [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/society/view/belarus-zainteresovana-v-rasshirenii-sotrudnichestva-s-vengrijej-v-nauchno-tehnicheskoy-sfere-561135-2023/>

Investiční aktivita a kapitálových trzích

**Научный руководитель к.э.н Кенжебеков Н.Д.,
магистрант Калачёва А.В.**

Карагандиский университет Казпотребсоюза, Казахстан

КЛАССИФИКАЦИЯ ОСНОВНЫХ ПРОБЛЕМ ПОВЫШЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ТУРИСТСКИХ ДЕСТИНАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация: в статье рассматриваются факторы, формирующие инвестиционный потенциал страны, а также поднимаются актуальные проблемы, влияющие на инвестиционную привлекательность Казахстана .

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционный потенциал, туристские дестинации.

Туризм на сегодняшний день является одной из ведущих отраслей мировой экономики, являясь основным сектором приносящим львиную долю доходов в некоторых странах и неотъемлемой частью экономики любой страны. Развитие сферы туризма поможет укрепить межрегиональные ,межнациональные связи и межотраслевые связи, а так же может оказать глобальное влияние на инфраструктуру страны в целом [1].

Казахстан обладая большим объемом как природных богатств так и имея широкую базу культурного наследия имеет все шансы выйти на одно из ведущих мест в индустрии туризма. Однако имеется много факторов которые могут повлиять на развитие туризма, и одним из таких факторов стала пандемия коронавируса в 2020 году. COVID-19 поставил мир в тупик. Это опустошило сектор путешествий и туризма, что привело к потере ВВП почти на 4,5 трлн долларов США и потере 62 миллионов рабочих мест в 2020 году. Капиталовложения в туризм также значительно сократились с 986 миллиардов долларов США в 2019 году, что составило 4,4% от общего объема глобальных инвестиций, до 693 миллиардов долларов США в 2020 году и 3,2% от общего

объема инвестиций. Поскольку сектор рассчитывает на восстановление международных посетителей и капиталовложений важно понимать ключевые тенденции, приоритеты и связанные с ними возможности для обеспечения полного роста сектора путешествий и туристской деятельности на ближайшие годы.

Не смотря на влияние пандемии которая оставила неслладимый след во всей мировой экономике туризм на данный момент активно набирает свои позиции .

Туризм, как и другие виды экономической деятельности, процветает лучше всего, когда он вписывается в контекст общей экономической политики и программ, призванных привести к оптимальному росту экономики в целом. Для этого требуется своего рода национальное планирование по крайней мере, в определении приоритетов и обеспечении их акцентирования для создания климата для продуктивных инвестиций во всех подходящих областях.

В рамках общего экономического плана может быть создана согласованная национальная программа для туристической индустрии. Так же могут быть выделены приоритетные туристские дестинации. В настоящее время в Казахстане имеется топ-10 мест развитие которых сейчас находится в приоритете. Эти дестинации закреплены на законодательном уровне в законе «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам туристской деятельности». На данных территориях будут определенные привилегии для инвесторов а также привилегии будут и для казахстанцев чтобы пробудить интерес для путешествий внутри страны. Ниже будет представлена таблица где отражены 10 приоритетных направлений для инвестирования . (Таблица 1.)

Таблица 1. Топ-10 направлений для развития туризма в РК

№	Название	Текущий туристский поток(кол-во чел.)	Потенциальный туристский поток (кол-во чел.)
1	Г.Астана	525000	1000000
2	Курортная зона «Бурабай»	750000	2000000
3	Озеро Алаколь	772000	2500000
4	Горный кластер Алматинского региона	500000	2500000
5	Баянаульская курортная зона	200000	450000
6	Имантау-Шалкарская курортная зона	130000	400000
7	Озеро Балхаш	130000	400000
8	Туркестан	500000	1500000
9	Космический комплекс «Байконур»;		500000
10	Мангыстау		750000
Примечание: составлено автором на основании источника [2]			

Смотря на данные представленные в таблице один можно сделать вывод что Казахстан теряет большой поток туристов а следовательно несет убытки в секторе туризма. Для того чтобы потенциальный поток туристов перерос в текущий необходимо привлекать инвестиции для развития направлений представленных выше.

На данный момент есть привилегии для инвесторов которые будут инвестировать в данные направления. Инвестору предоставляются льготы в виде

освобождения от корпоративного подоходного налога, налога на добавленную стоимость, земельного налога и предоставления натурального гранта в виде земельных участков. Для того чтобы инвестора могли получить данные регалии необходимо инвестировать определенную сумму если раньше порог был 2млн МРП то согласно новому законопроекту для признания инвестора приоритетным будет достаточно 200тыс МРП то есть 600млн. тенге. Так же есть возмещение в размере 10% на строительство туристских объектов размещения. Однако для того чтобы получить возмещение инвестору необходимо построить объект с номерным фондом не менее 100 единиц для топ-10, и не менее 30 единиц для остальных территорий за исключением таких городов как Астана, Алмата и Шимкент.

Однако не смотря на данные льготы приток инвестиций в сектор экономики не сильно возрастает. Есть определенные проблемы которые влияют и препятствуют повышению инвестиционной привлекательности туристских дестинаций Республики Казахстан.

Хотя существует целый ряд различных методов оценки инвестиционной

привлекательности и рискованности определенных проектов, не всегда возможно использовать их из-за их "общего" характера. Отраслевая специфика конкретного бизнеса учитывается незначительно, типы объектов не рассматриваются, отсутствует привязка к конкретным стратегическим приоритетам и задачам. Таким образом инвесторы оценивают привлекательность проектов по сравнению с альтернативными вариантами инвестирования. Оценивая инвестиционный потенциал, инвестор привносит в его описание свой субъективный взгляд, считая привлекательным и перспективным тот, который наилучшим образом соответствует его идеям и ожиданиям. В результате понятие инвестиционной привлекательности может быть сформулировано как субъективная оценка инвестором региона, сформированная на основе анализа объективных характеристик инвестиционного климата.

Изучение таких подходов к анализу инвестиционного потенциала, как финансовый, результирующий, ресурсный и т.д., показало, что инвестиционный потенциал - это комплекс инвестиционных возможностей, который формируется за счет интеграции и синергии инфраструктурного, ресурсного и макроэкономического потенциалов, ограниченных уровнем инвестиционных рисков .

Общий инвестиционный потенциал системы включает в себя определенный ряд компонентов. Основные из них выделены в таблице 2.

Таблица 2. Основные инвестиционные компоненты.

№	Компонент	Составляющие
1	Ресурсно-сырьевая составляющая	обеспеченность территории балансовыми запасами основных видов природных ресурсов
2	Производственная составляющая	Показатель совокупного результата экономической активности населения в регионе
3	Потребительский компонент	Показатель совокупной покупательской способности населения региона
4	Инфраструктурная составляющая	экономико-географическое положение региона и его инфраструктурная насыщенность

5	Инновационная составляющая	уровень развития науки, внедрение достижений научно-технического прогресса и уровень модернизации производства
6	Трудовая составляющая	наличие профессионально подготовленной рабочей силы и квалифицированного инженерного персонала.
7	Институциональный компонент	обеспечение развития региона необходимыми институтами рыночной экономики.
8	Финансовая составляющая	объем налоговой базы и прибыльность предприятий
Примечание: составлено автором на основании источника[2]		

Компоненты представленные в таблице 2 учитываются инвесторами при выборе объекта для вложения инвестиций и это еще не полный список тех составляющих которые могут повлиять на принятие решения инвестором. Однако даже проанализировав данные компоненты инвестор может не сделать вложение в тот или иной инвестиционный проект. Препятствовать этому может ряд определенных проблем[3].

По мнению автора эти проблемы можно разделить на две большие группы это внутренние и внешние проблемы. Соответственно основным признаком определяющим отношение проблемы к той или иной группе является её расположение. Если проблема находится непосредственно внутри дестинации

значит она относится к группе внутренние, если за её пределами следовательно внешняя. Основные виды проблем описаны в таблице 3.

Таблица 3. Классификация основных проблем повышения инвестиционной привлекательности туристских дестинаций РК.

Внутренние		Внешние	
Проблема	Описание	Проблема	Описание
Низкий КРІ	Ключевой показатель эффективности демонстрирующий результат работы	Монополизация	Наличие монополиста на территории будущего инвестирования
Длительный Срок окупаемости	Чем дольше окупается проект тем менее привлекательным он будет	Слабая защита инвестора	Отсутствие программ для минимализации риска
Сезонность	Активность только в определенные сезоны	Нестабильная политическая ситуация	Наличие каких либо политических волнений
Негативный образ	На территории дестинации происходили события которые вызывают	Неразвитая инфраструктура	Отсутствие транспортной доступности, слаборазвитое авиа сообщение

	отрицательные эмоции		
Информационная слепота	Отсутствие достоверной информации об объекте инвестирования	Отсутствие специалисто в	Рынок труда не предоставляет достаточное количества квалифицированн ых работников
Низкая конкурентоспособн ость	Отсутствие конкурентных преимуществ	Коррупция	Инвестиционные ресурсы могут не дойти до объекта инвестирования
Примечание: составлено автором на основании источника [4]			

Как видно из таблицы 3 имеется много проблем на пути повышения инвестиционной привлекательности туристской дестинации, однако поняв что мешает повышению привлекательности в глазах инвесторов можно начать искать пути решения. Для того чтобы инвесторы обратили внимания на туризм и туристские дестинации в целом необходимо:

- Развивать туристские ресурсы
- Обеспечить транспортную доступность туристских дестинаций и объектов
- Повысить качество и доступность туристских продуктов и услуг
- Создать благоприятный туристский климат
- Сформировать эффективную систему продвижения туристского потенциала страны на внутреннем и международном рынках
- Совершенствовать систему управления и мониторинга развития туристской отрасли

Инвестирование денежных средств в экономику развивающейся страны является довольно рискованным предприятием. Но многие инвесторы, желающие получить большую прибыль, готовы рискнуть частью своего капитала и вложить свои деньги в развитие иностранного бизнеса, где отсутствует надежная законодательная база, гарантирующая безопасность вложений. Иностранные инвестиции в туризм Республики Казахстан, по мнению многих аналитиков, должны дать дополнительный толчок в развитии экономики в целом.

Список литературы

1 Левченко Т. П., Янюшкин В. А., Рябцев А. А. Управление инвестиционной привлекательностью в туристско-рекреационной сфере: монография. М. : ИНФРА-М, 2014.

2.Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам туристской деятельности»

3. Ресурсы интернета: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000360>

4. Ресурсы интернета : <https://www.interfax.ru/business/763066>

Marketing a management

магистрант Зейніл А.

*Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау,
Республика Казахстан*

к.э.н. Джапарова К. К.

*Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау,
Республика Казахстан*

ВЫБОР СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ГОСТИНИЦЫ: МАРКЕТИНГ И МЕНЕДЖМЕНТ

Отель «GREEN Which» предоставляет комплекс услуг: апартаменты с полным набором сервисных услуг: суперлюкс, люкс, одноместные и двухместные номера. Номерной фонд отеля состоит из 71 номера, 23 из них являются номерами люкс. Отель позиционирует себя как уникальный, **современный гостиничный эко-комплекс «GREEN Which HOTEL».**

Процесс принятия управленческих решений является многоэтапными состоит из подготовительного этапа, связанного с постановкой целей и сбором необходимой информации, этапа разработки альтернатив, их оценки и этапа выбора[1, с. 80].

Было проведено:

1) исследование внутренней среды функционирования отеля, которое позволило выделить его сильные и слабые стороны. Отель обладает сильными сторонами, в том числе уникальностью позиционирования, высокими стандартами работы, привлекательным расположением, вместе с тем, имеются проблемы, связанные с низкой заполняемостью отеля, кадровыми проблемами, а также его маркетинговой деятельностью.

2) исследование внешней среды отеля. Гостиничный бизнес города Петропавловск несмотря на позитивные тенденции в данной отрасли, по-прежнему, не получил должного развития ввиду недостаточной деловой активности предприятий региона и низких показателей, которые характеризуют

уровень и качество жизни населения региона.

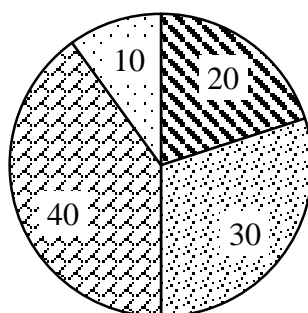
Вместе с тем рынок гостиничных услуг г. Петропавловска характеризуется высоким уровнем конкуренции. Основными конкурентами исследуемого предприятия к числу основных конкурентов были отнесены гостиничные комплексы «Скифы» [3], «Телеграф» [4] и «GreenHotel», так как они обладают аналогичным набором предоставляемых услуг, **имеют** идентичную инфраструктуру, ценовую политику и пр.

Отель уступает гостинице «Телеграф» по числу проданных номеров в сутки и загруженности номерного фонда.

Исследование рынка было дополнено проведением опроса среди реальных и потенциальных клиентов отеля. Было опрошено 400 человек, что соответствует объему выборки. Опрос проводился в аэропорту и на железнодорожном вокзале, в число респондентов попали люди, которые с различными целями посещают город Петропавловск.

Важнейший вопрос, который им задавался, состоял в оценке их предпочтений при выборе места размещения. Рис.1.

Все гостиницы находятся примерно на одном уровне, хотя большее предпочтение клиенты отдают гостиничному комплексу «Телеграф» (40%), на втором месте находятся гостиничный комплекс«Скифы» (30%), на третьем – отель «GREEN Which» – 20%.

■ GREEN Which ■ Скифы ■ Телеграф □ Green Hotel

Рис. 1. Оценка предпочтений при размещении респондентов на рынке гостиничных услуг г. Петропавловск, %

И только 10% опрошенных отдают свое предпочтение гостиничному комплексу «GreenHotel», в качестве основной причины этому может быть высокий уровень цен и расположение гостиницы.

Анализ среды также предполагал изучение различных факторов внешней среды включая факторы прямого (конкуренты, потребители, поставщики, посредники) и косвенного воздействия (демографические, политические, социальные, культурные, технологические, правовые и пр.), которые позволили выделить возможности и угрозы для отеля.

Для выработки альтернативных вариантов управленческих решений по выбору стратегии развития отеля «GREENWhich» проведен анализ риска при реализации альтернативных стратегий отеля, в соответствии с матрицей Ансоффа. Выбор стратегии диверсификации продиктован нацеленностью политики руководства компании на расширение ассортимента компании.

По итогам проведенного исследования, предлагается четыре альтернативных стратегии развития отеля.

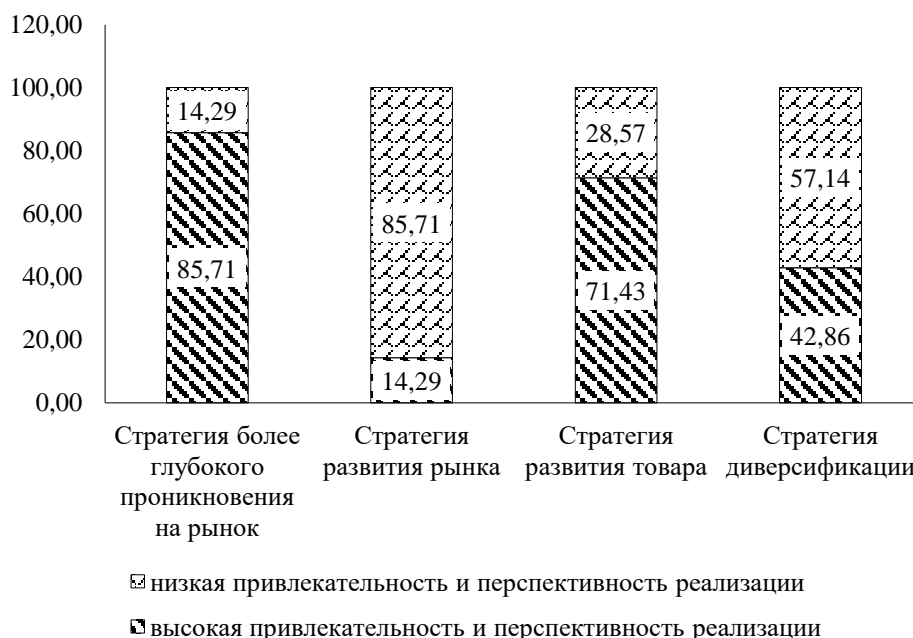

Рис. 2. Оценка привлекательности и перспективности для отеля «GREENWhich» альтернативных вариантов выбора стратегии развития, %

Для их первоначальной оценки была проведена их экспертная оценка с участием руководящего состава отеля (7 человек), результаты которой приведены на рисунке 2.

По данным рисунка видно, что большая часть руководителей считают наиболее привлекательной и перспективной для отеля «GREENWhich» стратегию более глубокого проникновения на рынок.

Эта стратегия основана на том, что компания, имея ряд серьезных конкурентных преимуществ, за счет имеющихся возможностей, может решить имеющиеся проблемы и устранить свои слабые стороны.

Стратегическими целями отеля «GREENWhich» в этой связи являются:

обеспечение роста продаж; изыскание новых сегментов сбыта продукции - поиск новых категорий клиентов; увеличение доли рынка - захват доли конкурентов на рынке при минимальных затратах; развитие сети «поставщиков» - развитие долгосрочных и взаимовыгодных партнерских отношений, привлечение на взаимовыгодных условиях новых партнеров.

Следовательно, руководству отеля необходимо сконцентрировать усилия на реализации стратегии более глубокого проникновения на рынок, в том числе реализовать мероприятия по продвижению портфеля бренда, усилению взаимодействия с государственными структурами в области планирования проведения в городе культурно-массовых и спортивных мероприятий, для участия которых планируется приезд участников из других районов области, регионов Казахстана и стран.

Литература:

1. Логутова А. В. Маркетинговые управленческие решения в гостиничном бизнесе и технология их принятия / А. В. Логутова. // Актуальные вопросы экономики и управления : материалы IV Междунар. науч. конф. (г. Москва, июнь 2016 г.). — М.: Буки-Веди, 2019. — С. 79-83.
2. Официальный сайт отеля «GREENWhich» <https://greenwhich.kz/>
3. Официальный сайт гостиничного комплекса «Скифы» <https://hotelskif.kz/>
4. Официальный сайт отеля TELEGRAPHINN <https://telegraph-inn.kz/>

Účetnictví a audit

Дюсенбекова.У.С.,Мусипова.Л.К

ҚАЗТҰТЫНУОДАҒЫ ҚАРАҒАНДЫ УНИВЕРСИТЕТІ

ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ ҚЫСҚА МЕРЗІМДІ ДЕБИТОРЛЫҚ БЕРЕШЕГІН ЕСЕПКЕ АЛУ ПРОЦЕДУРАЛАРЫ МЕН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Мусипова Л.К. – Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің магистрі, аға оқытушысы

mlk75@mail.ru

Дюсенбекова.У.С - Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің «Есеп және аудит» білім бағдарламасының 2 курс студенті

Дебиторлық берешек кез-келген ұйымның қаржылық басқару жүйесінің маңызды аспектісі болып табылады. Дебиторлық берешек-бұл компания ұсынған тауарлар немесе қызметтер үшін клиенттерге тиесілі сомалар. Жиі назардан тыс қалатын, бірақ бірдей маңызды дебиторлық берешектің нақты түрлерінің бірі-қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі. Бұл қызметкерлерге компанияның атынан жұмсалған шығындар, мысалы, іс-сапар шығындары, аванстар немесе басқа өтемдер үшін төленетін сомалар.

Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегін есепке алу процедуралары компанияның қаржылық есептілігіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Бухгалтерлік есептің тиісті процедуралары қызметкерлерге тиесілі сомалардың дәл және уақтылы көрсетілуін қамтамасыз етеді, бұл компанияның ақша қаражаттарының қозғалысы мен қаржылық көрсеткіштеріне оң әсер етуі мүмкін. Алайда, бухгалтерлік есептің дұрыс емес процедуралары дұрыс емес қаржылық есептілікке, артық немесе төмен шығындарға, тіпті алаяқтыққа әкелуі мүмкін.

Осылайша, бұл ғылыми баяндаманың мақсаты қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегін есепке алудың ағымдағы процедураларын зерттеу және осы процедураларға қатысты кез келген мәселелерді анықтау болып табылады. Атап айтқанда, осы баяндама мынадай міндеттерге қол жеткізуге бағытталған:

қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегін есепке алудың ағымдағы процедураларын зерттеу;

ағымдағы бухгалтерлік баяндама процедураларына қатысты мәселелерді анықтау;

қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегін есепке алудың ең жақсы әдістерін анықтау.

Қысқа мерзімді дебиторлық берешек қысқа мерзімде, әдетте бір жыл немесе одан аз уақыт ішінде өндіріп алынады деп күтілетін клиенттердің немесе қызметкерлердің қарыз сомаларын білдіреді. Қызметкерлер үшін қысқа мерзімді дебиторлық берешек - бұл компанияның атынан жұмсалған шығындар, мысалы, іссапар шығындары, аванстар немесе басқа өтемдер үшін төленетін сомалар.

Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі маңызды, өйткені ол компанияның ақша ағынының едәуір бөлігін құрайды. Қысқа мерзімді дебиторлық берешекті дұрыс басқару компанияның жеткілікті ақша ағыны мен өтімділігін қамтамасыз ету үшін өте маңызды. Бұл әсіресе ақша резервтері шектеулі болуы мүмкін шағын бизнес немесе стартаптар үшін өте маңызды.

Қысқа мерзімді дебиторлық берешек компанияның балансында активтер ретінде көрсетіледі. Бухгалтерлік баланста көрсетілген қысқа мерзімді дебиторлық берешек сомасы компания келесі жылы алады деп күткен клиенттердің немесе қызметкерлердің жалпы қарызын білдіреді. Компанияның кірістері туралы есеп сатудан немесе клиенттерге көрсетілетін қызметтерден түскен кірісті көрсетеді, ал қызметкерлерге байланысты шығындар, соның ішінде қысқа мерзімді дебиторлық берешек кірістер мен шығыстар туралы есептің шығыс бөлігінде көрсетіледі.

Қысқа мерзімді дебиторлық берешекті басқару операцияларды дәл және уақтылы есепке алуды қамтамасыз ету үшін тиісті бухгалтерлік есеп процедураларын қажет етеді. Қысқа мерзімді дебиторлық берешекті тиімді басқара алмау дұрыс емес қаржылық есептілікке, шығындарды асыра немесе төмендетуге әкелуі мүмкін, тіпті алаяқтыққа әкелуі мүмкін. Сондықтан компаниялар үшін нақты қаржылық есеп жүргізу және қаржылық көрсеткіштерін жақсарту үшін қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегін есепке алу мен бақылаудың тиісті процедураларын белгілеу өте маңызды.

Қызметкерлерге тиесілі сомаларды дәл және уақтылы есепке алуды қамтамасыз ету үшін қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегін есепке алудың тиісті процедуралары қажет. Төменде компаниялар қысқа мерзімді дебиторлық берешекті тиімді басқару үшін қабылдауы мүмкін кейбір бухгалтерлік процедуралар келтірілген:

Нақты саясатты белгілеу: компаниялар қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегіне қатысты нақты саясатты белгілеуі керек. Саясатта өтелуі мүмкін шығыстардың түрлері, өтеудің максималды сомасы және өтеуді растайтын қажетті құжаттама көрсетілуі керек.

Жеке шот жасау: бас кітапта қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегін есепке алу үшін бөлек шот жасау керек. Бұл компанияға қызметкерлерге тиесілі сомаларды бақылауға және осы сомаларды уақтылы өндіріп алуды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Транзакциялардың нақты есебі: қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегіне қатысты барлық транзакциялар компанияның бухгалтерлік есеп жүйесінде дәл тіркелуі керек. Бұл шығындарды, аванстарды және өтемақыларды есепке алуды қамтиды.

Шоттарды үнемі салыстыру: қызметкерлердің дебиторлық берешегі қарыз сомаларының дәл және өзекті болуын қамтамасыз ету үшін үнемі тексеріліп отыруы керек. Кез келген сәйкессіздіктер дереу тексеріліп, шешілуі керек.

Ішкі бақылауды енгізу: алаяқтықтың немесе қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегін заңсыз пайдаланудың алдын алу үшін ішкі бақылауды енгізу қажет. Бұл шығындарды бірнеше рет мақұлдауды талап етуді, тұрақты аудиттерді жүргізуді және барлық құжаттаманың дұрыс қаралуын және бекітілуін қамтамасыз етуді қамтуы мүмкін.

Шоттардың қартаюын бақылау: компаниялар мерзімі өткен сомаларды анықтау үшін қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегінің қартаюын бақылауы керек. Кешіктірілген сомаларды қызметкерлер уақтылы төлеуді қамтамасыз ету үшін қадағалап отыруы керек.

Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегін есепке алудың тиісті рәсімдерін енгізу компанияның қаржылық көрсеткіштеріне айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Қысқа мерзімді дебиторлық берешекті дәл тіркеу және басқару

арқылы компаниялар ақша ағыны мен өтімділігін жақсарта алады, сонымен қатар қаржылық бұрмалану немесе алаяқтық қаупін азайтады.

Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегін есепке алудың ең жақсы әдістеріне мыналар жатады:

Нақты және нақты саясатты әзірлеу: өтелуі мүмкін шығыстардың түрлерін, өтеудің максималды сомасын және өтеуді растайтын қажетті құжаттаманы көрсететін нақты және нақты саясат жасалуы керек.

Автоматтандырылған шығындар туралы есеп беру жүйесін пайдалану: автоматтандырылған шығындар туралы есеп беру жүйесі шығындарды өтеу процесін жеңілдетуге және қателіктер мен алаяқтық қаупін азайтуға көмектеседі.

Қызметкерлермен үнемі қарым-қатынас жасау: қызметкерлермен үнемі қарым-қатынас жасау олардың өтемақы саясаты мен процедураларын түсінетіндігіне көз жеткізуге көмектеседі, сонымен қатар түсініспеушіліктер мен даулардың алдын алуға көмектеседі.

Тұрақты аудит жүргізу: қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегін жүйелі түрде тексеру шығындардың компания саясатына сәйкес дұрыс құжатталғанына, санкцияланғанына және өтелгеніне көз жеткізуге көмектеседі.

Жауапкершілікті бөлуді жүзеге асыру: жауапкершілікті бөлу әр түрлі тұлғалардан өтеу процесінің әр түрлі кезеңдеріне жауап беруді талап ету арқылы алаяқтық әрекеттердің алдын алуға көмектеседі.

Шоттардың қартаюын бақылау: қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегінің қартаюын бақылау мерзімі өткен сомаларды анықтауға және төлемдерді қамтамасыз ету үшін қызметкерлермен уақтылы өзара әрекеттесуді қамтамасыз етуге көмектеседі.

Оқыту: қызметкерлерді өтеу саясаты мен процедураларына үйрету қателіктер мен түсініспеушіліктердің алдын алуға және компания саясатын ұстануға көмектеседі.

Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегін есепке алудың озық әдістерін енгізу шығындарды өтеу үрдісінің дәлдігі мен тиімділігін арттыруға, алаяқтық қаупін азайтуға және компания саясатының сақталуына ықпал етуге көмектеседі.

Қорытындылай келе, қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегін дұрыс басқару компаниялардың тиісті ақша ағыны мен өтімділігін сақтауы үшін маңызды екенін атап өткен жөн. Нақты саясат пен процедураларды белгілеу, транзакцияларды дәл тіркеу, ішкі бақылауды енгізу және шоттардың өтеу мерзімдерін үнемі бақылау - бұл қысқа мерзімді дебиторлық берешекті тиімді басқарудың маңызды қадамдары.

Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегін есепке алудың озық әдістерін енгізу компанияларға қаржылық көрсеткіштерін жақсартуға және қаржылық бұрмалану немесе алаяқтық қаупін азайтуға көмектеседі. Осы процедураларды жүзеге асыра отырып, компаниялар транзакцияларды дәл және уақтылы есепке алуды қамтамасыз ете алады, ақша ағындарын жақсартады және компания саясатына сәйкес келеді.

Осылайша, қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегін дұрыс басқару компаниялардың қаржылық табысы үшін өте маңызды және бухгалтерлік есептің озық әдістерін енгізу осы дебиторлық берешекті тиімді басқаруға көмектеседі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қожабеков С. С., Есенова М. Ж. Бухгалтерлік есеп негіздері және қағидалары бойынша есептер. – 2015.

2 Айнабек Қ. С., Осик Ю. И., Рақымжанова А. М. Лизингтік жобалардың есебі, талдауы және бағалауы: Монография. – 2016.

3 Мұқашева Г. М., Жұманова Д. Т. Қаржылық менеджмент. – 2021.

4 Зейнельгабдин А. Б., Джунусбекова Г. А. Мемлекеттік әкімшілік қызметшілер мен мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін бағалау жүйесін жетілдіру. – 2020.

master 's student Rakhatova Sh.T.
candidate of economics, associate professor Saparbayeva S.S.
Eurasian National University named after L.N. Gumilyov

PROBLEMATIC ASPECTS OF ACCOUNTING AND REPORTING OF LEASE TRANSACTIONS

One of the most difficult economic transactions is rent. The issue of its accounting is the subject of heated debate in the scientific world. The conceptual foundations of leasing accounting, trends in standardization of its accounting standards, methodological and practical aspects of leasing accounting in Kazakhstani organizations were discussed in Kazakh sources of scientific information [1]. Controversial aspects of this issue are discussed in foreign publications [2]. The existence of controversial accounting issues has led to a number of changes in the system of International Financial Reporting Standards (IFRS).

The standard regulating these issues appeared in the national financial reporting system of the Republic of Kazakhstan.

The peculiarity of the existence of accounting standards is manifested in ensuring the uniformity of accounting methods for business transactions, eliminates uncertainty in the interpretation of certain aspects of the economic activities of organizations in accounting.

At the same time, the regulation of regulatory acts does not completely eliminate the contradictory and problematic circumstances of accounting for lease transactions. Accounting standards are mainly based on scientific accounting methods, but scientific opinions differ.

In some problematic circumstances, there may be scientific approaches against certain accounting rules. The purpose of the study is a critical analysis of the rules of rent accounting in Kazakhstan and international standards, identification of problematic and controversial issues, development of progressive proposals for their solution.

The most important innovation of IFRS 17, replaced by IFRS 16, was the requirement for the lessee to keep records and reports in the form of the right to use the leased asset. The study revealed the pros and cons of this innovation [3].

On the positive side, the requirement included in IFRS 16 eliminates the difference between the operating (OA) and financial (FA) leases of the lessee, which accounts for and leases assets.

Previously, according to IFRS IAS 17, the object was indicated in the report only by the lessee according to the FA, and the lessee according to the OA did not indicate it in his report. At the same time, any organization will have to use resources - assets - for its activities. When acquiring fixed assets, he uses them to generate income/profit

and reflects them in the financial statements. A tenant of the FA who acquires property capital from the lessor in installments also shows these objects in the financial statements.

The logic of the innovation in IFRS 16 is that an object leased on the terms of an OA allows the lessee to carry out its activities and, therefore, includes the possibility of obtaining economic benefits and is conditionally recognized as an asset. In addition, the requirements for the list of items included in IFRS 16 in the lessee's report on the provision of services include a number of controversial points.

According to the International Financial Reporting System, the availability of potential financial profit is one of the indicators of the availability of an asset. However, this asset is not the only feature of the asset, since such recognition requires control over resources that bring economic benefits.

According to this document, control is the ability of an organization to determine how to use economic resources and make a profit. It seems that the condition for managing the leased object is met.

However, the conceptual framework includes an explanation of the concept of control, which means that the organization may not allow other parties to determine the use of resources and profits. Again, this agreement does not seem to contradict reality: according to the lease agreement, the object is used by the tenant (and not by any person without his consent) during the lease term.

Indeed, third parties can use the property at will, but during this period the property is under the control of the lessor and receives financial profit in the form of lease payments under the obligations of the lease agreement. Thus, a tenant in a joint-stock company is not the only entity that has the opportunity to receive economic benefits from this object. This decision casts deep doubt on the justification for the recognition by the lessee of the JSC object as an asset [4].

When studying lease relations and lease accounting in accounting, I would like to draw attention to the differences between JSC and FA in terms of management functions. In accordance with IFRS 16, finance leases provide for the transfer from the lessor to the lessee of all risks and benefits associated with the ownership of the leased asset. "Operating lease", by virtue of its principles, does not give the right to transfer all risks and benefits.

The specifics of the FA may provide for the transfer of ownership of the object to the lessee upon expiration of its validity, but if the object is specialized, the lessee also has the right to use it without significant changes.

So, the FA agreement is close to the loan agreement: for a certain surcharge (exceeding the cost of the purchased object), the tenant has the opportunity to purchase the necessary object in installments. At the same time, the lessor does not set itself the goal of obtaining a rental item for use in the future in its activities.

Its purpose is to obtain financial profit from the lessee and subsequently transfer ownership of the property capital to the lessee. Thus, the management of the object in its FA is disproportionate compared to the OA. A critical analysis of the lease

accounting procedure in accordance with IFRS 16 casts doubt on the method of assessment of the leased asset by the lessee.

At the initial recognition of the property, its valuation should include the unpaid present value of lease payments, as well as the payment at the start date of the lease, incentive payments less direct costs of the lessee. At the beginning of the lease, the costs incurred by the lessee after the end of the lease, if necessary, the replacement of the rental item and the restoration of its location.

In the case of an FA, if it is acquired by an organization, the amount of these costs will be close to the real value of the leased item.

In the case of OA, the present value of lease payments is significantly lower than the fair value of the leased asset. The value of the leased asset determined in accordance with IFRS 16 is significantly lower than its fair value, and the leased asset will be reflected in the lessee's financial statements, since the lessee can use the following model. Assessment of the leased asset less depreciation, impairment losses and rent on the initial payment, taking into account adjustments to the amount of payments and interest rates.

In the case of using this model, the assessment of the object in the lessee's report is significantly lower than its actual cost. As a result, cost reduction will not have any informational value for external users of these reports. Another option is that the recruiter can specify an individual report, as well as its use. In this case, the value of the right of use may not correspond to the value of the object, it has no material properties and should be considered as an intangible asset.

In accordance with the requirements of IFRS 16, assets that the lessee has the right to use in the lessee's financial statements, if they are owned, for example, as part of fixed assets, can be included in the same way as the corresponding underlying assets. equipment. Leased property can also be measured at its fair value.

If the property is used as an investment property, such an assessment should be used by the lessee. Such an assessment can be applied by the lessee to fixed assets as an object of fixed assets, if the accounting policy provides for revaluation. In this case, the subject of the lease is reflected in the financial statements of the lessee at the actual cost both in the FA and in the AO.

The possibility of different approaches to the assessment of leased assets leads to inconsistency of information. In the tenants' report, when using the valuation model of objects by value, they are reflected in the valuation on lease terms below their actual cost. When a lessee chooses a model for valuing objects at a fair or overvalued price, they are reflected at their original cost.

Recognition of the lessee's right to use the leased asset as an asset requires the calculation of depreciation, which allows you to gradually write off the value of the asset, but its economic content also characterizes the degree of depreciation of the asset. It is no coincidence that a depreciable item is reflected in the financial statements at its residual value.

When selecting a depreciation method that accurately reflects the consumption structure of an object of economic benefit, the residual value significantly characterizes the objective value of the object.

IAS 16 requires the lessee to apply the depreciation method to fixed assets, the residual amount of which reflects their fair value. An objective assessment of their residual value for OA objects is obtained only if the lessee uses a revaluation model.

If the lessee uses the model of valuation of leased assets at their historical cost, their residual value is not related to their actual objective value at the reporting date.

Tabular data. IFRS 16 states that innovations in accounting for the lessee's right to use the leased asset in accordance with the operating system have both advantages and disadvantages, which implies the need for discussion of IFRS 16, presented by the scientific community.

list of used literature:

1. Кондраков Н.П. Бухгалтерский управленческий учет: Учебное пособие / Н.П. Кондраков, М.А. Иванова. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2012. - 352 с.
2. Санин М.К. Управленческий учет: Учебное пособие. — СПб: СПбГУ ИТМО, 2010. — 80 с.
3. Управленческий учет: учебник и практикум для среднего профессионального образования / О. Л. Островская, Е. Б. Абдалова, М. А. Осипов, А. Е. Карлик. — Москва: Издательство Юрайт, 2018. — 383 с.
4. Семенихин, В.В. Оптимизация и выбор системы налогообложения / В.В.Семенихин. -М.: Эксмо. -2016. -134 с.

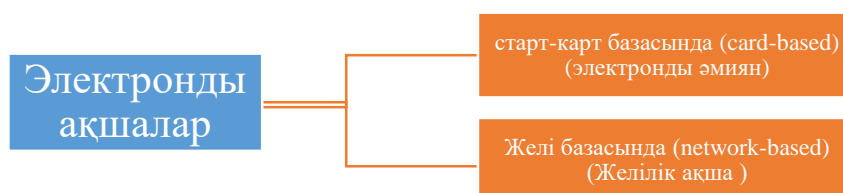
Алтынбекова Ж. 2 курс магистранты
КеАҚ «Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті»

ЭЛЕКТРОНДЫҚ АҚША - ТӨЛЕМ ЖҮЙЕЛЕРІНІҢ ЕҢ ТАНЫМАЛ ТҮРЛЕРІ

Электрондық ақша - электрондық құрылғыда сақталатын және төлемдік және басқа да міндеттемелерді орындау мақсатында электрондық құралдар (байланыс арналары) арқылы бір құрылғыдан екіншісіне беріле алатын ақшалай құнды білдіреді.

Жалпы алғанда, электронды ақша-бұл компьютерлік компьютерлер мен смартфондар сияқты аппараттық құрылғыларда ақша құнын сақтаудың қауіпсіз әдісі. Бірақ, екінші жағынан, электронды ақша – бұл барлық әрекеттерді сипаттау үшін қолданылатын термин емес: транзакциялар, компьютерлік жүйелер, деректерді сақтау жүйелері және компьютерлік желілер қатысатын ақшаны сақтау.

Электрондық ақшаны жіктеу критерийлерін анықтаудың әртүрлі тәсілдері бар. Электрондық ақша түрлерін бөлетін негізгі критерийлердің бірі - электрондық ақша тасымалдаушыларының түрі (сурет 1).

Сурет 1. Электрондық ақшаның түрлері

Электрондық ақша мен төлем карточкаларының арасындағы айырмашылық төлем карточкасының банк шотына кіру құралы болып

табылатындығында. Төлем карточкалары бойынша операцияларды жүргізген кезде барлық операциялар клиенттің банктік шотынан жүзеге асырылады. Электрондық ақша банк шотына байланысты емес және оларды пайдалана отырып операцияларды жүргізген кезде төлем электрондық ақшаны, бір электронды құрылғыдан екіншісіне беру арқылы жүзеге асырылады. Осылайша, оның төлем карточкасынан айырмасы, электрондық ақшаны пайдалану кезінде төлем ақшаны (қолма-қол, қолма-қол емес) пайдаланбай, бір тұлғаның (төлеушінің) екінші тұлғаға электрондық ақшаны – «эмитенттің ақшалай міндеттемелері бар ақпаратты» беру арқылы жүзеге асырылатындығында болып отыр [1].

Әлемдік практикада қолданылатын тасымалдушысына байланысты электрондық ақшаның екі түрі ерекшеленеді: Оның біріншісі – карточкалар негізіндегі электрондық ақша (card-based). Бұл жағдайда электрондық ақша карточкалар негізінде іске асырылған өнімді (микропроцессорлық карточка) білдіреді, яғни иесіне (пайдаланушыға) қолжетімді «ақша туралы», не ақшалай құн туралы ақпарат карточкаға кіріктірілген микропроцессорлық чипте сақталады және оның құны, әдетте, карточканың есептеуіш құрылғыға қосылған кезінде беріледі. Кредиттік карточка ақшаның төлем құралы қызметін атқарады. Кредиттік карточкалардың түрлері:

1. Жаңартылатын карточкалар. Дүкен, мейрамханаларда қолданылады. Карточкалардың қарыздары жабылғаннан кейін қайтадан жаңартылады.
2. Бір айлық карточкалар. Туристік фирмалармен есеп айырысу үшін қолданылады. Қарыздар айдың соңында жабылуы керек.
3. Фирмалық карточкалар. Әр түрлі фирмалар әр түрлі қызмет жөніндегі шығындарды төлеу үшін шығарылады.
4. Сыйлықтық немесе алтын кредиттік карточкалар. Олар тек жоғарыжылдықтабысы бар клиенттерге беріледі.

Ақша эволюциясының осы заманғы кезеңіне электронды ақшалар жүйесі сай келеді. Олардың көмегімен ақша операциялары жүргізіледі: банк есебінен ақша алу, салымдарды қабылдау, төлемдер, чектік кітапшалар беру, дебет-

карточкалары және т.б. Электронды чектік кітапша болып табылатын смарт-карточкалар пайда болды [2]. Карточкалар негізіндегі электрондық ақша санатына әлемнің түрлі елдерінде құрылған, GeldCarte (Германия), Proton (Бельгия), Chip knip (Нидерланд), Cash Card (Швеция), Quick (Австрия), eNETS (Сингапур), Mondex (MasterCard) және VISA CASH (VISA) сияқты жүйелер жатқызылады.

Екіншісі желілер негізіндегі электрондық ақша (network-based) немесе «желілік ақша». Электрондық ақшаның бұл түрі телекоммуникациялық желі (Интернет) арқылы ақшалай құнды электрондық сақтау және электрондық ақшаны (эмитенттің электрондық міндеттемелерін) беруді жүзеге асыру үшін компьютерде (компьютердің қатты дискісі) орнатылған арнайы бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдаланатын желілік өнімді білдіреді. Желілер негізіндегі электрондық ақшаға электрондық ақшаның мынадай жүйелерін жатқызуға болады – PayPal (АҚШ), WebMoney (Ресей), Яндекс. Ақша (Ресей) [1].

Банктік карточкалардың ұғымы мен оның түрлері. Пластикалық карточка – бұл ақпараттың қазіргі жоғары технологиялық алып жүрушісі. Мамандардың айтуы бойынша, пластикалық карточка – бұл Қазақстанның төлем жүйесінің болашағы. Пластикалық карточка жақында тек қана қолма – қол ақшаларды емес, құжаттарды да ауыстырады (жеке куәлік немесе төл құжат орнына – карта суретімен). Барлық әлемде 2,5 миллиардтан астам адам тауарлар мен қызметтерге төлем жасау, жалақы алудың құралы және есептеудің тағы басқа түрлері ретінде пластикалық карточкаларды таңдады. Ендеше, пластикалық карточка қолма – қол ақшалармен еспетеуге қарағанда, қолайлы, әрі сенімді болып табылады. Пластикалық карточкалар шартты түрде: халықаралық, жергілікті, дебеттік, кредиттік, корпоративтік, жекешелік, құрама болып бөлінеді. Әлемде пластикалық карточканың 3 негізгі жүйесі бар: VISA, Master Card/Europay, American Express. Қазіргі уақытта барлық елдерде шығарылған карточкалардың саны 2 миллиардтан асты. Статистика бойынша дамыған елдерде әр тұрғынға 2-3 карточкадан келеді. Қазақстанда да көп адамдардың: зейнеткерлер, бизнесмендер, шахтерлер мен студенттердің,

карточкалары бар. Карточкалардың саны күннен-күнге өсуде және олар біздің өмірімізді нажырама с бөлігіне айналуда [2].

Visa Electron – ең пайдалы тарифтер бойынша ең қол жетерлік халықаралық банктік карточка болып саналады. Бұл ең қарапайым, әрі арзан халықаралық карточка. Visa Electron шет елге жол жүретін кезіңізде және күнделікті өміріңізде сізге қолма – қол ақша алуыңызға, тауарлар мен қызметтер үшін ақы төлеуіңізге көмектеседі. Visa Electron бойынша электрондық құрылғылар: банкоматтар және POS – терминалдар арқылы қызмет көрсетіледі. Visa Classic – Қазақстанда және шет елдегі ең танымал төлем карточкасы. Қызмет көрсетудің ең пайдалы тарифтері, сондай – ақ әлемнің кез келген елінде нақты қолданылу ыңғайлылығы оны шет елге шығатындар үшін маңызды нәрсесетеді. Ол бойынша Visa логотипі бар жерлердің бәрінде қызмет көрсетіледі.

Электронды ақша өздерінің физикалық сипаттамаларына сәйкес клиент қорында сақталатын файлдар және смарт-карталар түрінде жүзеге асырылуы мүмкін. Смарт-карталар банктің пластикалық карточкаларына жақын, бірақ оның негізгі айырмашылығы мынада – егер карточка клиенттің банктегі шотына қол жеткізу құралы болса, смарт-картада нақты электрондық ақша сақталады.

Электрондық ақша файл түрінде кәсіпорынның қорында сақталады, оған Интернет торы арқылы эмитент сайтында қор идентификаторын енгізуден кейін қол жеткізу мүмкіндігін алуға болады [2].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Толпаков Ж.С. Финансовый учет 1 Караганда 2013
2. Учет денег на предприятиях // Бух.учет на практике №3 Астана 2016

Оразғалиева Ж.Қ., 2 курс магистранты
КеАҚ «Семей қаласы Шәкәрім атындағы университеті»

БАСҚАРУ ЕСЕБІНДЕГІ ШЫҒЫНДАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ЖІКТЕУ

Қазақстанның әлемдік экономикаға ойдағыдай кірігуі – елдің экономикалық дамуының сапалық серпілісінің негізі, бұның айрықша бағыты – халықаралық маңыздағы серпілістік жобаларды іске асыру, индустрияны дамыту, әлемдік нарықтың белгілі бір тауашаларында бәсекеге қабілетті бола алатын тауарлар мен қызметтерді өндіру, біз түпкі өнімдерін экспортқа шығаруға бағдарланған өндірістерді, агроөнеркәсіп кешеніндегі басқа да ішкі салаларда бірлескен кәсіпорындар құруға және дамытуға назар аудару қажет. Бүкіл әлемдік сауда ұйымына кіру отандық шаруашылық өнімнің бәсекелестік қабілеттілігіне ерекше талаптар қойып отыр. Табыс шаруашылық қызметтің нәтижесі ғана емес, бұл кәсіпорын мен бүкіл қоғамның және де басқа ішкі шаруашылық қажеттіліктердің, өндірісті кеңейтудің қайнар көзінің бірі болып табылады. Табыс кәсіпорын жұмысшыларының әлеуметтік сұраныстарын қамтамасыз ету және материалдық ынталандыру үшін пайдаланады.

Бюджетті және басқа қорларды толтыру барысында табыстың рөлі жоғарылап келеді. Кәсіпорында қалатын табыс арқылы техникалық қайта қаруландыру, қайта құру кәсіпорынды кеңейтуге байланысты шаралар қаржыландырылады. Нарық экономика жағдайларында контроллингтің рөлі нығаю үстінде. Кәсіпкерлер мен мемлекеттің жеке меншігі табыс көлемінің өсуіне байланысты көбейеді, сонымен қатар жеке тұтынуда түсетін табыстың жоғарылау мүмкіншілігі де ұлғая түседі. Соңғы жылдары Қазақстан Республикасының өнеркәсібінде өндірілетін өнімнің ассортименті кеңейтіліп, өнімнің сапасы жақсарып, өндірістер модернизациядан өтіп, жаңартылып келеді, жана технологиялар және өнімді өндеудің тиімді тәсілдері енгізілуде[1].

Табыс нарық экономикасының маңызды санаттарының бірі болып табылады. Оны дұрыс пайдалану үшін кәсіпорын қорытындыларына, қаржылық-шаруашылық жағдайына әсер етуін анықтау мақсатымен алдын-ала белгіленген резервтерді іздестіру үшін шығынды ауыспалы және тұрақты бөліктерге нақты жіктеу қажет. Сонда табысқа әсер ететін факторларды белгілеуге мүмкіндік туындайды. Бәріне белгілі бір шаралар перспективтік және ретроспективтік талдау нәтижесінде қабылданады. Осы жағдайда нарық экономика қарым-қатынастардың негізгі элементінің бірі – аудиттің маңыздылығы жоғарылай түседі. Оны жүргізу нәтижесінде алынатын ақпарат келесі пайдаланушыларға қажет екендігі анық: кәсіпорын жұмысшыларына, маркетингтерге, менеджерлерге, технологтарға, өткізушілерге, оның себебі кәсіпорын алатын нәтижеден жұмысшылардың еңбекақысы және басқа да есептік көрсеткіштер тәуелді. Қазақстан Республикасының өндіруші кәсіпорындары, контроллингті енгізетін болса, өндіріс көлемі және шығарылатын өнім ассортименті кеңейтіледі; өткізу бағалары дұрыс реттеледі, ауыспалы және тұрақты шығынға бақылау нығайтылып, кәсіпорындардың ақшалай, материалдық, еңбек ресурстары үнемді пайдаланып, олардың айналым уақыты қысқартылып, айналым жылдамдығы артады және өндірістер өркендей береді, себебі контроллинг теориясы бойынша оны ұйымдастыру нәтижесінде оңтайлы басқарушылық шешімдер кәсіпорында қабылдана алады[1].

Әрбір жеке кәсіпорын оңтайлы басқарушылық және қаржылық шешімдерді қабылдау үшін өз шығынын біліп, өндірістік шығын туралы ақпаратқа талқылау жүргізуге тиісті. Шығынды талдау арқылы олардың тиімділігін анықтауға болады, жұмыстың сапалы көрсеткіштері тексеріледі, бағалар дұрыс белгіленеді, шығынды бақылау және реттеу, өндіріс табыстылығы мен пайданың деңгейін жоспарлау іске асырылады. Өндіріс табыстылығын жоғарылатудың маңызды факторының бірі болып кәсіпорын шығынының есебін дұрыс және тиімді ұйымдастыруы табылады. Ресурстарды тиімді орналастыру және тарту саясатын негіздеу мен таңдау үдерісінде кәсіпорынның басқару стратегиясы маңызды

орын алады. Сонымен қатар материалдық-техникалық, ақпараттық, кадрлық және басқа параметрлар бойынша ресурстармен қамтамасыз етілу және жоспарлар жүйесі бойынша қойылған мақсаттарды нақтылауда басқару тактикасы маңызды рөл атқарады.

Негізгі және негізгі емес қызметтің шығыны есептік кезең табыстарына байланыс белгісі бойынша жіктеледі. Ал кейінге қалдырылған шығынға инвестициялар (күрделі салымдар) мен болашақ кезеңдердің шығыны жатады. Шығын есебін дұрыс ұйымдастыру үшін ғылыми негізделген жіктеу қажет. Қаржылық есеп берудің халықаралық стандартына сәйкес өндірістік үдерістегі кейін сатуға арналған активтер қорлар құрамына енгізіледі [2].

Отандық өндірістерде шығын есебінің нормативтік әдісінің элементтерімен қатар кезеңдік әдістің нұсқаларын пайдаланады. Кәсіпорын табыстылығын ресурстарды үнемді пайдалану арқылы өсіруге болады. Осы мақсатпен шығынды ауыспалы және тұрақты топқа бөлу тиімді болып табылады. Көп уақыт ағымында шығын «қазан» әдісі бойынша анықталып есепке алынатын. Бір есептік тіркелімде бар есептік кезең ағымында өндіріске шығындалған түгел қаражатты пайдалану және мақсат бағытына тәуелсіз есепке алатын. Бұның нәтижесінде өндірілген өнім құрылымының және ассортиментінің есептеусіз кезең шығынымен жалпы жиынын шығаруға болатын. Ақпараттың атаусыз болуы негізінде айтылған әдіс шығынды азайту жолдарын анықтамайтын. Шағын кәсіпорындарда әлі де «қазан» әдісін қолданған жағдайда негізгі өндіріске, көмекші өндіріске қанша ресурстар шығындалғанын, жалпышаруашылық, жалпы өндірістік шығын, цехтар, қызметтер, өндірілген өнімнің түрлері бойынша шығынды бақылауға қажетті ақпарат алуға мүмкіндік бермейді.

Өндірісте пайдаланылатын материалдардың тізіміне, өндіріс шығынының есебі мен өнімнің өзіндік құнын есептеу тәртібіне, шығындалатын материалдар есебі мен оперативтік бақылау әдістеріне және өндіріс пен технологиялық үдерістердің ұйымдасу ерекшеліктеріне назар аудару қажет.

Кәсіпорында нормативтік шаруашылықтың жағдайы, жеке нормалардың сапасы, нормалардың дұрыс анықталуы материалдардың өндіріске үнемді шығындалуына әсер етеді. Материалдар шығындау нормаларына кейбір талаптар қойылады, оның ішінде: жоспарланған кезеңге нақты материалдар шығынының өлшемі болып норма табылады, сонымен бірге материалдық ресурстардың максималды шығындау мөлшері ретінде норма қарастырылады, жоспарланып отырған ұйымдастырушылық - техникалық шаралар нормада бейнеленуге тиісті, норма жылжымалы және прогрессивті болуға тиісті[2].

Өндіріс қалдықтарын азайту немесе шикізат бірлігінен дайын өнім шығысын көбейту ғылыми - техникалық прогресстің жетістіктерін, мысалы, өндірісті автоматтандыру және механизацияландыру, технология үдерісін жетілдіру жағдайларын енгізу жолымен іске асырады; өнім сапасының төмендеуі технология үдерісінің тәртібін бұзылу себебінен болады.

Норманың құрамы мен құрылымын тексеру кезінде әрбір жеке элемент шамасын анықтауда кемшіліктерді белгілеу жолымен бар норманы оңтайландыру мақсатымен оның әсерін бейнелеуге мүмкіндік туындайды. Өнім өндіретін жұмысшылардың еңбекақысы тура шығын көлеміне жатады, осыған байланысты өнімнің өндірістік өзіндік құнына кіреді. Еңбек өнімділігі өндірістің техникалық деңгейінен, өндірістің ұйымдасуынан, жұмысшылардың білімділігінен тәуелді болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. М.Қ. Толымгожинова, А.Ж. Зейнуллина, Л.З. Паримбекова, З.А. Слямова
Контроллинг.Оқу құралы.2015ж
2. Зейнуллина А.Ж. Басқару есебінің негіздері: оқулық. – Алматы: «Халықаралық жазылым агенттігі» ЖШС, 2013ж.

**Научный руководитель д.э.н., профессор Березюк В.И.
Магистрант Медведева Александра Михайловна
Карагандинский университет Казпотребсоюза**

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ СУБЪЕКТА: СУЖДЕНИЕ БУХГАЛТЕРА

Аннотация: В современных условиях вопросы рационального построения эффективной системы финансовой отчетности предприятия встают особенно актуально.

Постоянно развивающаяся экономическая среда, приводящая к изменениям в характере и направленности информационных потребностей и запросов пользователей финансовой отчетности, требуют периодического пересмотра системы принципов и требований к содержащейся в ней информации. В данной работе раскрывается роль и значение финансовой отчетности для пользователей экономической информации, требования, которым должна соответствовать финансовая отчетность в современных условиях, а также рассматривается вопрос о необходимости укрепления бухгалтерской профессии, содействия развитию экономики Казахстана путем установления и строгого соблюдения высококачественных профессиональных стандартов, содействовать дальнейшей конвергенции этих стандартов, защищать общественные интересы в тех областях, где опыт профессии наиболее существенен.

Ключевые слова: пользователи финансовой отчетности, требования к финансовой отчетности, МСФО, компетентность, глобализация, регионализация, технологические преимущества.

Финансовая отчетность является логическим продолжением процедур финансового учета, а также является главным информационным источником о

результатах деятельности субъекта, о его финансовом, имущественном положении, доступных для разных заинтересованных пользователей [1].

В Республике Казахстан единые требования к ведению бухгалтерского учета, формированию финансовой отчетности, а также создание правового механизма для их регулирования устанавливает Закон РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28.02.2007 года (с изменениями и дополнениями) и учетная политика субъекта, которые формируют принципы, основные качественные характеристики ведения бухгалтерского учета и финансовой отчетности [2].

Немаловажным аспектом в жизнедеятельности субъекта является профессиональное суждение бухгалтера. Так как именно благодаря суждению бухгалтера возрастает значимость финансовой отчетности организации, а также грамотное осуществление бизнеса, снижение финансовых и налоговых рисков.

Более того, некоторые стандарты содержат прямое указание на необходимость использования профессионального сужения бухгалтера. Так, например, МСФО (IAS) 1 «Представление финансовой отчетности» считает необходимым применения профессионального суждения в целях наилучшего представления отчетной информации. Также данный стандарт позволяет пользователям экономической информации субъекта более существенно и понятно ознакомиться с его экономическим положением для принятия эффективных экономических и управленческих решений [3].

В пункте 10 МСФО (IAS) 8 «Учетная политика, изменения в бухгалтерских оценках и ошибки» обозначено, что руководство субъекта должно использовать собственное суждение в разработке и применении учетной политики для формирования информации в отсутствие конкретного стандарта, применимого к операции, прочему событию или условию [3].

Однако, на наш взгляд, немаловажными факторами, оказывающими значительное влияние на значимость финансовой отчетности, являются ряд

факторов, которыми должен обладать бухгалтер при формировании своего профессионального суждения:

- честность: бухгалтер при формировании финансовой должен отталкиваться только от достоверных источников экономической информации;

- компетентность: возможность выполнять профессиональную, функциональную роль по определенным стандартам с учетом реальной рабочей обстановки;

- прозрачность финансовой отчетности обеспечивается за счет полного раскрытия и достоверного представления полезной информации, необходимой широкому кругу пользователей. Экономические данные, раскрываемые в финансовой отчетности, должны быть достаточно легкими для интерпретации.

Следует отметить, что мировая бухгалтерская профессия действует в условиях окружения, динамично изменяющихся, многочисленных и разнообразных внутренних факторов. Очень важно, что профессиональный бухгалтер РК при формировании своего суждения не только признает факторы, но и сам влияет на них.

На сегодняшний день в Республике Казахстан существует Профессиональная организация бухгалтеров «Палата профессиональных бухгалтеров Республики Казахстан» (ПОБ «ППБ РК»). Целью ПОБ «Палата Профессиональных Бухгалтеров Республики Казахстан» является внедрение международных стандартов финансовой отчетности и создание условий для активной профессиональной деятельности бухгалтеров, а также разработка и внесение предложений по совершенствованию бухгалтерского и налогового законодательства, нормативно-правовых актов в области бухгалтерского учета.

ПОБ «Палата Профессиональных Бухгалтеров Республики Казахстан» стремится укрепить позиции суждения профессиональных бухгалтеров. Процесс укрепления позиций профессионального суждения бухгалтеров РК представлен в специально разработанном плане стратегического развития на 2020-2025 годы.

Так, в стратегическом плане развития ПОб «ППБ РК» на 2020-2025 годы, указано, что достижение цели лежит через укрепление мировой бухгалтерской профессии, включая высококачественные стандарты и компетентность каждого представителя профессии [4].

Значение финансовой отчетности все более возрастает в связи с развитием процессов сотрудничества между отечественными и зарубежными предпринимателями, ВУЗами, а также привлечением иностранных инвестиционных ресурсов. Это, в свою очередь, определяет основополагающие факторы, влияющие на профессиональное суждение бухгалтера при формировании финансовой отчетности.

Следующие внешние факторы, на наш взгляд могут, влиять на роль финансовой отчетности и профессиональное суждение бухгалтера при ее составлении:

1. Общие факторы:

а) Глобализация: Возрастание глобальных потоков капитала, постоянное воздействие регулирующего подхода, единообразие структур финансовой отчетности показали, что глобализация продолжает быть главной движущей силой мировой экономики.

б) Регионализация: Следствием глобализации является признание многими странами преимуществ сотрудничества с соседями. Это ведет к развитию региональной торговли и профессиональных объединений, что позволяет экономить усилия участников.

с) Технологические преимущества: Все бухгалтеры и другие профессионалы, вне зависимости, работают ли они в общественной практике, корпорациях, малых и средних субъектах предпринимательства, государственных и некоммерческих организациях, находятся под влиянием технологических изменений. Например, применение вэб-технологий для сбора, управления, улучшения качества, распространения информации, применение поисковых систем снижает затраты на принятие профессиональных решений.

2. Факторы, охватывающие профессию бухгалтера в целом:

а) Доверие к финансовой отчетности и мировая бухгалтерская профессия: неудачи в бизнесе по всему миру, мировой финансовый кризис 2007-2010 годов, а также ошибки в финансовой отчетности подорвали доверие к информации, получаемой из финансовой отчетности, а также к тем, кто с ней связан, включая мировую бухгалтерскую профессию. Снижение доверия показало необходимость для бухгалтерской профессии постоянно демонстрировать служение общественным интересам. Имея в виду эти обстоятельства, необходимо предпринять ряд мер, направленных на восстановление общественного доверия к финансовой отчетности и к профессиональному суждению бухгалтера в целом. Данные меры должны включать в себя пакет реформ, согласованных между ключевыми регулирующими группами. К ним можно отнести: образование Консультативного совета, продолжение усилий по укреплению и усилению прозрачности деятельности ПООБ «ППБ РК», связанной с формированием стандартов и отчет Независимой рабочей группы по восстановлению общественного доверия к финансовой отчетности.

б) Корпоративное доверие: в сложившихся условиях корпорации стали предметом дискуссии о доверии, в связи с чем, повышаются требования к прозрачности, подотчетности и этическим нормам внутри организации. Регулирующие органы и бизнес-сообщества настаивают на том, что необходимость совершенствования управления, особенно в вопросах финансовой отчетности и корпоративной этики, неуклонно возрастает. Результатом стало значительное развитие сферы практики корпоративного управления. Некоторые страны усиливают комитеты по аудиту, расширяют круг их обязанностей, ужесточают требования к корпорациям для обеспечения независимости их внешнего контроля (чтобы дополнительные услуги, оказываемые внешними аудиторами, не создавали угрозы их независимости), а также усиливают требования к правлениям и исполнительным органам. [4]

Считаем, что направления, которыми занимается бухгалтерская профессия, нуждаются во внешнем контроле наряду с регулированием внутри профессии:

d) Потребность в конвергенции: Потребность пользователей финансовой отчетности, регуляторов и других сторон в глобальной конвергенции в области стандартов и регулирующих систем возрастает. Многие страны высказываются за конвергенцию в отношении международных стандартов финансовой отчетности. Этот подход должен применяться на систематической основе, последовательно, и во взаимодействии с другими странами, где это возможно.

e) Новые потребности пользователей информации: Определить новые формы информации, которые усовершенствуют финансовую отчетность в целом и отвечают потребностям организаций, инвесторов, рынков ценных бумаг, правительств стран, широкой общественности и других пользователей. Например, группам нужна информация, которая не доступна в рамках существующей модели бухгалтерской и финансовой отчетности.

f) Снижение ценности профессии: Ценность бухгалтерской профессии определяется как самой профессией, так и теми, кто пользуется ее результатами. В сложившихся условиях возникло много вопросов, которые привели к снижению ценности бухгалтерской профессии и доверию к профессиональному суждению. Как показано выше, мировая экономика, общество в целом, а также сама бухгалтерская профессия заинтересованы в постоянном повышении компетентности бухгалтеров, в привлечении в профессию высококлассных специалистов.

g) Усиление акцента на совершенствовании государственной финансовой отчетности: Все ветви государственной власти страны находятся под возрастающим влиянием своих избирателей и граждан, а также других заинтересованных сторон в отношении улучшения их практики управления, и, в частности, качества государственной финансовой отчетности.

Для усовершенствования значимости финансовой отчетности и профессии бухгалтера в Республике Казахстан считаем, что назрела необходимость реализовать ряд стратегических задач:

1. Быть лидером бухгалтерской профессии, в том числе и мировой, а также в интересах всего общества [4]:

- разрабатывать, продвигать, поддерживать профессиональные стандарты и Кодекс этики на постоянно высоком, профессиональном уровне;

- активно способствовать конвергенции профессиональных стандартов, особенно в области аудита, достоверности, этики, образования и финансовой отчетности;

- содействовать совершенствованию качества аудита и финансового менеджмента.

2. Вносить вклад в эффективное функционирование экономики Казахстана:

- усилить значимость и достоверность финансовой отчетности субъекта;

- способствовать повышению достоверности финансовой отчетности и доверия к ней;

- стремиться повышать качество финансовой информации, формируемой внутри субъекта;

- содействовать оказанию высококачественных услуг представителями бухгалтерской профессии в Казахстане;

- оказывать строгое соблюдение Кодекса этики всеми представителями бухгалтерской профессии, включая работающих в промышленности, коммерции, общественном секторе, некоммерческом секторе, в науке и общественной практике.

Считаем, что значимость финансовой отчетности субъекта может зависеть от:

1) внешних факторов, оказывающих значимое воздействие на составление финансовой отчетности и ее показатели;

2) весомой роли бухгалтерской профессии в мировой и цифровой экономике;

3) ряда факторов, которые влияют на бухгалтера при формировании своего профессионального суждения.

Таким образом, для реализации вышеперечисленных задач необходимо:

- осуществлять совершенствование процесса разработки стандартов финансовой отчетности и положений, образование консультативных совещательных групп и усиление прозрачности их деятельности;

- разрабатывать методические рекомендации для стандартов финансовой отчетности;

- активно взаимодействовать с регулируемыми органами по вопросам, связанным с бухгалтерским учетом и аудитом, включая разработку стандартов;

- поддерживать стандарты этики для всех профессиональных бухгалтеров;

- проводить работу, направленную на повышение значимости соблюдения высоких этических норм всеми профессиональными бухгалтерами вне зависимости от сферы их занятости;

- разрабатывать и поддерживать положения о постоянном профессиональном развитии бухгалтера, как специалиста;

- стать признанным защитником бухгалтерской профессии по наиболее важным вопросам.

Список литературы

1. Айрапетян А. А. Основные принципы составления бухгалтерской (финансовой отчетности) // Тенденции развития науки и образования. № 69-3. 2021 - 24 с.

2. Закон РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28.02.2007 г.

(с изменениями и дополнениями).

3. Международные стандарты финансовой отчетности. [Электронный ресурс] // URL: <https://online.zakon.kz> (дата обращения: 01.03.2023 г.)

4. Стратегический план развития профессиональной организации бухгалтеров “Палата профессиональных бухгалтеров РК” (ППБ РК) на 2020-2025 годы. [Электронный ресурс] // <http://accountant.kz/index.php?do=static&page=strategy> (дата обращения 01.03.2023 г.)

Научный руководитель д.э.н., профессор Березюк В.И.
Магистрант Медведева Александра Михайловна
Карагандинский университет Казпотребсоюза

ОБ ИСКАЖЕНИЯХ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ: СУЖДЕНИЕ БУХГАЛТЕРА

Аннотация: Раскрываемая в финансовой отчетности информация о деятельности субъекта предоставляет возможность его заинтересованным сторонам реализовать свои потребности и ожидания по решению текущих и стратегических задач взаимодействия с субъектом. Представление искаженной финансовой информации субъектом, по нашему мнению, вводит в заблуждение ее пользователей и значительно повышает риск вынесения неверных суждений о состоянии экономических ресурсов и требований субъекта, а также принятие пользователями неверных экономических решений инвестиционного характера.

В статье представлена классификация рисков, возникающих в процессе выработки и применения профессионального суждения бухгалтера; подробно рассматриваются преднамеренные искажения финансовой отчетности со стороны руководства субъекта как наиболее негативный вид искажений.

Ключевые слова: финансовая отчетность, искажения, профессиональное суждение бухгалтера, риск, субъект.

Финансовая отчетность занимает центральное место в системе экономической информации, так как в отчетности объединяется информация всех видов учета и представляется в удобной форме для восприятия заинтересованными лицами и субъектами.

Для обеспечения достоверных показателей оценки деятельности предприятия, финансовая отчетность, на наш взгляд, должна выполнять ряд требований:

- отражать полноту в учете всех хозяйственных операций;

- обрабатываться при помощи автоматизации и механизации;
- иметь ясность и гласность;
- составляться по единым формам финансовой отчетности;
- основываться на единой методологии;
- своевременно предоставляться соответствующим органам.

Считаем, что поспособствует решению проблемы достоверности финансовой отчетности.

Таким образом, при обнаружении искажений (ошибок) в финансовой отчетности необходимо своевременно вносить исправления в первичные и учетные документы в соответствии с установленными правилами. Так же встречаются случаи, когда ошибки возникают не только при осуществлении и учете хозяйственных операций, но и при исправлении допущенных ошибок. Поэтому важно уметь правильно применить установленные законодательством правила исправления ошибок. Порядок составления и внесения изменений в регистры бухгалтерского учета и финансовую отчетность установлен Законом РК “О бухгалтерском учете и финансовой отчетности” от 28.02.2007 г. (с изменениями и дополнениями).

К неправильному отражению или не отражению фактов хозяйственной деятельности ведут такие факторы, как неверное применением законодательства о бухгалтерском учете и иных нормативных правовых актов, ошибки в вычислениях, неточная оценка фактов хозяйственной деятельности, а также недобросовестные действия должностных лиц субъекта.

Так же к факторам, способствующим появлению ошибок, относят:

- несоответствие величины краткосрочных активов быстрому росту объема продаж;
- наличие зависимости субъекта от одного или нескольких поставщиков и заказчиков;
- изменение в практике договорных отношений;
- нетипичные сделки субъекта в определенный период времени;

- наличие платежей за услуги, которые не соответствуют оказанным услугам;
- особенности структуры капитала и распределения прибыли субъекта;
- наличие отклонений от установленных правил ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности.

К факторам, отражающим особенности состояния субъекта, относят:

- состояние отрасли, экономики и страны в целом;
- возрастные возможности возникновения банкротства в связи с кризисным состоянием отрасли [1].

Некоторые авторы относят риски в бухгалтерском учете к информационным видам рисков. Так, авторы Е.В. Никифорова и А.В. Березина в системе хозяйственных рисков, влияющих на достоверность финансовой отчетности, отделяют информационный риск от риска «человеческого фактора», среди внутренних причин возникновения которого значится профессиональное суждение.

Риски, возникающие в связи с организацией учета на основе профессионального суждения, представляют сложную субъектно-объектную систему, поэтому возникает необходимость ее декомпозиции по различным признакам. Классификация рассматриваемых видов рисков позволит четко определить место каждого риска в общей системе и создаст возможность для эффективного применения соответствующих методов и приемов управления ими.

Предлагаемая классификация рисков, возникающих при организации бухгалтерского учета на основе профессионального суждения, представлена в таблице 1.

Таблица 1 - Классификация рисков при организации бухгалтерского учета на основе профессионального суждения

Классификационный признак	Риск в профессиональном суждении бухгалтера
1. По факторам среды возникновения	Внешние риски: – противоречивость действующих норм законодательства; – частое изменение законодательства в области бухгалтерского учета; – противоречивые комментарии к законодательству и судебная практика. Внутренние риски: – некомпетентность специалиста, формирующего профессиональное суждение; – отсутствие полной информации об объекте; – отсутствие внутренних регламентов и положений.
2. По степени риска	Высокий. Средний. Низкий.
3. По продолжительности	Долгосрочный. Краткосрочный.
4. По периодичности	Систематический. Единовременный.
5. По степени предсказуемости	Предсказуемый. Непредсказуемый.
6. По эластичности	Снижаемый. Неснижаемый.
7. По отношению к областям профессионального суждения	В отношении учетной политики. В отношении объекта бухгалтерского учета. В отношении принципов учета. В отношении количественных показателей финансовой отчетности. В отношении качественных характеристик финансовой отчетности.
Примечание: [2]	

На наш взгляд, классификационные признаки позволяют наиболее полно раскрыть содержание риска, возникающего при организации бухгалтерского учета на основе профессионального суждения, и понять механизм его реализации в сложившейся учетной практике. Так, классификация риска по факторам среды возникновения обусловлена осуществлением хозяйственных

операций под влиянием как внешних, так и внутренних обстоятельств. Внешние риски не связаны с финансово-хозяйственной деятельностью субъекта, но способны оказывать непосредственное влияние на профессиональное суждение специалиста в момент принятия решения. Примерами таких рисков являются: частое изменение законодательства в области бухгалтерского учета, противоречивые комментарии к законодательству и судебная практика и др.

Источниками внутренних рисков выступают финансово-хозяйственная деятельность субъекта и специалисты, формирующие профессиональное суждение при составлении финансовой отчетности. К внутренним рискам, обусловленным спецификой деятельности субъекта, предлагаем отнести:

- организационно-управленческие риски (организационно-управленческая структура, порядок документооборота, наличие или отсутствие системы контроля качества менеджмента, общая организация бухгалтерского дела, наличие или отсутствие практики внутреннего контроля);

- отсутствие внутренних регламентов и положений (учетная политика, сформированная без учета особенностей деятельности, отсутствие графика документооборота и должностных инструкций);

- отсутствие полной информации об объекте (отсутствие полного комплекта документов, неопределенность в отношении назначения, способов и интенсивности эксплуатации объекта, временной определенности фактов хозяйственной жизни). Возникновение внутреннего риска, обусловленного субъективным фактором, возможно по причинам несоблюдения требований профессиональной этики (честность, объективность, профессиональная компетентность и должная тщательность, конфиденциальность, профессиональность поведения), которые являются гарантиями обеспечения профессионализма при вынесении суждения.

Факторы риска, возникающие в процессе подготовки профессионального суждения в учетной сфере, не являются исчерпывающими, но подтверждают необходимость их идентификации, количественного или качественного

измерения с целью управления ими, которое целесообразно рассматривать как процесс подготовки и реализации мероприятий, осуществляемых для прогнозирования наступления рисков событий, снижения опасности выработки ошибочного суждения и нивелирования возможных отрицательных последствий и потерь от его реализации в учетной практике.

Информация, формирующаяся в системе бухгалтерского учета, может быть подвержена вольным или невольным искажениям, которые способны оказать влияние на качество финансовой информации. Наряду с пониманием термина «искажение финансовой отчетности» можно трактовать его значение в контексте бухгалтерского учета [3]. С бухгалтерской точки зрения искажение финансовой информации выражается в нарушении качественных характеристик верности и уместности представления информации о характере и величине экономических ресурсов субъекта и в соответствующих изменениях их состояния за определенный период времени.

Непреднамеренные искажения могут быть допущены в результате следующих типов ошибочных действий при подготовке и представлении финансовой отчетности:

- 1) неполное отражение финансовых операций;
- 2) неточность при сборе или обработке данных, на основании которых составлялась финансовая отчетность;
- 3) неправильные оценочные значения, являющиеся результатом неверного учета или неверной интерпретации фактов;
- 4) необоснованные суждения руководства, связанные с оценочными значениями, или необоснованный выбор и применение ненадлежащей учетной политики.

Искажения финансовой отчетности могут быть результатом несоблюдения законодательных и нормативных актов. Такое несоблюдение представляет намеренное или ненамеренное бездействие или действие субъекта, противоречащее действующим законодательным и нормативным актам. Такие

действия включают сделки, заключенные субъектом или от его имени представителями собственника, руководством или сотрудниками [3].

Несоблюдение требований законодательных и нормативных актов не включает личные неправомерные действия (не связанные с хозяйственной деятельностью субъекта) представителей собственника, руководства и сотрудников субъекта. Например, такие последствия может иметь несоблюдение требований лицензии или других разрешений на осуществление какого-либо рода деятельности. Считаем, что несоблюдение этих законодательных и нормативных актов может, соответственно, оказать существенное влияние на финансовую отчетность [3].

Недобросовестные действия представляют умышленные действия, совершенные одним или несколькими лицами из числа руководства, представителей собственников, работников или третьими лицами, связанные с использованием обмана с целью извлечения незаконных выгод или незаконного преимущества. Преднамеренные искажения в результате недобросовестных действий можно разграничить по двум основаниям:

1) по категориям лиц, совершающих недобросовестные действия: искажения в результате недобросовестных действий, совершенных руководством или представителями собственников, искажения в результате недобросовестных действий, совершенных рядовыми сотрудниками, и искажения в результате недобросовестных действий, совершенных по сговору с третьими лицами;

2) по форме совершения недобросовестных действий - искажения финансовой отчетности: недобросовестное составление финансовой отчетности и незаконное присвоение активов. Искажение финансовой отчетности в результате ее недобросовестного составления представляет преднамеренное искажение финансовой отчетности путем пропуска сумм или нераскрытия информации в финансовой отчетности с целью введения в заблуждение ее

пользователей. По нашему мнению, недобросовестное составление финансовой отчетности может являться результатом:

а) манипулирования, фальсификации (включая подделку), изменения данных бухгалтерского учета или подтверждающих документов, на основании которых составляется финансовая отчетность;

б) неверного представления или намеренного пропуска событий, сделок или другой важной информации;

в) намеренно неверного применения принципов бухгалтерского учета в отношении сумм, классификации, способа представления или раскрытия финансовой информации.

На практике существенные искажения по причине недобросовестного составления финансовой отчетности часто связаны с необоснованными бухгалтерскими записями, существование которых можно установить путем выборочной документальной проверки по существу [4].

Искажение финансовой отчетности в результате незаконного присвоения активов представляет преднамеренные искажения в результате краж имущества субъекта, совершаемых его сотрудниками в относительно небольших и несущественных объемах. На наш взгляд незаконное присвоение активов может совершаться и с участием руководства, которое имеет больше возможностей для утаивания или сокрытия незаконного присвоения активов способами, трудно поддающимися обнаружению. Незаконное присвоение активов может являться результатом:

а) присвоения или растраты денежных средств (например, присвоение полученных платежей по дебиторской задолженности или перевод денежных поступлений по списанным счетам на личные банковские счета);

б) сокрытия материальных активов или интеллектуальной собственности (например, кража инвентаря для использования в личных целях или продажи, кража металлических отходов для их перепродажи, сговор с конкурентами по поводу раскрытия технологических данных в обмен на вознаграждение);

в) использования активов субъекта в личных целях [5].

В настоящее время на практике существуют множество случаев искажения нефинансовой информации, а также информации, которая не находит отражения в финансовой отчетности пользователями которой являются регулирующие органы. Например, подобные недобросовестные действия можно выявить при проверке субъектов, работающих по государственным контрактам. Обычно в отношении таких субъектов для контроля за выполнением работ по заключенным государственным контрактам проводятся проверки службами государственного аудита. Акты проверок по выполняемым государственным контрактам могут предоставить дополнительную информацию по освоению полученных денежных средств из бюджета государства.

Считаем, что суждение о добросовестности или недобросовестности хозяйственных операций можно выразить только на основании отсутствия или наличия факторов риска недобросовестных действий, то есть тех событий или условий, которые могут указывать на возможность, мотивацию или способ получения необоснованной выгоды для сторон, участвующих в сделках.

При этом стоит отметить, что высокой степени прозрачности финансовой информации невозможно достичь, описывая в отчетности только наличие рисков, поэтому для повышения прогностических качеств финансовой информации целесообразно ранжировать риски по степени их влияния на экономическую безопасность бизнеса.

Таким образом, идентификация и адекватная оценка рисков, позволяет более эффективно решать задачу подготовки достоверной финансовой отчетности и принятия соответствующих экономических решений.

Список литературы

1. Романова С.В. Искажения информации в бухгалтерской (финансовой) отчетности. Международный научный журнал “Символ науки” №4. 2018 - 184с.

2. Ресурсы интернета: <https://cyberleninka.ru/article/n/professionalnoe-suzhdenie-buhgaltera-neopredelennost-riski-i-eticheskie-trebovaniya/viewer>
3. Куликова Л.И., Губайдуллина А.Р., Профессиональное суждение бухгалтера как инструмент формирования финансовой отчетности // Монография. Изд. Проспект. 2016 - 128с.
4. Итыгилова Е.Ю. Классификация искажений бухгалтерской финансовой отчетности в контексте качества бухгалтерского учета и аудита. Международный бухгалтерский учет. № 23(265). 2018 - 35с.
5. Панина В.И. Риски существенного искажения финансовой отчетности хозяйствующего субъекта. Оценка финансовой отчетности. № 8(89). 2020 – 31с.

FILOLOGIE

Jazyk, řeč, komunikace

Аубакирова А. А.

АМЕРИКАНДЫҚ ЖӘНЕ БРИТАНДЫҚ БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ САЯСИ ДИСКУРСЫНДАҒЫ ЭВФЕМИЗМДЕРДІҢ ФУНКЦИЯЛАРЫН АНЫҚТАУ

«Саяси дискурс» термині саяси лингвистиканың орталық концепциясы болып табылады және дискурстың ерекше түрі болып табылады және саяси билікті жаулап алу мен сақтауды мақсат етеді. Саяси дискурс соңғы уақытта лингвист ғалымдардың зерттеу нысанына айналды. Дегенмен, бұл мәселе бойынша зерттеулер белгілі кеңестік және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде кездеседі. Саяси дискурсты зерттеу мәселесін өз еңбектерінде орыс лингвист ғалымдары **Н.Д.Аругюнова, А.Н.Баранов, В.З.Демьянков, В.А.Маслова және т.б.** Ғалымдар саяси дискурстың қызметі мен ерекшеліктерін анықтайды, саяси тілдің ерекшеліктерін зерттейді, саяси дискурсты әр түрлі: филологиялық, әлеуметтік-психологиялық, жеке герменевтикалық тұрғыдан қарастырады.

Саяси дискурстың қоғамдық сананы манипуляциялаудың бірқатар алғышарттары бар. Оның манипуляциялық әлеуеті, ең алдымен, дискурстың осы түрінің әдейі қойылуына байланысты. Оның мақсаты – күш: оны жеңу, жүзеге асыру, сақтау. Шынайы мақсаттарды жасыру үшін саясаткерлер шындықты бүркемелеудің әртүрлі тәсілдеріне жүгінеді, жағымсыз естілетін сөздерді неғұрлым бейтарап сөздермен алмастырады, яғни эвфемизмдерді қолданады. Эвфемизмдер (грекше *euphemismos*, *eu* – жақсы, *phemi* – айтамын) – эмоционалды бейтарап сөздер, сөйлеушіге ұятсыз, дөрекі немесе әдепсіз болып көрінетін синоним сөздердің немесе сөз тіркестерінің орнына қолданылатын өрнектер.

Ағылшын тілінде таңбаланғанның шынайы мәнін бүркемелеу немесе бұрмалау үшін қолданылатын эвфемизмдердің айтарлықтай маңызды қабаты бар. Түрлі маскировка эвфемизмдері саяси эвфемизмдер болып табылады, олардың мақсаты қоғамдық пікірді алдау және/немесе жағымсыз нәрсені нәзік түрде білдіру.

Саяси дискурсты эвфемизациялау үрдісінің күшеюімен саяси дискурстағы эвфемизмдердің функцияларын анықтау мәселесі пайда болады. Бұл мәселе, әсіресе, эвфемизмдерді қолдану шындықтан жалтару стратегиясы және ақпаратты жасыру құралы болып табылатын БАҚ-қа қатысты өткір. Бұл зерттеудің өзектілігі американдық және британдық бұқаралық ақпарат

құралдарының саяси дискурсындағы эвфемизмдердің функцияларының жеткіліксіз зерттелуімен байланысты.

Біздің жұмысымыздың мақсаты – американдық және британдық БАҚ-тың саяси дискурсындағы эвфемизмдердің функцияларын анықтау.

Осы мақсатқа жету үшін біз келесі міндеттерді белгіледік:

1) осы мәселе бойынша лингвистикалық және басқа да ғылыми әдебиеттерді зерделеу және талдау;

2) дискурстың, саяси дискурстың ерекшеліктері мен айрықша белгілерін анықтау;

3) эвфемизмдердің ерекшеліктерін және олардың саяси дискурста қолданылуын зерттеу, сондай-ақ оларды қолданудың негізгі бағыттарын анықтау;

4) американдық және британдық БАҚ-та эвфемизмдердің қолданылу функцияларын анықтау.

Біз өз жұмысымызда келесі зерттеу әдістерін қолданамыз:

1) сипаттамалық әдіс;

2) мағыналық анықтаушы талдау әдісі;

3) салыстырмалы талдау әдісі;

4) статистикалық әдіс.

Біздің зерттеу объектісі американдық және британдық БАҚ-тың саяси дискурсы болып табылады. Зерттеу пәні – американдық және британдық БАҚ саяси дискурстағы эвфемизмдердің қызметтері. Зерттеу материалы ретінде The Globalist, The New York Time, The Economist, The Times, The Guardian сияқты американдық және британдық БАҚ мақалалары алынды. Біздің зерттеуіміздің гипотезасы: 1) саяси дискурстағы эвфемизмдер жағымсыз экономикалық факторлар, мемлекеттің адамгершілікке жатпайтын саясаты, агрессивті әскери операциялар, жекелеген аймақтардағы турбуленттік жағдай, заңсыз әрекеттер туралы ақпаратты жұмсарту, жасыру және бұрмалау қызметін атқарады. билік органдары, әлеуметтік жағдайына байланысты кемсітушілік; 2) американдық және британдық бұқаралық ақпарат құралдарының саяси дискурсындағы эвфемизмдердің басым қызметі агрессивті әскери әрекеттер туралы ақпаратты жасыру болып табылады.

Практикалық маңыздылығы – осы зерттеудің нәтижелерін саяси лингвистика, коммуникативті прагматика, мәтін лингвистикасы, медиа тілі бойынша лекциялық курстар мен семинарларда, сонымен қатар «Мәтін және дискурс модальділігі» ғылыми үйірмесінде пайдалануға болады. Біздің зерттеу нәтижелеріміз осы мәселені зерттеумен айналысатын студенттер мен мұғалімдерге пайдалы болады. Зерттеудің теориялық маңыздылығы американдық және британдық БАҚ-тың саяси дискурсындағы эвфемизмдердің қызметтерін анықтау, сонымен қатар олардың басым қызметін анықтау болып табылады. Сонымен қатар, біз американдық және британдық бұқаралық ақпарат құралдарының саяси дискурсында анықталған эвфемизмдердің глоссарийін

жасадық. Дискурс – дискурс құрылымымен белгіленген келесі негізгі функцияларды орындайтын сөйлеудің паралингвистикалық сүйемелдеуін (мимика, ым-ишара) қамтиды: ритмикалық («авто-өткізу»), референттік, тілдің қолданылу аясымен байланыстыратын сөздерді (деиктикалық ым-ишара), семантикалық, эмоционалды-бағалаушы, әңгімелесушіге әсер ету қызметі, т.б. иллокациялық күш. Дискурс сәйкес «өмір формаларымен» (репортаж, сұхбат, емтихан диалогы, брифинг, шағын әңгіме, тану және т.б.) зерттеледі. дискурс, оның коммуникативті барабарлығы, оның салдары мен алғышарттарын түсіндіру, оны түсіндіру үшін. Екінші жағынан, дискурс қарым-қатынасқа қатысушылардың психикалық процестеріне бұрылады: этнографиялық, психологиялық және әлеуметтік-мәдени ережелер мен белгілі бір жағдайларда сөйлеуді тудыру және түсіну стратегиялары (ағыл. дискурс өңдеу), олар сөйлеудің қажетті қарқынын анықтайды. оның үйлесімділік дәрежесі, нақтының, жаңа мен белгілінің арақатынасы. , субъективті (тривиальды емес) және жалпы қабылданған, дискурс мазмұнындағы айқын және жасырын, оның стихиялылығының өлшемі, әрекет ету құралдарын таңдау. көздеген мақсатқа жету, сөйлеушінің көзқарасын бекіту, т.б.

Дискурс – нақты мен әлеуетті, нақты мен «аяқталғанды» ескере отырып, өзінің толықтығы мен анық еместігімен, көп дауыстылығымен және көпфункционалдылығымен кез келген мәтін (ауызша және жазбаша, қазіргі және тарихи, нақты және жасанды түрде құрастырылған). Оның мазмұндық жоспары тікелей хабарланудан басқа, әлем, қоғам, коммуникаторлар, коммуникация кодтары және олардың өзара әрекеті туралы білімдердің тұтас кешенін қамтиды

Дискурс – бұл (мәтін сияқты) бір уақытта әрекет, құбылыс және функция. Бірақ дискурстағы белсенділік оның әлеуметтік бағдарланған сөйлеу көріністеріне дейін тарылады. Өз кезегінде, дискурсты белсенділікпен байланысты құбылыс ретінде қарастырғанда, оның әлеуметтік бағытталған сөйлеу әрекетінің құбылысы екендігіне баса назар аударылады, тек осы позициялардан «оқылады». Ақырында, егер дискурс оның функционалдық жүктемесі тұрғысынан қарастырылса, онда тек әлеуметтік бағыттылық және ұйымдастырушылық қызметінде.

Біз американдық және британдық БАҚ-тағы саяси дискурстағы және жариялаудағы эвфемизмдерді зерттейміз. Сонымен қатар саяси дискурсты эвфемизациялаудағы денотативті бұрмалаулардың негізгі түрлерін анықтайды. Саяси дискурстағы эвфемизмдермен арнайы айналысатындықтан, біз анықтаған эвфемизмдер көбінесе контекстік деп есептелетінін, яғни эвфемизмдердің белгілі бір контекстке, нақты жағдайға сәйкес танылатынын айта кеткен жөн. Басқаша айтқанда, біз таңдаған сөз басқа контексте, басқа құбылысты сипаттағанда қолданылса, ол эвфемизм болмауы мүмкін. Сонымен қатар, біздің зерттеуіміз біз таңдаған сөздің шын мәнінде оның мағынасын білдіретін эвфемизм екенін анықтауға бағытталған. Эвфемизмдерді таңдау критерийі олардың қолданылу жиілігі мен саяси тақырыптардың өзектілігі болып табылады.

Қарастырылып отырған салада эвфемистік алмастырулар ерекше рөл атқарады. Біздің зерттеу мақсатымыз – эвфемизмдердің саяси дискурстағы қызметін анықтау.

Біз британдық және американдық бұқаралық ақпарат құралдарының осы елдердің саяси өміріне қатысты оқиғалар туралы ағылшын тіліндегі бірқатар мақалаларына шолу жасадық. Біз The Globalist, The New York Time, The Economist, The Times, The Guardian журналдарының мақалаларын пайдаландық. Сөздердің мағынасы ағылшынша-ағылшынша сөздіктердің материалдары бойынша анықталды: Macmillan, Longman Dictionary, Oxford Dictionary, New Webster's Dictionary, Advanced Learner's Dictionary of Current English, Short Oxford Portable English Dictionary, сондай-ақ интернет сайттарындағы онлайн сөздіктер.

Зерттеуіміздің объективті болуы үшін біз американдық және британдық саяси дискурстағы эвфемизмдердің тең санын қарастырдық. Бұл сөздерді талдаудан көріп отырғанымыздай, 3) «бір себепке берілген ақша сомасы», 4) «зейнеткерлік сияқты бірдеңені төлеу үшін мемлекетке тұрақты төлем» деген мағынаны білдіреді. жарна» семесімен сәйкес келеді 4) «адамдар немесе бизнес фирмалар мемлекеттік қажеттіліктерге пайдалану үшін мемлекетке төлеуге тиіс ақша» және 5) «үкіметке төлеуге тиіс ақша сомасы ол мемлекеттік қызметтерді көрсету үшін пайдаланылады және мемлекеттік мекемелерді төлеу үшін » деген сөздер «салық». Бірақ сонымен бірге 1) «кірісіне, мүлкіне, сатып алынған тауарларына сәйкес мемлекетке төленуі тиіс ақша», 2) «ауыр талап», 3) «мемлекетті қолдау үшін алынатын алым» сияқты көрінеді, жоғалған 5) "салық" сөзінің "штаммы немесе ауыртпалығы". Бұл мысалда прагматикалық бағыттың мәжбүрлеу – еркін таңдау бағытына ауысуы байқалады. Бұл сөздерді талдау "салық" - "салық" деген сөзге қарағанда "салық" - "жарна, тарту" лексемасы кеңірек мағынаға ие екенін, сондықтан салымдар лексемасы сөздің кең мағынадағы эвфемистік алмастыру екенін көрсетеді. «салық». Жасыратын эвфемизм «жарналар» құбылыстың мәнін жасыру үшін қолданылады, бұл жағдайда салық жинау.

«Үлес» эвфемизмінің қызметі – мемлекеттің адамгершілікке жатпайтын саясаты туралы ақпаратты жасыру.

Сол мақалада «Жаңа лейбористер» партиясының басшысы Дарлинг мырзаның үкімет қаулысына көзқарасы туралы айта отырып, автор экономикалық дағдарысқа сілтеме жасай отырып, «дағдарыс» сөзін «фискалдық тұңғыық» деген сөзбен алмастырады.

Толық күндегі орташа табысы 24 900 фунт болатын елде төрт есе көп немесе одан да көп табыс табатын адамдар фискалдық тұңғыықты толтыруға көмектесуі керек.

PEDAGOGICKÉ VĚDY

Problémy tréninku

Шилибаев Бекболат Аманжолұлы

Қауымдастырылған профессор(доцент)

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты

Науатов Серикхан Кадирханович

Педагогика ғылымдарының магистрі

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ ҮДЕРІСІНІҢ НЕГІЗГІ

Жоғары оқу орындарындағы дене тәрбиесіне келетін болсақ, онда ол жалпы тәрбие ілімі мен дене тәрбиесі іліміне сүйене отырып, мыналарды оқып игереді. жоғары оқу орындарындағы дене тәрбиесін ұйымдастыру мен оның тәсілдерін; дене тәрбиесінің жаратылыс-ғылыми негіздерін; дене мәдениеті мен спорттық гигиеналық негіздерін; білімгерлердің оқу-еңбек қызметі кезіндегі психофизиологиялық; спорттық жаттығулар негіздерін; дене мәдениеті мен спорттың әлеуметтік қызметін; кәсіби-қолданбалы дене тәрбиесі дайындығын; еңбек ғылыми ұйымдастырудағы дене мәдениетін. Оның негізгі түсініктері мен терминдері де айқындалады.

Олар: тәрбие, дене тәрбиесі дайындығы, оқу сабағы, оқу-жаттығу сабағы, оқу бөлімдері (негізгі, спорттық, арнаулы), оқу топтары, медициналық топтар (негізгі, дайындық, арнаулы), тұлғаны дамыту, дене тәрбиесі дайындығының дәрежесі, дене қабілеттерін жетілдіру.

Жоғары оқу орындарындағы дене тәрбиесі процестерінің негізгі түрлері сабақ кезіндегі (тәжірибелік, ілімдік, жекелей) және сабақтан тыс кездегі (оқу күні режимі бойынша дене тәрбиесі жаттығулары, секцияларда жаттығу, өз бетінше жаттығу, жаппай сауықтырғыш, дене тәрбиесі спорттық шаралар) жаттығулар болып табылады. Сөйтіп, жоғары оқу орындарындағы дене тәрбиесі олтандаған мамандығына, болашақ кәсібі еңбегіне, әскери қызметіне өзінің функционалдық және тұлғалық жағдайына сай келетін, жеке адамның дене тәрбиесі дайындығын қалыптастыратын мамандырылған педагогикалық

процесс. Сабақтың өзінің құрылымы, тәсілдері бар және оған жалпы педагогикалық тәрбие мен жеке ерекше қызмет жүктелген.

Онда дене тәрбиесі мен дәрігерлік бақылаудың жаратылыс-ғылыми және гигиеналық негіздері, спорттық жаттығулар мен дене тәрбиесі жаттығуларымен өз бетінше айналысудың әдістемелері кеңінен берілген. Кәсіби-қолданбалы дене тәрбиесі дайындығының түсіндірмесі мен білімгерлерге дене тәрбиесін беру сабақтары мен сабақтан тыс түрлерінің құрылымы айқындалған, еңбекті ғылыми ұйымдастыру жүйесіндегі мақсаттар мен міндеттер белгіленген. Оқулық жоғары оқу орындарындағы дене тәрбиесінің ілімін дамытуда өзінің ролін атқарады, алайда, қазіргі кезеңде, дене мәдениеті ілімінің дамуына байланысты оны қайта жасап, қайта бастыру керек.

Одан бөлек, сол себептерге байланысты біз жиі артта қалушылардың қалпында қалып жүрміз, бұрын біздің елде болмаған (мысалы, бейсбол, фристайл және т.б.) спорт түрлерін жылдам дамыту қажет болғанда мәселелер пайда болады. Біздің спорттық ұйымдар (олимпиада бағдарламасына енгізгенде ғана асып-сасып дамытуды бастайды.

Жоғарыда және көптеген жеке себептердің нәтижесінде қазіргі кезде дене тәрбиесі білімі өзінің ұйымдастыру құрылымында жоғарғы оқу орнының түлектеріне мамандарға күнделікті жұмыста біріншіден кәсіби, әлеуметтік және басқа мәселелерді шешуге қажетті білім, білгірлік және дағдыларды бермейді. Осының бәрін ескере отырып, біздің елдегі дене тәрбиесі білімі жүйесіндегі қайта құру осы жүйедегі барлық маңызды үрдістер мен құбылыстарды бұқаралық (сауықтандыру) дене шынықтыруда және жоғары көрсеткіштер спортында-білімдерін практика жүзінде жан-жақты және толық көрсетуі керек.

Білім жүйесі міндетті озық болу күн тәртібінде әрекет етуі қажет, бүгінгі талаптар мен сұраныстарға ғана бағытталмай, сонымен бірге ертеңгі күннің талаптары мен сұраныстарына бағытталу керек.

Дене шынықтыру және спорт мамандарын даярлаудағы жоғарғы оқу орнының белгіленген мамандық талаптарына жауап беретін басты міндеті болып табылады:

- мәдениетті, әлеуметті белсенді азаматтарды тәрбиелеу;
- ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру және өткізу;

- оқу үрдісімен тығыз байланыстағы дене шынықтыру және спорт саласындағы маңызды қолданбалы міндеттерді шешу;
- жоғары маманданған ғылыми-педагогикалық кадрлар даярлау;
- дене тәрбиесінде, дене шынықтыру және спортта т.б. практика жүзінде ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелерін қолдану.

Әлеуметтік-экономикалық және дене шынықтыру және спортты ұйымдастыру құқық негіздері кафедраларын, сонымен бірге қазіргі әлемдегі Адам денсаулығын қорғау кафедрасын құру қарастырылуда.

Жоғарғы оқу орнында білімгерлердің оқитын пәндерін, біліктілігін интеграциялау мәселесін шешу, осы барлық біліктілігін практикалық қажеттілікке қосу қажет. Бұл жерде мынаны ойлану керек, институтта білімгерді пәндерді «өтіп» және «тапсырып» қана қоймай, сонымен бірге алған біліктілікті болашақ кәсіби қызметте практика жүзінде қолданатындай қарастыруға, оқытуға тырысу керек. Басқа сөзбен айтқанда жоғарғы оқу орнында анатомия, физиология немесе биохимия пәндерін оқып қана қоймай, осы біліктілікті адам ағзасындағы қызметте, оның жүйелерін және мүшелерін спорт түрлерінде екпінді жұмыс жасау кезінде, сауықтандыру сабағында дене шынықтыру жаттығуларын жасау кезінде қолданатындай түсіндіру қажет.

Жоғары оқу орындарындағы осы заманға оқу-тәрбие жұмыстарының сан салалы түрлері (дәрістер, зертханалық, семинарлық, тәжірибелік, өзіндік жұмыстар, сынақтар, емтихандар, курс және диплом жұмыстарын дайындап, қорғау, педагогикалық және өндірістік тәжірибелер, т.б.) қызмет бабының әртүрлі саласындағы оқытушылар мен білімгерлердің өзара бірлесіп жұмыс жасау арқылы жүзеге асырылады.

«Қызмет-адамның қоршаған ортаға белсенді қатынасының айрықша түрі, оның мазмұны оған қолайлы өзгерістер жасап және қайта құру. Кез келген қызметтің өзінің мақсаты, жолдары, нәтижесі және жұмыс процесі болады, олай болса, қызметтің ажырамас сипаттамасы – оны саналы түрде ұғыну. Қызмет қоғамдық прогрестің нақты қозауыш күші және қоғамның өзінің емір сүру шарты болып табылады. Қызмет түрлері көп салаға жіктеледі-рухани және материалдық өндірістік еңбек пен еңбексіз тіршілік және т.б.»

Жоғары оқу орындары студенттерінің оқу-тәрбие қызметінің түрлеріне: сабақ, таным, ақыл-ой тәрбиесі, оқу-өндірістік, қоғамдық, еңбеку ғылыми-

зқрттеу, спорт, қоғамдық дене бағыттағы түрі ретінде дене тәрбиесіне өз кезегінде жалпы педагогикалық және арнаулы педагогикалық қызмет түрлері жүктеледі.

Әдебиеттер:

1. Ю.Телеуғалиев. Дене тәрбиесі. Оқу-әдістемелік құрал. «Жазушы» Алматы. 2016
2. Қазақша-орысша орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Дене тәрбиесі және спорт. 31т. Республикалық мемлекеттік «Рауан» баспасы. Алматы 2013
3. С.И. Қасымбекова., В.Г.Герасименко. Дене тәрбиесі оқушы жастарды сауықтыру үшін тренажерлерді пайдалану. Алматы «Мектеп» 2015

Шилибаев Бекболат Аманжолұлы

Қауымдастырылған профессор (доцент)

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты

Пушкулов Жомарт Азімханұлы

Педагогика магистрі

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САЛАСЫНЫҢ ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ЖАЛПЫ МӘСЕЛЕЛЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Дене тәрбиесінің еліміздегі халықтың денсаулығын нығайту және түрлі аурулардың алдын алу, еңбек өнімдерін жоғарылату және дұрыс демалуды ұйымдастыру, адамдардың ұзақ өмір сүруін және шығармашылық белсенділігін арттырудағы атқаратын орнын білім жүйесі өте аз ескереді.

Жалпы мемлекеттік білім жүйесінде және оның ішіндегі дене тәрбиесі білімінде, осы жүйенің бір бөлігі ретінде, өмірдегі және біздің қоғамдағы басқа да салаларда кездесетін мәселелер орын алады.

Біздің көзқарасымыз бойынша республикадағы дене тәрбиесі білімі жүйесіндегі ең негізгі кемшілік, жоғарғы оқу орны мамандар дайындайтын «Дене шынықтыру және спорт» саласының мәселелері ретінде емес, осы жүйенің өзіндік жетілуі, яғни жоғарғы мектептің ішкі мәселелері ретінде қаралуы болып табылады.

Соңғы жылдарда және қазіргі кезде дене шынықтыру және спорт саласындағы болып жатқан өзгерістер дене тәрбиесі білімі жүйесінде іс жүзінде еш қарастырылған емес. Сонымен қатар дене тәрбиесі білімі жүйесі қазіргі замандағы жоғары көрсеткіштер спортындағы көп түрлі үрдістердің ерекшеліктеріне көңіл бөлмей келеді.

Қазіргі замандағы жоғары көрсеткіштер спорты саясатта, экономикада, идеологияда өте маңызды факторлар болып табылады.

Салмақты ұстанымды қарама-қайшылық пен істің шынай қалпын көрсететін бұқаралық (сауықтандыру) дене шынықтыру және жоғары

көрсеткіштер спорты бір жағында және республикадағы дене тәрбиесі білімі жүйесі басқа жағында.

Бүгінгі күнде көзге көрініп тұрғанды аса дәлелдеудің қажеті жоқ: біздің республикада бұқаралық дене шынықтырудың барлық жұмысын Президенттік кешеніне бағыттамау керек, ғылыми негізделген ұйғарымдарды балалар, жасөспірімдер және жастардың сапалы, қолайлы дамуына және үлкен жастағы адамдардың шығармашылық белсенділігін арттыру үшін қимыл-қозғалыстың басқа да құралдарын қолдану арқылы ғылыми негізделген ұйғарылуарды құрастыру қажет.

Дене тәрбие жүйесі функционалдық қорды кеңейтуді және ағзадағы жүйелерді және мүшелерді нығайтуды қамтамасыз етуі қажет, әр жастағы ең жанды, әлсіз жерін: мысалы балаларды және жасөспірімдерде-омыртқа, жүйкелік-психикалық орталығын, зат алмасу жүйесін; орта жаста-жүрек тамыр жүйесі және т.с.с.

Жоғары оқу орындарындағы дене тәрбиесінің негіздері Жоғары оқу орындарындағы дене тәрбиесі халыққа білім беру жүйесіндегі оқу мен тәрбиенің құрамдас бір буыны ретінде, ең алдымен, педагогикамен, дене тәрбиесінің теориясы және әдістемесімен сондай-ақ, анатомия, физиология, биология, психология, тарих пен дене мәдениетін басқару пәндермен, ақырында жаңа оқу құралы – дене мәдениеті теориясы мен тығыз байланыста дамытылып, жетілдіріледі.

Дене тәрбиесі бұл жерде адамның тұлғалық дамуы мен дене тәрбиесі біліміне әсер ететін адамзат қоғамы мәдениетінің бір бөлігі ретінде түсіндіріледі. Дене мәдениеті институттарына арналған «дене тәрбиесінің теориясы мен тәсілдері» оқулығында (Л.П. Метвеев пен А.Д. Новиковтың редакциялауымен) студенттердің дене тәрбиесіне тұтас бір тарау арналған.

Авторлар мұнда дене тәрбиесін білімгерлерді тәрбиелеудің жалпы жүйесінің бөлінбес бір жүйесі ретінде қарастырады да, тәрбиенің басқа түрлерімен: минабаттылық, еріктілік, эстетикалық және т.б. салыстырғанда бұл пәннің көп қырлылығы мен күрделілігін атап өтеді.

Жоғары оқу орындарындағы дене тәрбиесі курсының бағдарламалық мазмұнына аша келіп, авторлар басты назарды практикалық сабақ кездерінде, әсіресе, далалық жағдайда, кәсіби қолданбалы бағыттағы дене тәрбиесі

сабақтарын ұйымдастыруға аударды. Педагогикалық институттардың дене тәрбиесі факультеттерінің білімгеріне арналған «Дене тәрбиесінің теориясы мен тәсілдері» оқулығында (Б.А. Ашмарин, М.Я. Виленский, К.Х. Грантынъ және басқалары) негізгі түсінікті айқындай келіп, барынша жалпылама түсінікпен «дене мәдениетін» бөліп көрсетеді, ал оның құрамдас бөлігі деп «дене тәрбиесі мен спортты» атайды.

Дене тәрбиесіндегі негізгі бағыт деп олар дайыдықтың үш түрін: жалпы тұлғалық, кәсіби-қолданбалы дене тәрбиесі дайындығы және спорттық дайындықты есептейді.

Жоғары оқу орындары білімгерлерінің жеке басын қалыптастырудағы дене тәрбиесінің ролін олар мынадай негізгі үш бағытта қарастырады: денсаулықты сақтау және оқу-еңбек қызметі белсенділігін арттыру үшін қажет қозғалыс дағдылары мен тұлғалық сапына жоғары деңгейде жетілдіруді қамтамасыз ету; жоғары оқу орындарының студенттерін дене тәрбиесі жаттығуларымен және қоғамдық дене мәдениеті қызметімен белсенді айналысуға жұмылдыру; әлеуметтік белсенділік пен мінез-құлықтың маңызы ерекшеліктерін, иманжүзділік және эстетикалық қасиеттердің дамуын қалыптастыру.

Педагогикалық жоғары оқу орындарының студенттеріне келетін болсақ, авторлар онда олар үшін дене тәрбиесі барысында мынадай қабілеттерді бойға сіңіру қажет екендігін атап атайды: сенімділік, ұйымдастырушылық, педагогикалық және дене тәрбиесі тәсілдерін жеке басының тіршілігінде пайдалана білу.

Білімгерлерге дене тәрбиесін берудің осындай маңызды проблемаларын шешудің негізінен екі мүмкіндігі бар. Біріншісі, дене тәрбиесі қызметін өз бетінше жүргізу негізінде студенттердің өздерінің белсенді қозғалыс әрекетіне байланысты, ал екіншісі, жоғары оқу орындарында дене тәрбиесіне бейімделген және ұйымдастырушылық пен әдістемелік дағдыларға машықтанған білімгер өз еңбек етіп жүрген ұжым мүшелерінің олардың көбісі халық шаруашылығы әртүрлі буындарының басшылары, мүмкін болған қалыпты дене тәрбиесі-қозғалыс режимімен қамтамасыз етілуіне көмектесе алады. Ал бұдан әрі аталған бағыттарды жүзеге асыру жоғары оқу орынының буындарына байланысты екені анық.

Әдебиеттер:

1. С. Қасымбекова .Дене тәрбиесі Әдістемелік нұсқау. 9 сынып. Алматы «Мектеп» 2018ж.
2. С.И. Қасымбекова., В.Г.Герасименко. Дене тәрбиесі оқушы жастарды сауықтыру үшін тренажерлерді пайдалану (дидактикалық материалдар) 9 сынып. Алматы «Мектеп» 2015ж.
3. Ю.Телеуғалиев. Дене тәрбиесі. Оқу-әдістемелік құрал. «Жазушы» Алматы. 2016ж. 10 сынып.

**аға оқытушы магистрі Уразова Гульмира Муратбековна,
Тараз қ. №35 орта мектеп, Аяганова Айгуль Базарбековна**
Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз Инновациялық Институты

ЕЛІМІЗДЕГІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ МАМАНДЫҒЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН ЖАҢҒЫРТУ ЖОЛДАРЫ

Қазақстанның дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының қызметіне кәсіби дайындықты жетілдіру саласындағы кәсіптік білім беру жүйесі жаңа тәсілдерді іздеуге және басқа дамыған елдерде өзін көрсеткен тәсілдерді практикада қолдануға бағытталған. Психологиялық-педагогикалық әдебиеттер қазіргі уақытта жас мамандарды даярлауға жаңа талаптар қойылатынын көрсетеді. Қоғамға кәсіби дайын, дұрыс шешім қабылдауға қабілетті, шығармашылық ойлайтын, жоғары білікті мамандар қажет. Заманауи кәсіби дайындықты жетілдіру болашақ мамандарды даярлау процесінің негізгі функцияларының бірі болып табылады. Сондықтан жоғары кәсіптік білім беру жүйесін жаңғырту мамандарды даярлау сапасын арттырудың жаңа ұйымдастырушылық-әдістемелік құралдары мен технологияларын іздеуді талап етеді.

Дене шынықтыру және спорт бойынша мамандарды кәсіби даярлауды жаңғыртудың өзектілігін растау жеке адамның және қоғамның қажеттіліктерін тез өзгертетін адам өмірі мен қызметінің жағдайлары, жоғары дене шынықтыру мазмұнының білім берудің жаңа әлеуметтік талаптарына сәйкес келмеуі болып табылады. Бұдан басқа, қазіргі отандық педагогикалық жүйеде дене шынықтыру жоғары оқу орындарының (факультеттердің) оқу-тәрбие процесі шеңберінде дене шынықтырудың теориялық және технологиялық әлеуетін игеруде қайшылық бар. Бұл дене шынықтыру білімінің, студенттердің кәсіби және жеке қасиеттерінің сапасын арттырмайды, профессор-оқытушылар құрамы мен түлектердің жоғары кәсіби деңгейін қолдамайды. Жоғары кәсіптік дене шынықтыру білімінің ескі жүйесінде адамның психофизикалық және әлеуметтік-мәдени компоненттері туралы білімнің сәйкессіздігі бар, бұл дене шынықтыру мен спорт феноменін интеграциялауға, дүниетанымдық базаны

мақсатты және сапалы құруға және дене шынықтыру мен спорт құралдарын Ұлттық қауіпсіздік пен елдің әл-ауқаты, өміршең әлеуметтік белсенді жас ұрпақты даярлау мүддесі үшін пайдалануға мүмкіндік бермейді.

Қазіргі жағдайда дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының кәсібилігінің тиімділігі үшін оның кәсіби қызметінің жоғары деңгейі пайда болады. Дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының қызметі, кез келген басқа педагогикалық қызмет сияқты, көп деңгейлі болып табылады. Сондықтан дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының қызметін педагогикалық дүниетанымды, педагогикалық сананы, педагогикалық ойлау мәдениетін, педагогикалық қызметтің қазынасын қамтитын, нәтижесінде оның кәсіби дайындығын қалыптастыратын және инновациялық, спорттық және білім беру мекемелерінде олардың кейінгі жұмысының табыстылығы мен өнімділігін арттыруға ықпал ететін көп деңгейлі білім ретінде қарастырған жөн.

Дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының ойдағыдай бағдарламаланатын қызметі білім алушылардың іс-әрекеттерін ұйымдастыру; Қызмет түрлерін, оның перспективаларын таңдау; олардың іс-әрекеттерінің ықтимал себептерін ескеру; белсенділік дәрежесі, бастамашылдық, дербестік, педагогикалық ықпалға деген көзқарас арқылы сипатталады. Дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының қызметіне студенттерді даярлаудың әзірленген мазмұны Жалпы қызмет теориясына сүйене отырып, қажетті қызмет функцияларының келесі кешенімен сипатталады: сындарлы функция өз жұмысының сипаты мен нәтижелерін терең және жан-жақты талдау, қателіктерді анықтау және себептерін ашу, тәрбиелік әсерді жүзеге асырудың жолдары мен шарттарын нақтылау қабілетіне байланысты.

Біздің ойымызша, оқытушы-жаттықтырушының қызметі жалпы теориялық және психологиялық дайындықпен, Дағдылар мен дағдыларды игерумен, тұлғаның кәсіби-педагогикалық бағытымен (педагогикалық жұмысқа деген құштарлық, байқағыштық, педагогикалық тәжірибе, ұйымдастырушылық қабілеттер), сондай-ақ оның танымдық бағытымен (интеллектуалды белсенділік, өзін-өзі тәрбиелеу, эрудиция,) анықталады. Демек, дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының қызметін ғылыми білімнің арнайы саласы ретінде қарастыра отырып, бұл білімнің, Дағдылар мен қабілеттердің нақты Көріну деңгейі ғана емес, сонымен қатар кәсіби дайындықты дамыту мен

жетілдірудің ажырамас шарты, кәсіби дайындықтың маңызды аспектісін анықтайтын жеке тұлғаның кәсіби қасиеттерін тәрбиелеу екенін мойындау қажет.

Студенттердің дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының қызметіне кәсіби дайындығының тұтас бейнесін жасау үшін, онда студент жетілдіруді көздейді, студенттің дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының қызметіне практикалық дайындығын сипаттайтын кәсіби аналитикалық, коммуникативтік, болжамдық, рефлексивті, диагностикалық Дағдылар мен қасиеттер кешені болуы керек.

Осылайша, студенттердің дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының қызметіне кәсіби дайындығы деп біз кәсіби-жеке қасиеттердің, білімнің, дағдылардың, кәсіби-жеке өсудің қажеттілігі мен бағытының ажырамас элементі болып табылатын теориялық, жеке және практикалық компоненттердің өзара әрекеттесуін түсінеміз. Дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының қызметіне студенттердің кәсіби дайындығын жетілдіруді біз осы процесті модельдеу арқылы жүзеге асырамыз, оның құрылымы мен құрамдас бөліктері, құрылымы, құрылымы бар. Дене шынықтыру және спорт бойынша оқытушы-жаттықтырушының қызметіне студенттердің кәсіби дайындығын жетілдіру моделінің құрамдас бөліктерін іздеу бізді келесі компоненттерге әкелді: мақсаты, негізгі міндеттері, мазмұны, формалары мен әдістері, принциптері, диагностикасы және ЖОО-да педагогикалық процесті ұйымдастырудың заманауи ғылыми негіздерін ескеретін модельді іске асыру шарттары.

Әдебиеттер:

1. Қазақша-орысша орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Дене тәрбиесі және спорт. 31т. Республикалық мемлекеттік «Рауан» баспасы. Алматы 2013ж.
2. Орысша-қазақша сөздік. 1-2т. Қазақ совет энциклопедиясының бас редакциясы. Алматы 2014ж.
3. С.Қасымбекова., Д. Мырзамед. Дене тәрбиесі (сыныптас тыс жұмыстар) 5 сынып. Алматы «Атамұра» 2011.
4. С.Тайжанов. Дене мүмкіндіктерін тәрбиелеу. Әдістемелік нұсқау. 8-сынып. Алматы «Мектеп» 2014ж.

Шилибаев Бекболат Аманжолұлы

Қауымдастырылған профессор(доцент)

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институты

ЖАТТЫҒУ КЕШЕНДЕРІН ОРЫНДАУ КЕЗІНДЕГІ ГИМНАСТТАРДЫҢ МІНДЕТТЕРІ

Арнайы күш жаттығуларының міндеттерін шешу тек әдістерді таңдаумен және олардың оқу процесінде реттілігін анықтаумен шектелмеді. Қолданылатын құралдар да маңызды рөл атқарды. Кешендерді құрастыру кезінде жоғарыда аталған барлық әдістерді қолдануға жарамды жаттығулар таңдалды. Арнайы күш жаттығуларының үлкен әсеріне қол жеткізуге мүмкіндік беретін құралдардың қатарына гимнастикалық снарядтардағы жаттығулар мен жаттығулар жатады.

Қаражатты таңдау кезінде А. А. Гужаловский ілімінің "ағзаның жасына байланысты қалыптасуы мен жетілу жылдарындағы дене тәрбиесінің тиімділігі көбінесе онтогенездің табиғи заңдылықтарына байланысты ерекшеленетін сезімтал (сезімтал) кезеңдерде моториканың дамуына әсер ету үшін ерекше қолайлы мүмкіндіктердің қаншалықты кең қолданылатынына байланысты" деп тұжырымдайтын негізгі ережелері ескерілді бұл қабілеттердің негізінде жатқан физикалық қасиеттердің өзгеру қарқыны басқа кезеңдерге қарағанда жоғары". Бұл мүмкіндіктерді балалардың дене тәрбиесі процесінде тиісті бағытталған әсерлерді уақтылы шоғырландыру арқылы жүзеге асыру маңызды.

Дене тәрбиесі процесінің буындарын құрайтын сабақтардың жалпы тиімділігі, басқалармен қатар, олардың жиілігіне және уақыттың жиынтық ұзақтығына байланысты. Бұл тәуелділіктің негізінде организмнің морфо-функционалдық қасиеттерінің дамуының табиғи заңдылықтары жатыр.

Жаттықтырушылар оқу-жаттығу сабақтарын өткізуде қолданатын негізгі принциптердің бірі-сабақтардың жалпы дәйектілігі мен сабақтастығы болып табылатын үздіксіздік принципі. Өйткені, олардың арасындағы тұрақты байланыс қамтамасыз етілетін сабақтар жүйесі ғана тиімді бола алады. Мұндай жүйені құрудың күрделілігі оны жүктеме сабақтарының демалыспен ауысу тәртібінен басқаша құруға болмайтындығына байланысты. Жаттығулардың жоғарылауы және өнімділіктің жоғарылауы қалпына келтіру процестері

энергияның қалпына келуін және жинақталуын қамтамасыз ететін жағдайда байқалады.

Жүктемелердің мөлшері мен бағытын өзгерту — оларды кейбір сабақтарға шоғырландыру және басқаларында азайту, сонымен қатар белгілі бір сабақта ашық ауада демалу режимі басым болатындай етіп, бұл шамадан тыс жұмыс істеуді қоспағанда, жалпы жүктеме мен демалыстың барабар арақатынасын қамтамасыз етеді, спорттық нәтижелердің артуына ықпал етеді.

Операциялық тиімділіктің әртүрлі жақтарын қалпына келтірудің гетерохрондылығын ескере отырып, сабақтарға әртүрлі сипаттағы жаттығулар енгізілді. Осы сабақтың басында спортшы қалпына келе алады, дегенмен ол алдыңғы сабаққа байланысты кейбір қалпына келтіру процестерінің аяқталмаған циклі аясында өтеді. И. п. Павлов шаршау мен қалпына келтіру бір процестің екі жағы екенін көрсетті.

Жаттығу кешендерін орындау кезінде гимнасттар екі режимде жұмыс істейді: аэробты және анаэробты. Жүктемелердің аэробты және анаэробты энергиямен қамтамасыз етудің физиологиялық механизмдерін жетілдіруге бағытталғандығын ескере отырып, басты міндеттердің бірі — спортшыны жарыс жүктемесін орындауға дайындау шешіледі.

Сабақтың алғашқы 3 айында жаттығулар кешені сабақтың негізгі бөлігінің басында, балалар күш пен қуатқа толы болған кезде орындалды. Содан кейін, жаттығулар мен физикалық жаттығуларға бейімделу артқан сайын, келесі айларда жаттығулар жиынтығын орындау разрядтарды орындау үшін қажетті техниканың элементтерін игеруге уақыт бөлу және күш жаттығуларының өсуін қамтамасыз ету үшін сабақтың негізгі бөлігінің соңына ауыстырылады.

Соңғы онжылдықта спорттық гимнастика бойынша жарыс ережелерінің өзгеруінің нәтижесінде комбинацияларды орындауға қойылатын талаптардың күрделілігі мен ұлғаюына қарай гимнасттардың арнайы дене шынықтыру дайындығының деңгейін арттыру қажет. Ол үшін арнайы физикалық қасиеттер деңгейін арттыруды қамтамасыз ететін 5 арнайы дене жаттығулары кешені әзірленді

Қорыта келе, арнайы физикалық жаттығулардың жиілігі мен жүктеменің жалпы мөлшері неғұрлым көп болса, олардың жиынтық әсерін бақылау соғұрлым мұқият болуы керек және жаттығушылардың дайындық деңгейіне,

бейімделу қабілеттеріне және жеке ерекшеліктеріне байланысты жүктемелерді оңтайлы жоспарлау соғұрлым маңызды болады.

Оңтайлы жаттығу әсерін қамтамасыз ететін жүктемелердің көлемі мен қарқындылығын анықтаған кезде интенсивті (дамытушы) жүктемелердің төмен қарқындылықпен ұтымды үйлесуі қажет. Бұл жол спорттың барлық түрлерінде спорттық жетістіктердің өсуінің нақты және әлі де сарқылмаған резервін білдіреді.

Анаэробты және аэробты энергиямен қамтамасыз ету жүктемелерін кезектестіру кезінде жүктемелердің физиологиялық механизмдерді жетілдіруге бағытталғандығын ескере отырып, басты міндеттердің бірі — спортшыларды жарыстық жүктемені орындауға дайындау шешіледі.

Сезімтал кезендердегі онтогенездің осы кезеңінің ерекшеліктеріне қатысты өсіп келе жатқан ағзаның функционалдық және бейімделу мүмкіндіктерінің жалпы деңгейін арттыруға ықпал ету қажет. Арнайы дене жаттығуларының осы кешендерін орындау кезінде базалық жан-жақты "қозғалыс білімінің", оның ішінде гимнастиканың құрамына кіретін қозғалыс дағдылары мен дағдыларының жиынтығын қалыптастыру және жақсарту қамтамасыз етіледі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Современная система спортивной подготовки/ Под общ. ред. В.Л.Сыча, А.С. Хоменкова, Б.Н. Шустика. – М.: СААМ, 2004. – 446с.

2. Теория и методика физической культуры: Учебник / Под ред. проф. Ю.Ф.Курамшина. – М.: Советский спорт, 2003. – 464с.

3. Основы управления подготовкой юных спортсменов / Под. ред. М.Я. Набатникова. – М.: ФиС, 2002. – 101-104,280с.

Магистр Самбеткулова Н.Н, к.п.н. Скабаева Г.Н., к.п.н. Купербаева А.Ж.,
Казахский национальный аграрный исследовательский университет,
Казахстан

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВКЛЮЧЕНИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБУЧЕНИЯ В УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС

Инклюзивное образование стремится развить методологию, направленную на учащихся и признающую, что все дети - индивидуумы с различными потребностями в обучении. Инклюзивное образование старается разработать подход к преподаванию и обучению, который будет более гибким для удовлетворения различных потребностей в обучении.

Опыт внедрения инклюзивного образования показывает, что педагоги и другие специалисты не сразу начинают соответствовать тем профессиональным ролям, которые требуются для данной формы обучения. Они проходят несколько стадий: начиная с явного или латентного сопротивления, переходя к пассивному, а затем и к активному принятию происходящего. Специалисты испытывают страх. Они боятся не справиться, боятся ответственности, боятся рисковать. Страх и неуверенность также связаны с тем, что специалисты боятся, что не будут полностью контролировать происходящее, что им придется просить о помощи учащихся, родителей или педагогов, тем самым, признав, что они не имеют ответов на абсолютно все вопросы. Проблемы, которые возникают у "обычных" учащихся и их родителей.

Родители учащихся, которые развиваются типичным образом, иногда высказывают опасение, что присутствие учащихся, которые требуют особой поддержки, может задерживать развитие их собственного ребенка. Однако же, опыт показывает обратное. Успеваемость учащихся, которые развиваются типичным образом, не падает, а часто их оценки оказываются даже выше в условиях инклюзивного образования.

В современных условиях создание адаптивного социального пространства для лиц с ограничением здоровья становится одним из стратегических векторов развития как мирового сообщества в целом, так и

казахстанского общества, в частности. Необходимы внедрение современных стандартов архитектурной доступности, формирование образовательных программ и методик, оснащение специальной техникой и программным обеспечением, адаптация спортивной и культурной среды. Чтобы поднять такой огромный пласт, нужны системные разработки, системный подход [1]

Прежде всего, на наш взгляд, необходимо определиться с конкретным содержанием понятия "лица с ограниченными возможностями здоровья". Ведь на сегодняшний день под это определение можно подвести всех лиц, имеющих какие - либо отклонения в здоровье. Инклюзия как форма жизнедеятельности должна быть вариативной. Есть лица, имеющие отклонения в состоянии здоровья, но психически сохранные, - и они могут достаточно полно включиться в социальную деятельность. Люди психически не сохранные (они тоже с ограниченными возможностями здоровья), - не способны полностью адаптироваться в социуме, и потому в отношении них должны быть предусмотрены другие формы инклюзии.

Важно качественно проработать нормативную правовую базу отечественной системы права с целью осуществления эффективного регулирования деятельности социальных институтов в аспекте формирования адаптивной среды.

Модернизация образовательного пространства казахстанской школы должна проводиться с учетом инклюзии в него лиц с ограничениями здоровья. Необходимо создание системы доступных образовательных услуг с применением современных, в том числе информационных педагогических технологий, а также организации доступных информационных потоков об инклюзивной деятельности образовательных учреждений страны. Работники образования всех уровней и видов, работая с лицами, имеющими ограничения здоровья, должны помнить, что детям, учащимся, студентам с ограниченными возможностями здоровья необходимо преподносить материал с учетом ограниченных возможностей, воздействуя на все органы чувств, например, для глухих больше визуальных, тактильных приемов, тогда как для слабовидящих с пониженным слухом аудио или использование телетакторов, приставок к компьютеру и другие информационные технологии. Следовательно вуз должен иметь все современные образовательные технологии и постоянно их совершенствовать и развивать.

Информационно-коммуникационные технологии вполне приемлемы для организации обучения лиц с ограничениями здоровья. Однако, здесь необходима дифференциация ТСО в зависимости от степени ограничения здоровья.

Для глухих актуальным могут быть видеоматериалы с текстовым сопровождением. Также техническим решением для студентов с нарушенным слухом являются: - FM-системы индивидуального и коллективного использования. Передают звук (например, голос преподавателя) с микрофона напрямую на слуховые аппараты или звуковые процессоры кохлеарных имплантов студентов, что позволяет им слышать информацию предельно отчётливо, без искажений. - Акустические системы. Являются дополнительным элементом FM-системы. Создают комфортные условия слышимости для всех групп учащихся. - Информационные (индукционные) системы (индукционная петля). Обеспечивают качественную, без искажений, передачу аудиосигнала в условиях, когда применение FM-систем не является оптимальным. [2].

Для слепых, слабовидящих студентов техническим решением получения знаний являются:

- Компьютерный комплекс для слабовидящих.
- Электронные видеоувеличители итд. [3].

Лица имеющие поражения нервной системы (синдром ДЦП), нарушение опорно-двигательного аппарата могут получать информацию наравне с другими обучающимися, однако требуют большей индивидуализации обучения. Необходима специальная мебель, ортопедический стул, подставку для ног, абдуктор, дополнительные опоры, специальные клавиатуры.

Для безопасного и удобного нахождения студентов с ограниченными возможностями здоровья в образовательном учреждении, работающем по программам инклюзивного образования, необходимо обеспечить физическую доступность, как самого здания, так и всех его помещений: беспрепятственный въезд в здание на коляске и подъём на любой этаж; самостоятельное перемещение по коридорам и учебным аудиториям; комфорт при посещении санитарных зон; своевременное информирование о важных событиях и мероприятиях.

Актуальными для лиц имеющих ограничения здоровья являются дистанционные технологии обучения. Сегодня с помощью ДО можно получить высшее образование, изучить иностранный язык, подготовиться к поступлению в вуз и т.д. Возможно использование различных программных продуктов с тем, чтобы создавать мультимедиа материалы для актуализации образовательных ресурсов при организации инклюзивного образовательного пространства.

Развитие инклюзивного образования не предполагает отказа от сложившейся системы специального образования. Речь идет о поиске путей развития новой формы обучения таким образом, чтобы дети с ограниченными возможностями здоровья, инвалидностью смогли реализовать свое право обучаться наравне со своими сверстниками, в условиях, которые учитывают их особые образовательные потребности.

Литература:

1. Методика преподавания психологии: конспект лекций/ О.Ю.Тарская, В.И.Валовик, Е.В.Бушуева и др.-М. 2007
2. Бут, Т. Показатели инклюзии: практическое пособие / Т.Бут, М.Эйнскоу; под ред. Вогана. – Перевод И.Аникеева / под общ. ред. М.Перфильевой. – М.:РООИ «Перспектива», 2013
3. Морозов Н. И. Правовое пространство инклюзивного образования / Н. И. Морозов. - (Педагогический поиск: проблемы и суждения) // Мир образования - образование в мире. - 2012. - № 1 (45)
4. <https://www.nur.kz/1715660-inkluzivnoe-obrazovanie-v-kazahstane-i-zarubezom.html>

Maigul Amanzholova Suyundikovna
Republic of Kazakhstan, Kyzylorda city school №124

THE INTEGRATION OF THEORY AND PRACTICE: ACTION RESEARCH

Action research is a highly engaging strategy that is frequently employed in the social sciences, especially in educational contexts. It stresses contemplation and closes the gap between theory and practice, making it particularly well-liked among educators as a method of systematic inquiry. It is also frequently referred to as a cycle of action or a cycle of inquiry according to the nature of the investigation.

You can learn more about what goes on in your classroom and find adjustments that will enhance teaching and learning by using the action research process. Action research can assist in providing answers to queries you may have regarding the efficiency of particular teaching practices, the performance of particular students, and classroom management strategies.

There are certain advantages of action research:

- action research is quite flexible, enabling researchers to tailor their study to their own requirements and put useful individual-level improvements into practice.
- instead of proposing complex, long-term remedies based on complex facts, action research offers an immediate and implementable road ahead for resolving ingrained problems.
- when done well, action research can be incredibly powerful, guiding social change while enabling participants to make a difference in their communities.

Inquiry and reflection are continuous processes in action research. You will decide 1) where you are, 2) where you want to go, and 3) how you're going to get there during the process.

The selection of a topic is the first and most important step in action research. I think it's important to have a good impact on the educational process. Second, the

subject should be personal to you, meaning that you are deeply concerned about it or have ideas about how to resolve it. The school's associate principal for academic affairs introduced me to action research at the beginning of this academic year. We can see that we have lost some time because it started in 1947. First, I identified the topic of my research work. «*If I teach collocations through text analysis, will students be able to use collocations without mistakes?*» Before choosing this topic, I tried to find out the difficulties of my teaching process. My students have difficulties with speaking and writing. Especially they are facing difficulties while writing. I realized that I don't teach them collocations and don't pay close attention to their writing. So I decided to choose this significant topic.

This research question is significant, because, students should be aware of the value of collocations in the development of their language and communication abilities. A person's idiom and nativelikeness are greatly enhanced by using collocations correctly. Adding that word choices have a greater impact on effective communication, lexical errors are more damaging.

- collocations are crucial to master because they help students write and speak English more correctly and naturally;
- the majority of proposed new words are single words in suggested textbooks.
- collocations will also help you broaden your vocabulary in English.
- colloquial mistakes made by pupils in speaking.

This is particularly useful if you are taking a written exam in English and want to make a good impression on the examiners. Furthermore, collocations play a crucial role in learning English as a second or foreign language, and they provide unique challenges for language learners at various levels of skill. In order to promote learners' collocational knowledge and progress at the high school level of learning English as a foreign language, the current study recommends teaching collocations through text analyses.

In order to identify my students previous knowledge about collocations I

prepared Test, Survey Questionare, questions.

As a result, five students find it difficult to use collocations. Ten students never use collocations while writing. 9 students chose the option that they can't freely use collocations. The second task was to read the text and find the correct collocations. Only 1 student got 9 points out of 12. Others got 6 points.

I've reviewed more than 15 pieces of literature for research purposes, but I only used around 10 of them to begin my thesis.

First, I have read the McCarthy, McCarten, and Sandiford articles. They published the Touchstone 3 workbook. I've chosen this task, which is shown above about collocation. They pointed out that it is essential to understand the meaning of the collocations in a text.

In order for learners to understand collocations and be fully aware of the constraints on words in English, it is essential to understand the meaning of the collocations in a text. McCarthy, McCarten, & Helen Sandiford 2006b. Touchstone 3 workbook.

What do these words and expressions from the article mean? Choose a or b.

How did you guess the meaning?

1. You'll flunk out	a. You'll fail and leave college	b. You'll graduate
2. According to him	a. He said	b. I said
3. Put your mind to it	a. Forget about it	b. Try hard to do it
4. Solidified it	a. Convinced me	b. Worried me

(McCarthy, McCarten, Sandiford, Touchstone 4, 2006, p.8)

According to the article I prepared such kind of task to identify how does it help in my experience. Students read the text about Countryside and tried to understand the meaning of the collocations in a text. As a result, I've shown these results.

A level student
8/8

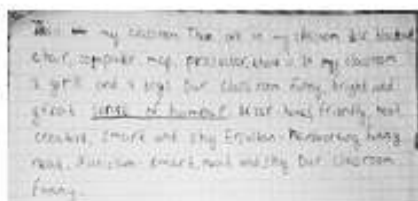

B level student
8/8

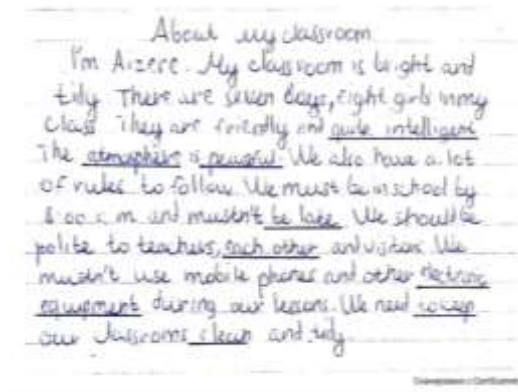
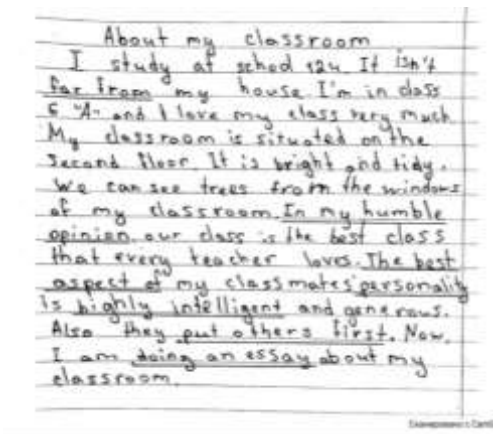

C level student
5/8

Furthermore, I read Michael McCarthy and Felicity O'Dell's book, which starts on page 6, discussing English collocations in usage. According to him, collocations may help you express yourself more naturally and can enhance your writing style; therefore, learning them is a smart idea

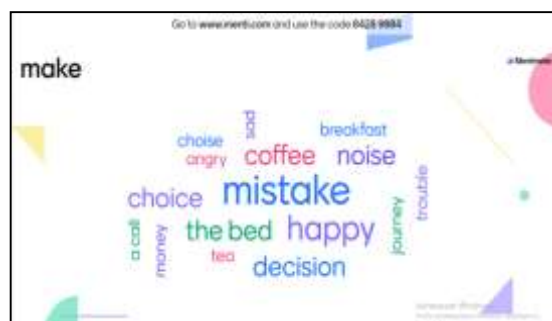
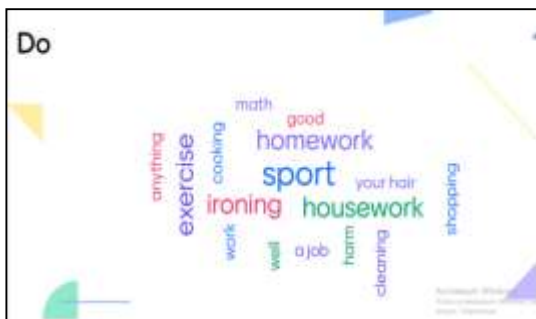
Before the experiment they used 1-2 collocations

During the experiment they used more than collocations

Collocation instruction should include employing Mentimeter polls, according to Manuel Campos. (Updated on August 6, 2022, Manuel Campos' How to Teach Collocations in English)

As a result, I used Menti.com to prepare an assignment, and I discovered it to be a simple and useful tool.

Thus, each and every teacher aspires to better connect with their pupils and support them in their efforts to study and behave responsibly. You can use action research to make changes in your classroom and evaluate whether they have the desired impact using a reflective method. I anticipate discussing the outcomes and accomplishments of my research topic in my next publication.

References:

1. Michael McCarthy felicity O'Dell «English Collocations in use» university printing house, Cambridge CB2 8BS, United Kingdom
2. McCarthy, McCarten, & Helen Sandiford 2006b. Touchstone 3 workbook
3. Melinda Kolk «Embrace Action Research»
https://creativeeducator.tech4learning.com/v07/articles/Embracing_Action_Research
4. Ельжанова Гайни Малдыбаевна «Action research(ar) зерттеу тәсілінің ерекшеліктері» методическое пособие. М.: центр педагогического образования, 2010 г.

Metodické základy vzdělávacího procesu

Лаврушенко О.В.

ГККП «Дворец школьников», Казахстан, г. Алматы

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ, КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ КАЗАХСТАНЦЕВ НОВОЙ ФОРМАЦИИ В РАМКАХ ПРОГРАММЫ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ КЛУБА СТАРШЕКЛАССНИКОВ «АРАЙ»: ПРАКТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Во все времена развитие общества определяли люди с выраженными творческими способностями, стремящиеся к знанию, чуткие к изменениям в жизни общества, способные к прорывам в новые области человеческой культуры. Сегодня Республика Казахстан, как никогда, нуждается в творческих людях. Лишь творческие усилия общества могут вывести страну по Казахстанскому пути -2050.

Развитое творческое мышление необходимо не только художникам, кинорежиссёрам, поэтам, писателям и музыкантам. Многие современные профессии также требуют способности созидать нечто совершенно новое, уникальное. И функционирование культуры в целом осуществляется людьми творческими. Великий физиолог А.А.Ухтомский писал: «Только тот, кто воспринимает мир во всей полноте, кто не подходит к нему с готовой меркой, не пытается загнать факты в готовую жесткую схему», является хозяином своего будущего. Только человек, «открытый своим вниманием к реальности, заранее готовый принять действительность такой, какая она есть, не цепляющийся за первоначально избранные координаты, (...) может радикально изменить свой первоначальный путь».

Педагогика – одна из древнейших профессий – это наука и искусство. Становление личности растущего человека идет через развитие его психических свойств. Различают изменение свойств личности в результате внешних влияний – это формирование, и внутреннее развитие психических задатков – это

созревание. Существует три формы воздействия на развитие личности: стихийное, целенаправленное и самоформирование. Сфера педагогики – это целенаправленное воздействие. Всем известно, что педагогический процесс осуществляется в трех формах: в виде воспитания (формируются направленность личности, ее интересы, высшие потребности, воля, полезные привычки и отношения, культура чувств), обучения (знания, общий уровень культуры, формирование понятий и логического мышления, развитие ассоциаций и воображения) и тренинга (системы упражнений).

Поэтому важной задачей дополнительного образования является не просто усвоение обучающимися знаний, навыков и приемов мастерства, но и развитие их творческого потенциала необходимого для самореализации личности обучающихся.

Как показывает тридцатилетний опыт моей работы с ребятами 12-18 лет, современное поколение старших подростков в разы проигрывает предыдущим поколениям в способности выражать свои мысли и чувства, метафорически, образно мыслить, выполнять творческие задания, выходя за рамки общепринятого алгоритма. И я знаю, о чем говорю, так как имею возможность сравнивать: я работаю с постоянно действующим детским объединением (клуб старшеклассников «Арай» Дворца школьников г.Алматы), которому уже 35 лет, по авторской образовательной программе дополнительного образования.

В этой статье я расскажу о ряде методик и упражнений по развитию творческого мышления обучающихся клуба старшеклассников «Арай». Эти методики только малая часть огромной системной работы, которая представляет собой целый комплекс воспитательной и образовательной деятельности. Если коротко, то образовательная система клуба «Арай» может быть рассмотрена и **по вертикали, и по горизонтали. Вертикаль** представляет собой стержень, основу коллектива, функциональный принцип. В основе функционального принципа лежит педагогическая коммунарская методика коллективного

воспитания, которая была усовершенствована и адаптирована в соответствии с современными требованиями (она же – методика коллективного творческого воспитания, методика коллективных творческих дел, «орлятская» методика). Сутью этой методики является такая *организация совместной деятельности взрослых и детей, при которой все члены коллектива участвуют в планировании и анализе, деятельность носит характер коллективного творчества и направлена на пользу и радость далёким и близким людям.*

Горизонталь авторской образовательной программы представляет собой специальные знания и умения, которые я, как педагог-психолог, формирую у обучающихся. Так, например, чтобы ребята реально представляли себе, как проводятся детские игровые программы и праздники, в коллективе изучается методика организации и проведения мероприятий для детей, основы организаторской работы, техника безопасности при организации игровых программ, детская психология, игротехника (психология и методика проведения игр), ребята учатся не только грамотно и профессионально проводить игры, но и сами создают сценарии игровых программ, сочиняют игры, кричалки и т.п. Для того чтобы ребята могли создавать свои спектакли (а у нас их за 9 месяцев учебного года – 9 спектаклей и 3-4 сюжетных интерактивных игровых программ), они методично и целенаправленно развивают свой творческий потенциал, изучают основы сценарного мастерства и режиссуры, основы актерского мастерства и оформления сцены, много тренингов проходит для развития ораторского мастерства, творческих способностей, развития речи и т.п. В коллективе применяются формы и методы вальдорфской педагогики (педагогики Р.Штайнера), развито психологическое направление работы: кроме психологических тренингов разной направленности, применяются методы драматерапии, сказкотерапии, игротерапии, телесно-ориентированной терапии и т.п. Проводится цикл тренингов и упражнений по пробуждению у ребят чувства ритма и слуха.

А теперь перейдем непосредственно к описанию методик развития творческого мышления. Статья не позволяет рассказать обо всей системе упражнений и тренингов, но показать, как можно самостоятельно создавать упражнения и развивать творческое мышление детей – это в моих силах.

«Составь предложение». Это, на первый взгляд, легкое упражнение, но только на первый. Попробуйте его выполнить сами и поймете, что задание не простое. Ребята произвольно называют пять букв, которые записываются на доске. У меня также заготовлены карточки с буквами, по частоте употребления в словах в картотеке по несколько букв, которые часто употребляются и по одной карточке с буквами, которые употребляются редко. В картотеке отсутствуют мягкий и твердый знак. С карточками ребятам интересней, так как никогда не знаешь, какие буквы выпадут для задания. Когда буквы выбраны, ребятам предлагается составить предложение из слов, которые будут начинаться на эти буквы. Порядок букв менять нельзя, но можно использовать любые предлоги, союзные слова и союзы для связи слов в предложении. Задание выполняется индивидуально по кругу по очереди. Для сравнения я буду приводить примеры выполнения задания ребятами первого года обучения и второго-третьего года обучения, чтобы вы почувствовали разницу.

Буквы ФООСЦ

Первый год обучения. *Феноменальный объект обманул старый центр. Флюорография огурца объяснила странный цитрамон.*

Второй-третий год обучения. *Фееричная Ольга Олеговна стащила циркуль.*

Буквы РЖБКП

Первый год обучения. *Русская жена не боится карнавального попугая. Rrrrrrrr...жуужжал белый кот Павел. Рита жарила бананы, когда плакала.*

Второй-третий год обучения.

Рогатый жук бежал по крыше пентхауза. Реклама жадно и бесцеремонно крушила потребителя. Рома жевал большую конфету с перцем.

Как можно заметить из приведенных примеров, ребята первого года обучения составляют предложения немного коряво, как бы принудительно подставляя слова друг к другу. А ребята, у которых уже есть опыт и навык в подобных упражнениях, выполняют задание легко и изящно, со вкусом.

«Слоговица». Отгадать слоговицу, а потом с отгаданными словами придумать стихотворение.

1-2-3 – топор, насаженный на шест.

4-5-6- юла, где ряд сидячих мест.

2-6 – молочный, клюквенный, черничный.

5-4 – должна к работе быть привычной.

(Секира, карусель, кисель, рука)

Это групповое задание. Обычно такие задания я даю во второй половине учебного года, когда у ребят уже появляется навык работы в команде. Во второй половине учебного года обычно группы смешанные: в каждой группе есть разные по возрасту и по опыту ребята. Время на выполнение задание фиксированное: 2-3 минуты на решение слоговицы и 5 минут на придумывание стихотворения.

А вот какие стихотворения получились у ребят.

Кисель полезен для здоровья,

А карусель для настроенья.

Секира – для качания.

Рука – для попадания.

Любишь на карусели кататься,

Люби и кисель варить.

*Любишь руками работать,
Люби и секирой рубить.*

*Рука взвешется над тобою,
И опустит секиры смерч.
И хлынет кровь кисельною рекою:
Теперь уж жизни карусель тебе не сжечь.
На столе стоит кисель.
Дети любят карусель.
На войне – секиры, луки
Быстро вам отрубят руки.*

В рамках одной статьи невозможно привести все шедевры ребят, и невозможно рассказать обо всех методах развития творческого мышления – это удел целой книги. В этой статье приведен лишь мизерный арсенал методических приемов работы со словами, метафорами, развитием речи, которые позволяют развить у обучающихся способности к работе со словом, написанию сценариев. А также дает ребятам хороший инструмент для самовыражения. Многие выпускники коллектива, приобретая далеко не творческие профессии, продолжают писать стихотворения, песни, с легкостью пишут статьи по своему направлению, участвуют в профессиональных конференциях с докладами, являются руководителями творческих проектов, поскольку специальная подготовка, которую наши ребята проходят в детском объединении позволяет развить настоящую творческую личность, которая не боится трудных ситуаций, а смело ищет решения.

Литература:

1. Ухтомский А.А. Доминанта как фактор поведения. Собр.соч. в 6-ти т. Л.,1950-1962. Т. 1.
2. Рождественская Н.В., Толшин А.В. Креативность: пути развития и тренинги. – СПб.: Речь. – 320 с.
3. Иванов А.Н. Притчи и истории для тренера и консультанта. – СПб.: Речь, 2007. – 192 с.

Сарсекеева Ж.Е., Сарсембекова А.А.

Карагандинский университет им. академика Е.А. Букетова, г. Караганда

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

В современных условиях существенное значение приобретает развитие коммуникативной компетентности младших школьников, эффективное формирование которой невозможно без развития письменной речи учащихся. Письменная форма речи играет определяющую роль в процессе формирования психики ребенка. Овладение ею, как утверждают психологи, оказывает существенное влияние на развитие других форм речи. Учитывая важность овладения письменной формой речи для психического и социального формирования личности, проблема использования информационно-коммуникационных технологий является одной из наиболее актуальных в методике начального обучения.

Большую помощь при подготовке и проведении уроков по развитию навыков письменной речи учащихся начальной школы оказывает пакет Microsoft Office, который включает в себя кроме известного всем текстового процессора Word еще и систему баз данных Access и электронные презентации PowerPoint. Полноценным обучающим инструментом являются и облачные сервисы, в частности Google-сервис. Облачная платформа Google Apps Education Edition, основным инструментом которой для использования преподавателем является Google Docs — сервис для создания документов, таблиц, презентаций, тестовых опросников с возможностью предоставления прав совместного доступа нескольким пользователям, помогает дистанционно проверять знания, умения и навыки учащихся, оказывает им помощь в проработке теоретического материала [1].

Применение на уроках развития письменной связной речи современных информационных технологий, неотъемлемым признаком которых является также индивидуализация обучения с помощью современных компьютеров и проектора

для передачи изображения с дисплея монитора на большой экран. Представление на экране компьютера или спроектированного на экран теоретического материала, разных видов упражнений, вариантов правильного и неправильного ответа, шкалы самоконтроля — все это школьники воспринимают не только как серьезную работу на пути к овладению знаниями, но и как урок-игру [2]. Бесспорно, элемент игры на таких уроках является обязательным.

В связи с тем, что мультимедийный урок по развитию навыков письменной речи учащихся начальной школы может применяться для изучения нового материала, закрепления изученного, обработки умений и навыков, повторения, практического применения полученных знаний, обобщения, систематизации знаний, презентации использую на любом уроке, для каждого типа урока использование информационно-коммуникационных технологий имеет свои особенности. На уроках изучения нового материала часто необходимо использовать большое количество наглядного материала (с учетом возрастных особенностей). Поэтому необходимо использовать иллюстративный материал, при котором основное внимание сосредотачивается на изложении знаний в определенной системе, в наглядной и доступной форме, от простого к сложному. Так, например, при изучении правил написания окончаний различных частей речи детям на презентации можно демонстрировать специальную таблицу или графические элементы. На уроке развития связной письменной речи словарную работу можно также провести с использованием иллюстративного материала. Это могут быть портреты писателей или филологов, картины, которые отражают определенные события, схемы языковых явлений, фотографии. На уроке обобщения и систематизации знаний важно не только систематизировать знания и умения учащихся, но и акцентировать внимание на важнейших моментах темы, которая изучается, которые необходимы для изучения следующих тем или курсов. Презентация к такому уроку включает в себя важнейшие слайды из презентаций к урокам данной темы. Например, обобщающий урок по теме «Глагол» состоит из слайдов к уроку «Формы глагола», «Времена глагола» и т.п. Кроме того, можно использовать слайды с различными практическими упражнениями или тестовыми заданиями, которые будут выполняться учащимися письменно. Использование ИКТ

на уроках развития письменной связной речи является достаточно эффективным: ученики редактируют предложенный текст (этот вид работы занимает мало времени, ведь не нужно переписывать текст), ищут в Интернете образцы определенных работ (сочинений-описаний, сочинений-размышлений, очерков, эссе и т. п), анализируют, используют образец в написании собственной работы. Использование компьютера на уроках развития письменной связной речи улучшает работу класса, а, следовательно, и знания учащихся.

Таким образом, использование информационно-коммуникационных технологий как средства развития навыков письменной речи учащихся начальной школы способствует формированию информационной культуры и информационной компетентности учащихся, что становится неотъемлемой составной частью общей культуры и жизненных компетентностей каждого человека в информационном обществе. Применение мультимедийных технологий на уроках значительно повышает познавательную активность учащихся, особенно, если учитель использует звук, видео, анимацию, панорамное изображение и тому подобное. При условии наличия высококвалифицированных учителей в области информационных технологий, материально-технического обеспечения общеобразовательных учебных заведений возможно обучение по современным технологиям.

Список литературы:

1. Левченко С.Н. Методика проведения уроков с использованием ИКТ. <https://samlit.net/samlit/ks/docs/public/9.pdf>
2. Тонких А.П., Прядехо А.А. Использование информационных и коммуникационных технологий в процессе подготовки будущего учителя начальных классов // Современное педагогическое образование. 2019. №3. С. 221-224

Мерекова А.М.

*НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А.Букетова»,
Республика Казахстан*

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF SUCCESS IN MASTERING A FOREIGN LANGUAGE IN THE CONDITIONS OF UNIVERSITY EDUCATION

Educational process is one of the main forms of the learning process aimed at acquiring various knowledge, skills and abilities.

During any educational process, there is a concept of “academic success”, which shows how well the student understands the acquired knowledge

Before talking about academic success, we should first learn the meaning of concept as “success” should be learned.

In D. N. Ushakov's Explanatory Dictionary of the Russian Language, the author gives several meanings of the word “success”:

- 1) success in the planned business, successful achievement of the goal;
- 2) recognition of such good luck on the part of others, public approval of something, someone's achievements;
- 3) public attention to someone, recognition of someone’s merits [1].

Based on these definitions in the dictionary, it can be concluded that success expresses recognition and success in something.

In the Oxford Explanatory Dictionary of Psychology, success is denoted as the fulfillment, achievement of a goal, and there is also a reference to the phrase «level of achievement», which in turn has the definition of “the level achieved by the subject when performing a standardized test. It is mainly used in studies devoted to education” [2]

Zhmurov V. A. in the “Great Encyclopedia of Psychiatry” writes that success is a positive result, a successful completion of something. The term can have both

positive and negative connotations. As well as public recognition, approval of someone, someone's achievements. [3]

Thus, within the framework of this direction, success is understood as the successful achievement of the desired goal.

A. S. Belkin calls success a concept that is ambiguous, complex, and has different interpretations. From a socio-psychological point of view, success is an optimal balance between the expectations of others, the individual and the results of its activities. From a psychological point of view, success is the experience of a state of satisfaction, joy from the fact that the achieved result of the individual's activity either coincided with the planned, expected (with the level of claims), or exceeded them. From a socio-psychological point of view, success is an optimal balance between the expectations of others, the individual and the results of its activities. From the pedagogical point of view, a situation of success is a purposeful, organized combination of conditions that create the opportunity to achieve significant results in the activities of both an individual and the team as a whole [4, p.31].

Success can be of different duration, depending on how the situation is fixed and continues.

In the pedagogical thesaurus of I. A. Tyutkova, Doctor of Pedagogical Sciences, success is defined as experiencing a state of joy and satisfaction of a student (teacher) from the result of their activity, which either coincided with their expectations and hopes, or exceeded them [5, p.121].

The concept of “academic success” is more extensive in comparison with the concept of “academic performance” and includes a certain level of academic performance.

The concept of “educational success” was proposed by B. Ananyev and is understood by him as “the optimal combination of pace, intensity, individual originality (style) of educational work, the degree of diligence and effort that the student makes to achieve certain results”. [6]

Academic achievement represents performance outcomes that indicate the extent to which a person has achieved specific goals that have been the focus of

activities in the learning environment, especially in school, college, and university. School systems generally define cognitive goals that either apply to multiple subject areas (such as critical thinking) or include the acquisition of knowledge and understanding in a specific intellectual area (such as numeracy, literacy, science, and the humanities). Thus, academic achievement should be considered as a multi-faceted construct that encompasses different areas of study. Since the field of academic achievement is very broad and covers a wide range of educational outcomes, the definition of academic achievement depends on the indicators used to measure it.

Among the many criteria that indicate academic performance, there are very general indicators. All criteria have in common that they reflect intellectual effort. Academic achievement, as measured by GPA, determines whether a student will have the opportunity to continue their education. Thus, academic achievement determines whether a person is eligible for higher education and, based on the degrees they receive, affects their professional career after graduation.

The knowledge assessment system may vary depending on the country and the knowledge assessment scale used in it. The scale can have alphabetic symbols, as well as numeric ones. For example, in the United States of America, the letter designations from A to F are used, where « F «corresponds to the lowest score, and» A « corresponds to the highest. In European countries, there is a system for assigning points from 0 to 100 or from 1 to 10.

Theoretical analysis of the concepts of “success” and “academic success” allows to give the following definition of “academic success”. Academic success is “an integral indicator of the ratio of students' academic success with the pedagogical success of teachers as equivalent subjects of the learning process” [7].

I. I. Ilyasov in his work “The structure of the learning process” writes that in all forms of learning, except for educational activities, the acquisition of knowledge, skills and abilities occurs as a side process as part of the main activity aimed at performing other non-academic tasks, as is the case in manipulative, game and labor activities. In contrast to these forms of teaching, educational activities are specifically aimed at performing educational tasks and mastering educational material [8].

The problem of educational activity has never lost its topicality, and in recent decades, due to the processes of multiple growth of information “production” taking place in the world community, it has become increasingly relevant. A modern specialist, in order to remain in demand, has to constantly replenish his professional “baggage”, engage in self-education, and periodically retrain. Accordingly, universities now face the task of not only transferring the necessary minimum of basic knowledge to the student, but also (which is no less important) helping him master the ability to learn independently, as well as not giving him enough knowledge to be a sought-after specialist.

Researchers have established the existence of a correlation between academic success and types, as well as the properties of temperament.

According to A. T. Gubko, school performance is highest in sanguine people (4.25 points), less in choleric people (3.90 points), even less in phlegmatic people (3.82 points), and the lowest in melancholic people (3.52 points). However, when performing various intellectual tasks, this trend was not always observed. For example, when playing “15” (the placement of chips with numbers in order, using one empty cell), melancholics were not inferior to sanguine people, and choleric people had the best result. Phlegmatic people were almost identical to sanguine people on thinking tasks, and melancholic people were almost identical to choleric people. When performing the Raven test (60 intellectual tasks of increasing difficulty) and the Antli Domino test (48 mental tasks), melancholics also only slightly lagged behind choleric people, with a clear advantage over phlegmatic people. [9]

Temperamental features of the human psyche are manifested not only in the external manner of behavior and movements, but also affect the overall performance in all types of activities, including work and training.

When determining the pedagogical conditions that ensure an increase in academic success, it is necessary to take into account the specifics of students' educational activities, which are primarily determined by age characteristics. The age of first- and second-year students-17-19 years-coincides with the period of late adolescence (according to B. G. Ananyev). According to V. I. Slobodchikov, youth is

the final stage of personalization. “The main neoplasms of adolescence are self-reflection, awareness of one's own individuality, the appearance of life plans, readiness for self-determination, the attitude to consciously build one's own life, and gradual growth into various spheres of life” [10].

The formation of self - awareness actualizes the manifestation of the most important and often contradictory needs of adolescence-in communication, solitude, achievements, self-development, self-improvement. The ability of students to discover their unique potential and independently determine the direction and ways of personal growth is a powerful reserve for increasing their academic success.

An important function of the teacher is to support the student in his activities: contribute to its successful promotion in the flow of educational information, facilitate the solution of emerging problems, help to master large amounts of diverse information, realize their abilities, their personal qualities, and provide support for the student's need for self-development and self-improvement.

References:

1. D. N. Ushakov. Explanatory dictionary of the Russian language. [Electronic resource] URL: <https://diclist.ru/slovar/ushakova.html> 2
2. Oxford Explanatory Dictionary of Psychology / Edited by A. Reber, Moscow: Veche, AST, 2002
3. Zhmurov V. A. Big encyclopedia on psychiatry / V. A. Zhmurov. - 2nd ed. - Moscow: Dzhangar, 2012. - 864 p.
4. A. S. Belkin. A success situation. How to create it: Kn. For teachers, Moscow: Prosveshchenie Publ., 1991, 176 p.
5. Tyutkova I. A. Pedagogical thesaurus, 2016.
6. Ananyev B. G. Psikhologiya pedagogicheskoi otsenki [Psychology of pedagogical assessment]. Izbrannye psikhologicheskie trudy, vol. 2, Moscow: Pedagogika Publ., 1980.
7. Birina O. V. THE CONCEPTS OF «SUCCESS» AND» SUCCESS « IN THE PERSPECTIVE OF DOMESTIC PSYCHOLOGY

8. Ilyasov I. I. Struktura protsessa ucheniya [Structure of the learning process], Moscow: Moskovskogo Universiteta Publ., 1986.

9. *Gubko A. T.* Typological differences in the mental activity of high school students // Individual features of mental and somatic development and their role in managing human activity. Abstracts of the All-Union Symposium. Perm, 1982, pp. 30-32.

10. Belkin A. S. Osnovy vozrastnoy pedagogiki [Fundamentals of age pedagogy]: Study guide for students. higher ped. studies, institutions. -- M.: Publishing center «Academy», 2000. - 192 p.

Zhusupova Aigerim Omrzakhovna

"Preschool education and upbringing"

master's student of the 1st Year of the specialty

Karaganda University named after academician E. A. Buketov

Aitzhanova Roza Mukataevna

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

Karaganda University named after academician E. A. Buketov

SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF PRESCHOOLERS THROUGH KAZAKH FOLK TALES

Annotation. The article describes the pedagogical conditions for the spiritual and moral education of preschool children through the fairy tales of the Kazakh people. Collected folk tales for preschool children. The purpose of the article is to study the process of spiritual and moral education of preschool children through Kazakh folk tales.

Keywords: folk tales, preschool children, spiritual and moral education, the learning process.

In the spiritual and moral education of preschool children is very helpful to use one of the powerful means - a fairy tale. Fairy tale enters a child's life from an early age, accompanies him throughout preschool age and may stay with him for life [1]. The fairy tale, its compositions vivid opposition of good and evil, fantastic and definite images, expressive language, the dynamics of events special cause-and-effect relations and phenomena - all this makes a fairy tale especially interesting and exciting for children, an indispensable tool for the morally healthy personality of a child.

Kazakh fairy tales have long attracted the close attention of scholars [2]. The folk tales preserve the centuries-old wisdom of the people, their dreams of a better life, their notions of justice and duty. Fairy tales glorify intelligent, simple toilers devoted to their homeland, their people. One of the most beloved heroes of Kazakh fairy tales is Aldar-Kose, a clever, fearless, cunning, mocking fellow. Aldar-Kose deceives greedy, cruel rich bai (fairy tales «Treatment of One Bai by Aldar», «Greedy Bai and Aldar-Kose», «Aldar-Kose and Devils»). In some fairy tales, the winners of the greedy buys are not adults, but children («Forty Fables», «The Old Man and His Daughter»). Fairy tales are merciless not only to greedy boards, but also ridicule lazy people («Lazy Man», «Who's Got a Cow to Feed», «Fool»).

A folk children's tale contains all that is most necessary, most important in life, as alive as life itself. Fairy tales begin their acquaintance with the world of literature, with the world of human relationships and with the world as a whole. Fairy tales present

children with a poetic and multifaceted image of their characters, while leaving room for imagination. Spiritual and moral concepts, brightly presented in the characters' images, are fixed in real life and relationships with close people, turning into moral standards, which regulate the desires and actions of the child. The fairy tale, its composition, vivid opposition of good and evil, fantastic and definite in its moral essence images, expressive language, the dynamics of events, special cause-and-effect relations and phenomena, accessible to the understanding of preschool children, all this makes the fairy tale especially interesting and exciting for children, an indispensable tool for forming a spiritually and morally healthy child. The problem is that in our age of spiritual impoverishment, the fairy tale, like other values of traditional culture, is losing its high purpose.

Spiritual and moral education of children should become a holistic system, the ability to form a person who can successfully live in today's dramatic and contradictory social environment. Therefore, it should be built as a system of human formation in accordance with the good, with responsibility in the mind. We need to teach children to counteract modern social dangers, destructive tendencies. To form a kind of spiritual and moral immunity, making a person immune to evil in the world around him and in himself, and able to resist it. For successful work in this direction different methods are used:

- visual;
- verbal;
- practical.

Verbal methods are the most effective in the process: a story by the teacher, reading of the work by the teacher, memorization, conversations with elements of discussion of fairy tales. Reading of fairy tales is one of the most important pedagogical educational moments. Fairy tales, regardless of the sex and age of their characters, are of great psychological importance for children of all ages. The child easily enters an unfamiliar fairy tale environment, instantly transforms «into a good hero» and at the same time, just as freely returns to reality. He intuitively feels that fairy tales are unreal, but at the same time admits that it could also happen in reality. This is how the reality of the child's literary experiences emerges: a sense of the fairy tale in the real, the ordinary and the real in the fairy tale, the magical.

Folk tales play a great role in the aesthetic development of preschool children, without which the nobility of the soul, sensitivity to other people's grief and suffering is unthinkable. Thanks to the fairy tale, children learn the world not only with their minds but also with their hearts, and not only learn, but also respond to events and phenomena of the world around them, express their attitude toward good and evil [3]. The happy end of the fairy tale fosters optimism, confidence in overcoming any difficulties. The fairy tale followed by a retelling contributes to the development of thinking and enrichment of the child's language. Everything fantastic in a fairy tale is closely connected with the real reality and does not take children away from it, but on the contrary, serves to reveal the truth of life. The preschooler also reflects and imitates the behavior of the characters. In fairy tales, which are samples of folk art associated

with mythical representations of primitive man, animals act. In these tales, one can find echoes of very ancient representations («The Happiest Year», «Why the Camel Looks Back», «Why the Quail's Tail is Short»). But these tales also convey all the peculiarities of the Kazakh way of life. They also express the heartfelt feelings of the Kazakh people, as well as fairy tales with an original plot. In addition, the so-called «fairy tales» with a complex plot and many adventures of the characters are very popular among the people. Wise Ayaz and Er-Tostik tales are examples of such tales. Tales and legends about the origin of the names of places, rivers and lakes are also very common.

Effective spiritual and moral education is impossible without the staging of fairy tales. During the performance of a fairy tale a child learns the world with his mind and heart, and expresses his attitude toward good and evil. Drama lessons not only acquaint children with the world of beauty, but also awaken in them the ability to feel compassion, empathy, stimulate thinking, imagination, and most importantly help the psychological adaptation of the child in the community. Theatrical games are loved by children all the time. Children are happy to join in the game. A fairy tale teaches children to dream, to emphasize the main thing, the individual in the image, to generalize the essential features, strengthens thinking activity. Fairy tale fiction is always pedagogical, it is used as a means of educating the best human qualities. The fairy tale enriches the inner world of children, they are drawn to it. A fairy tale for a child is nothing but a means of comprehending life, a way of learning, making sense of some of life's phenomena, the moral attitudes of society. The value of fairy tales lies in their influence on the child's all-round development, and especially on spiritual and moral education. Fairy tales inspire confidence in the triumph of truth, the victory of good over evil. As a rule, the suffering of the positive hero and his friends are transient, temporary, behind them usually comes the joy, and this joy - the result of struggle, the result of joint efforts. In order for the child to grow up to be a good person, it is necessary to work with him starting from early childhood.

In conclusion, let us note that fairy tales help to revive spirituality, mercy, humanity in people. And it is necessary to begin with children, since the material side of life has already captured them in its net. Children can still sympathize and empathize. The task of the preschool is not to allow these sprouts to be crushed by the reality of harsh life, but to do everything necessary to allow them to sprout, to grow deeply in the heart and soul of the child. The main means of education - literature for children, fairy tales, which turn the human heart to goodness, generosity, conscience, honor and justice. A child's personality is born in childhood. Therefore, the sooner literature, namely fairy tales, touches the strings of a child's soul, not just the mind, the more guarantees that good feelings will prevail over evil ones.

References:

1. Matiyukhina E.V. Spiritual and moral education of preschoolers /Innovative science №5. - 2020. - 154.
2. Alpysbayev E.A. Kazakh folk tales in the upbringing of children. – Almaty, 2018. - 76.

3. Makushkina S.V. Spiritual and moral development of preschoolers by means of fairy tale therapy and educational games // Collection of materials of the Annual International Scientific and practical Conference "Education and training of young children". - 2016. - 5.

Strategické směry reformy vzdělávacího systému

Магистрант 1 курса Яковлева Е.В.

Карагандинский университет имени академика Е.А.Букетова,

Казахстан

СУЩНОСТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ УЧЕБНЫХ УМЕНИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Образовательные навыки младших школьников имеют решающее значение для формирования их будущих успехов в учебе. По мере того, как младшие школьники начинают свое образовательное путешествие, им требуются определенные навыки, которые помогут им добиться успеха. Эти навыки необходимы для их академического и личностного роста и развития, а также только помогают детям учиться и приобретать новые знания, развивать ряд других важных навыков, таких как решение проблем, критическое мышление и общение. В этой статье мы обсудим некоторые основные характеристики образовательных навыков, которые младшие школьники должны развивать, чтобы преуспеть в учебе.

1. Основные навыки грамотности

Одним из наиболее фундаментальных образовательных навыков, которые необходимо развивать младшим школьникам, являются базовые навыки грамотности. Эти навыки включают чтение, письмо и разговорную речь. Эти навыки имеют решающее значение для обучения, поскольку они формируют основу для других образовательных навыков. Детям, которые борются с базовыми навыками грамотности, может быть трудно не отставать от своих сверстников, и им может быть трудно понять более сложные тексты.

2. Навыки счета

Навыки счета так же важны, как и навыки грамотности, поскольку они необходимы для решения ряда академических и реальных задач. Эти навыки включают понимание основных математических понятий, таких как сложение, вычитание, умножение и деление. Учащиеся, обладающие сильными навыками счета, лучше способны решать задачи, интерпретировать данные и принимать обоснованные решения.

3. Критическое мышление

Критическое мышление является еще одним важным образовательным навыком, который необходимо развивать младшим школьникам. Этот навык включает анализ и оценку информации для принятия обоснованных решений. Навыки критического мышления позволяют учащимся ставить под сомнение и оценивать идеи, аргументы и доказательства. Эти навыки важны для развития независимого мышления и способности решать проблемы.

4. Творчество

Креативность является ключевым образовательным навыком, который необходимо развивать младшим школьникам. Этот навык включает в себя способность генерировать новые идеи и мыслить нестандартно. Креативность можно развивать с помощью таких занятий, как искусство, музыка и драма. Развитие творческих способностей может помочь учащимся стать более гибкими и способными решать проблемы.

5. Общение

Эффективное общение является важным навыком, который студенты должны развивать, чтобы преуспеть в учебе и в личной жизни. Этот навык включает в себя способность ясно и эффективно выражать мысли как в устной, так и в письменной форме. Учащиеся, обладающие сильными коммуникативными навыками, могут лучше участвовать в обсуждениях в классе, работать вместе со своими сверстниками и доносить свои идеи до других.

6. Организация и тайм-менеджмент

Организационные навыки и управление временем являются важными образовательными навыками, которые необходимо развивать младшим школьникам. Эти навыки включают в себя способность эффективно управлять временем, расставлять приоритеты в задачах и оставаться сосредоточенными на целях обучения. Развитие этих навыков может помочь учащимся стать более эффективными и продуктивными учениками.

6. Технологические навыки

В сегодняшнюю цифровую эпоху технологические навыки необходимы для младших школьников. Эти навыки позволяют им эффективно использовать технологии, ориентироваться в цифровых ресурсах и развивать цифровую грамотность. Технологические навыки также помогают учащимся общаться и сотрудничать с другими людьми в Интернете, что становится все более важным в современном глобализированном мире. Эти навыки также позволяют учащимся изучать новые технологии, развивать свои творческие способности и оставаться в курсе последних тенденций и инноваций.

В заключение, младшие школьники нуждаются в основных навыках, чтобы преуспеть в своем образовательном путешествии. Эти навыки включают навыки чтения и письма, навыки решения проблем, коммуникативные навыки, навыки управления временем и навыки работы с технологиями. Эти навыки закладывают основу для их академического и личностного роста, позволяя им добиться успеха в образовании и будущей карьере. Педагогам крайне важно уделять первоочередное внимание развитию этих навыков, чтобы у младших школьников были необходимые инструменты для достижения успеха.

Литература:

1. «Преподавание и обучение в начальной школе» Ральфа В. Тайлера.
2. «Основные элементы эффективного обучения» Холлиса Л. Касуэлла.

Moderní metody výuky

Тулеуова Зауреш Сериковна

Ақтоғай орта мектебі, бастауыш сынып мұғалімі

Жамбыл облысы, Сарысу ауданы, Ақтоғай ауылы

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ ЖЕТІСТІГІН БЛУМ ТАКСАНОМИЯСЫ НЕГІЗІНДЕ БАҒАЛАУ

Білім беру жүйесіндегі оқушылардың білімін бағалау үдерісін қайта қарау мәселесінің өзектілігі білім берудің жаңа мазмұнымен, стратегиялық міндеттерімен, халықаралық стандарттармен, білім беру деңгейін арттыру қажеттілігімен, оқыту нәтижелерінің объективті бағалануын және қазақстандық мектеп түлектерінің білім деңгейлерінің шет елдерде бәсекеге қабілетті болуын қамтамасыз ету мақсатымен айқындалады

Блум және оның қызметкерлері жасаған құрылым алты негізгі категориядан тұрды: білім, түсіну, қолдану, талдау, синтез және бағалау. Білімнен кейінгі категориялар "Дағдылар мен қабілеттер" ретінде ұсынылды, бұл білім осы дағдылар мен қабілеттерді іс-жүзінде қолданудың қажетті шарты екенін түсінді.

Әр категорияда қарапайымнан күрделіге және нақтыдан абстрактіге дейінгі орналасқан ішкі категориялар болса да, таксономия әдетте алты негізгі категорияға сәйкес есте қалады. Білім «ерекшелігі мен әмбебаптығын еске түсіруді, әдістер мен процестерді еске түсіруді немесе үлгіні, құрылымды немесе қондырғыны еске түсіруді қамтиды». Түсіну «түсіну немесе түсіну түрі, онда адам не берілетінін біледі және берілетін материалды немесе идеяны оларды басқа материалмен байланыстырмай немесе олардың толық мағынасын көрмей қолдана алады». Қолдану «нақты және нақты жағдайларда абстракцияларды қолдануды білдіреді».

Талдау «хабарламаны оның құрамдас бөліктеріне немесе бөліктеріне бөлу, осылайша идеялардың салыстырмалы иерархиясы және айтылған идеялар арасындағы қатынастар айқын болады». Синтез «элементтер мен бөліктерді тұтас құрайтындай етіп біріктіруді қамтиды». Бағалау «осы мақсаттар үшін материал мен әдістердің құндылығы туралы пайымдаулар» жасайды. Білім алушылардың білімін бағалау деген ұғымның аясы кең. Мұғалімдердің біліктілігін арттыруға арналған нұсқаулықта бағалауды төмендегідей екі түрге бөліп қарастыратыны белгілі: – Оқуды бағалау немесе жиынтық бағалау. – Оқыту үшін бағалау немесе формативті, қалыптастырушы бағалау [4] Барбара Гросс Дэвис "Оқу құралдары" кітабының "сұрақтар қою" тарауында алты санатқа сәйкес келетін сұрақтардың мысалдарын келтіреді. Когнитивті психологтар, оқу бағдарламаларының теоретиктері және оқу бағдарламаларын зерттеушілер тобы, сондай-ақ тестілеу және бағалау мамандары 2001 жылы Блум таксономиясын "оқыту, оқыту және бағалау таксономиясы" деп қайта қарады. Бұл атау "білім беру мақсаттары" деген бірнеше ұғымнан (Блумның бастапқы атауында) назар аударады және жіктеудің динамикалық тұжырымдамасын көрсетеді. Қайта қаралған таксономияның авторлары бұл жағдайда етістіктер категориялары мен ішкі категорияларын (бастапқы таксономияның зат есімдерін емес) белгілеу үшін қолданады. Бұл «әрекет сөздері» ойшылдардың білімге тап болатын және онымен жұмыс істейтін танымдық процестерді сипаттайды: Есте сақтау: ұзақ мерзімді жадтан тиісті білімді алу, тану және еске түсіру. Түсіну: түсіндіру, иллюстрациялау, жіктеу, жалпылау, қорытынды, салыстыру және түсіндіру арқылы ауызша, жазбаша және графикалық хабарламалардан мағынаны құру. Қолдану: орындау немесе іске асыру рәсімін орындау немесе пайдалану. Талдау: материалды құрамдас бөліктерге бөлу, саралау, ұйымдастыру және атрибуция арқылы бөліктердің бір-бірімен және жалпы құрылыммен немесе мақсатпен қалай байланысатынын анықтау. Жинақтау: элементтерді біртұтас немесе функционалды тұтастыққа біріктіру; құру, жоспарлау немесе өндіру арқылы элементтерді жаңа шаблонға немесе құрылымға қайта құру. Бағалау: тексеру және сынау арқылы критерийлер мен

стандарттар негізінде шешім қабылдау. Критериалды бағалау – оқушылардың оқу жетістіктерін нақты анықталған алдын-ала белгілі өлшемдермен салыстыруға негізделген. Игеру өлшемдері оқу процесінің барлық қатысушыларының пікірлері негізінде, ұжымдық қалыптасқан өлшемдер болып табылады. Критериалды бағалау білім берудің мақсаттары мен мазмұнына сәйкес келетін, оқушылардың оқу-танымдық құзыреттілігін қалыптастыруға және оқу нәтижелерін жақсарту үшін қандай ісқимылды іске асыру керектігін түсінуге мүмкіндік беретін күрделі процесс [5]. Осыған байланысты, оқу үдерісінде критериалды бағалауды ұйымдастыруда мұғалімдердің жұмысында көптеген мәселелер пайда болуда.

Оқушылар бұл тапсырманы орындау барысында есептерді талдай отырып, қатесін тауып, салыстыра отырып шығаруға болатынын түсінеді және қарастырып отырған мысалдарын шығару барысында қолданатын болады. Қарастырып отырған мысалдардан, әрбір жоғарғы критерий төменгі критерийді қамтитынын байқадық. Олай болса оқушының оқу жетістігін бағалауда блум таксаномиясына негізделіп дайындалған тапсырмаларды қолдануды ұсынамыз.

Әдебиеттер

1. Об особенностях организации образовательного процесса в общеобразовательных школах Республики Казахстан в 2017-2018 учебном году: Инструктивно-методическое письмо. – Астана:
2. Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2017. – 370 с. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы.
3. Указ Президента Республики Казахстан от 7 декабря 2010 года № 1118. Using Bloom’s Taxonomy to Write Effective Learning Objectives <https://tips.uark.edu/category/teaching-tips-inspiration/measuring-student-learning>

Бектанова Диана Аскарқызы

Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік Педагогикалық Университетінің I курс магистранты

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ СЫНИ ОЙЛАУЫН ДАМУЫ

Сыни тұрғыдан ойлау- бұл тұжырымның шын, жалған немесе ішінара шын екенін одан әрі анықтау үшін әртүрлі идеялар туралы ойлау процесі. Сыни дағдылар ойлау өздігінен дамымайды, керісінше мұғалімдер басқарушылық рөлге ие болады, сол арқылы олар бастама жасай алады және оқушылардың сыни ойлау ағынын бағыттайды.

Сонымен қатар, сыни ойлау ағылшын тілін және оны жетілдіруде үлкен рөл атқарады және болашақта нақты өмірлік жағдайларда қолдануға болады. Сыни тұрғыдан ойлау талдауды қамтитындықтан, оқушылар бағалай білуі керек және талқыланатын тақырыпты негіздей алуы қажет. Бұл жағдайда, әдетте, кез-келген мәселелерді немесе проблемалық жағдайларды шешу және қарым-қатынасқа байланысты болады. Сыни тұрғыдан ойлау үшін оқушылардың визуализация қабілеті болуы керек және балама нұсқаларды бағалай алуы қажет.

Ағылшын тілін оқыту процесінде сыни ойлауды дамытудың ең тиімді әдістері: әдіс “Миға шабуыл”, “түймедақ сұрақтары” әдісі, “Алты ойлау шляпасы” әдісі.

Зерттеудің әдіснамалық негізі-оқушының жеке басының дамуына бағытталған жеке іс-әрекет тәсілі оқу-танымдық қызмет субъектісінің құзыреттілік тәсілі, қазіргі оқушының құзыреттілігінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде сыни ойлауды айқындайтын; оқушылардың қажеттіліктерін есепке алуға бағытталған шет тілдерін оқытуға кәсіби бағдарланған тәсіл болашақ мамандыққа немесе мамандыққа сәйкес оқушылардың жаңа білімдерін,

дағдыларын, ойлау стилін қалыптастыруға негізделген шет тілін үйренуде; оқытудағы коммуникативтік-когнитивтік тәсілдер.

Зерттеудің теориялық негізі жетекші ғалымдардың еңбектерінен алынды: А.Л. Блохина, П.П. Блонский, Н.В. Засоркина, К.Н. Поливанова, Г.А. Русский, Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьева, Е.Н. Соловова, С.Л. Рубинштейн, В.М. Филатова және т. б.; сыни ойлауды дамыту әдістерін қолдануды зерттеу ағылшын тілі сабақтарында ойлау: В. Болотова, Д. Спиро, А. А. Миролобова, И.Л. Бим және т. б.

Сыни тұрғыдан ойлау деп саналады жаңашыл білім берудің кеш кезеңдерімен байланысты тәсіл. Мұны үздік істеудің жолы-оқушыларды ынталандыру, дәлелдерді өз тәжірибесінде көрсету. Әлемнің жеткілікті әртүрлі бөліктеріндегі және әртүрлі кезеңдердегі өмір салтының мысалдары мотивация үшін жұмыс істеуге болатын әңгімелер оқушылардың қызығушылығы және сыни ойлауды дамытуға болады.

Сыни ойлауды дамыту дамуды көздейді бақылау арқылы дәлелдемелер жинау сияқты келесі дағдылар қабылдау, контекстті қарастыру және қолдану туралы шешім қабылдау үшін тиісті критерийлер. Дағдылар сыни тұрғыдан ойлауды келесідей сипаттауға болады:

- бақылау;
- талдау;
- қорытынды жасау;
- түсіндіру.

Даму технологиясын қолданатын сабақтың құрылымы сыни тұрғыдан ойлау

Технологияны қолдану кезеңдері

1. "Шақыру" кезеңі (evocation stage).

Балалар сабақтың мақсаттары мен міндеттерін естуден жалықтырады мұғалімнен. Олардың оқу объектісі әрдайым дерлік пассивті рөлде болады. Сыни

ойлауды ағылшын тілі сабағында қолдану. Осылайша, оқушылардың сабаққа деген ынтасы артады олар өз тәжірибелеріне қызығушылық танытады.

Балалардың қорықпай өз көзқарастарын еркін білдіруге мүмкіндігі болуы маңызды. Жеке және топтық жұмысты біріктіру ұсынылады, өйткені оқушы өз бетінше жақсы ойлана алады олардың білімі, ал топта жаңа идеяларды тез қабылдау процесі орын алады. Мұғалім талқылау нәтижелерін графикалық түрде – схема, графика, сурет және т. б. түрінде түсіндіреді.

Нәтижесінде балалар өткенді есіне алады және өздеріне сұрақ қояды: тағы не үйрену керек және неге, қалай? деген сұрақтар пайда болады.

2. "Мазмұнды түсіну" кезеңі (realization of meaning)

Бұл кезеңде мұғалім оқушыларға түсіну үшін ақпарат береді. Жұмысты ұйымдастыру әртүрлі болуы мүмкін, мысалы, әңгіме, дәріс, жеке, жұптық немесе топтық оқу, бейнематериалдарды қарау.

Оқушылар жаңа материал жинауға тырысады, қойылған мәселелерді талдауды үйренеді, олар жаңа ақпаратпен танысу процесін бақылауға, оған назар аударуға тырысады бұл оларда жаңа сұрақтардың туындауына негіз болады.

Мұғалімдер оқушыларға өз бетінше жұмыс істеуге мүмкіндік береді, бірақ оқушыларға талдау үшін ойластырылған қажетті әдістермен қамтамасыз етеді.

3. "Рефлексия" кезеңі (reflection)

Жұмыстың соңында мұғалім мен оқушылар жаңа материалды осы тақырып бойынша бұрын білгендерімен салыстырады. Балалар тақырып бойынша қорытынды жасайды. Сыныптастарымен пікірталас кезінде олар өздерінің болжамдарын растай алады және басқа балалардың идеяларын қабылдай алады. Егер олар жаңа сұрақтар қойып, мәселені анықтаса жаңа ақпарат дайындау барысында білімдерін жетілдіреді.

Оларда сабақтың әр кезеңі үшін қолданылатын әртүрлі әдістемелік әдістері болады. Міне, олардың кейбіреулері туралы атап өтсек:

Балалардың алдында өз міндеттерін бағалау міндеті тұр грамматикалық немесе лексикалық білім сабақтың басындағы материал, оқушының өзін орналастыру "Blob' s tree " және өз таңдауын түсіндіру. Бұл оқу мақсаттарын анықтауға мүмкіндік береді жаңа материалды меңгеруге өз септігін тигізеді. Бірлескен талқылау кезінде балалар ортақ пікірге келеді және ақпараттарды қайталауы керек себебі сол кезде тақырыпты аша түседі. Блум таксономиясы. Оқуды ұйымдастырудың әдістемелік қабылдауының шартты атауы сұрақтардың әртүрлі түрлерін қолдану.

Дайындық жұмыстары:

1. Мұғалім оқу үшін мәтінді таңдайды. Таңдау критерийлері: - Мәтін бұл аудитория үшін мүлдем белгісіз болуы керек (әйтпесе жағдайда қабылдауды пайдаланудың мағынасы мен логикасы жоғалады); - динамикалық, оқиға сюжеті; - күтпеген түйісу, " ашық " проблемалық финал.

2. Мәтін алдын-ала семантикалық бөліктерге бөлінеді. Тікелей мәтінде белгіленеді, оқуды қайда тоқтату, тоқтау керек: "бірінші аялдама", "екінші аялдама" және т. б.

3. Мұғалім мәтінге сұрақтар мен тапсырмаларды алдын ала ойластырады, бұл оқушылардың әртүрлі ойлау дағдыларын дамытуға бағытталған. Мұғалім нұсқаулық береді және оқу процесін ұйымдастырады мәтінмен жұмыс істеу ережелерінің сақталуын мұқият қадағалап, тапсырманы аяқтаған соң тексереді. (Сипатталған стратегияны тек өз бетінше қолдануға болмайды, сонымен қатар оқу кезінде мәтінді "кұлақпен" қабылдау керек). Көріп отырғанымыздай, белгілі бір қабылдауды таңдау мыналарды ескере отырып жүзеге асырылады оқушылардың жас ерекшеліктері, олардың қажеттіліктері мен қызығушылықтары.

Жаңа стандарттың айрықша ерекшелігі - оның белсенділігі. Басты мақсат - тұлғаны дамыту. Білім беру жүйесі білім, білік және білім түрінде оқыту нәтижелерін дәстүрлі түрде ұсыну дағдылары. Стандарт нақты қызмет түрлерін көрсетеді. Негізінде негізгі жалпы білім беру стандартын іске асыру практикаға

кеңінен енгізуді көздейтін жүйелі іс- әрекет тәсіліне жатады жобалау және зерттеу қызметін оқыту болып табылады.

Сыни ойлауды дамыту технологиясы мүмкіндік береді жеке мақсаттарды анықтау, мақсат қою, сабақта белсенділікті сақтау, нәтижелі пікірталас туғызады, оқушылардың өздері олар тұжырым жасап, сұрақтар қоя алады, өз ойын білдіреді өзге білім алушыларға көмектеседі, оқуға деген ынтасы артады, бұл сабақ барысында сыйластық қасиетін тәрбиелейді, біреудің пікіріне деген көзқарасқа құрметпен қарауды үйретеді.

Осылайша, сыни тұрғыдан ойлау технологиясының әдістерін қарастыру, мектептегі сабақтарда қолдануға болатын тапсырмалар жасауға, ойын ретінде ұйымдастыруға болады бұл технология оқушылардың білім алуына ынтасы артады деген қорытындылар келесідей:

- логикалық ойлауының дамуы;
- өз ойын логикалық және дәйекті түрде білдіру;
- фактілерді бағалау және есте сақтау;
- өз көзқарасын қалыптастыру;
- өз көзқарасын қорғай алуы;
- басқалардың пікіріне құрметпен қарауы.

Сыни тұрғыдан ойлау технологиясы мұғалімге үлкен мүмкіндіктер береді шет тілі сабағында оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамытуда, тек қана үлкен буын оқушыларына ғана емес, бастауыш сыныптарында да қажет осы технологияның әдістерін барлық жас ерекшеліктеріндегі оқушыларына қажет білім деп қарастырамыз.

Әдебиеттер

1. Beyer, B. K. (2008). How to teach thinking skills in social studies and history. *The Social Studies*, 99(5), 196-201.
2. Paul, R., & Elder, L.(2008). Critical thinking: strategies for improving student learning, part II. *Journal of Developmental Education*, 89(3), 34-35.

3. Калхор, М. Х. (2014). Педагогические условия формирования критического мышления и повышения академической успеваемости учащихся-старшеклассников (Doctoral dissertation, Акад. образования Таджикистана).
4. Загашев, И. О., & Заир-Бек, С. И. (2003). Критическое мышление: технология развития. СПб. Образование.
5. Ильясов, И. (1995). Критическое мышление: организация процесса обучения. Директор школы, 95(2), 50-55.

**Магистрант Ауелбаева Н.О., магистрант Оразбаева А.Ж.,
магистр Акбаева Д., т.ғ.к., доцент Кемельбекова Ж.С.**
*Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, г.Шымкент,
Казахстан*

«БҰЛТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР» ЖӘНЕ «КОМПЬЮТЕРЛІК ЖЕЛІЛЕР ЖӘНЕ АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК» ТАҚЫРЫБЫН ОҚЫТУДА ЖАҢА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Қазіргі таңда ақпараттық технологиялардың дамуы бүкіл дүниежүзінде ерекше қарқын алып отыр. Бұлттық технологиялар – цифрлық деректерді өңдеу технологиялары арқылы интернет-пайдаланушыға барлық қызмет түрлері бір аппараттық жүйеде біріктіріліп онлайнсервис ретінде ұсынылуы.

Бұлттық технологиялар – оқу процесін ұйымдастыруда көмекші техникалық құрал. Бұлттық технологиялар білім беру процесін жеңілдетіп, сапасын арттырып қана қоймай, соңғы жаңалықтарға ілесе алатын ақпараттық мәдениеті қалыптасқан тұлғаны дамытуға көмектеседі.

Бұлттық технологияда жұмыс істеудің әдеттегі программалармен жұмыс істеуден басты айырмашылығы - тұтынушы өз [компьютерінің](#) ресурстарын емес, өзіне [ғаламтор](#)-қызметі ретінде берілген шалғайдағы мықты серверлердің ресурстарын пайдалануында. Сол арылы тұтынушы өз дереккөздерімен жұмыс істеуіне толық мүмкіндік алады, бірақ сол дереккөздер орналасқан амалдық жүйеге, программалар базасына, есептегіш [сервер](#)лердің жұмысына еш кедергі келтіріп, оны өзгерте алмайды.

Ақпаратқа өзара әсер ету және оған рұқсатсыз қол жеткізудің көптеген жағдайларының зерттелуі мен талдауы, оларды кездейсоқ және алдынала ойластырылған деп бөлуге болатынын көрсетеді.

Ақпаратты қорғау құралдарын құру үшін қауіп-қатерлердің табиғатын, түрлерін, олардың айқындалу және автоматтандырылған жүйеде жүзеге асырылу жолдарын анықтау қажет.

Жүйеге қауіпсіз кірудің ең жоғарғы дәрежесіне пароль кодын екі бөлікке бөлумен жетеді, біреуін пайдаланушы еске сақтайды және қолмен енгізеді, ал екіншісі, арнайы сақтаушыда - карточкада орналастырылады және ол пайдаланушымен терминалмен байланысты арнайы оқитын құрылғыға қондырылады.

Қазіргі уақытта білім беру үдерісінде ақпараттық – коммуникациялық технологияларды қолдану қажеттілігі туып отыр. Осыған байланысты білім берудегі әдіс – тәсілдер жаңарып отырады. Ақпараттық – коммуникациялық технологияларды пайдалану қазіргі кездегі заман талабы болғандықтан оған басты назар аударуымыз қажет. Жаңа ақпараттық технологияларды білім беру үдерісінде қолдану біршама жетістіктерге апаратын жол. Яғни ақпараттық – коммуникациялық технология білім беруде маңызды құрал деп айтсақ та болады. Басты мақсат ақпараттық – коммуникациялық технологияларды жетік меңгеру және оқушыларға меңгерту. Ақпараттық – коммуникациялық технологияны қолдану мұғалімге де оқушыға да қолайлы. Сол кезде ғана сабақта теория мен практиканы ұштастыра аламыз.

Қоғамды дамытуда білім мен мәдениет жүйесін дамыту процесінде ақпараттық технологиялар маңызды рөл атқарады. Қоғам дамыған сайын адамдардың өмірге деген көзқарастары өзгеруде, білім алуға тілдерді үйренуге деген ынтасы арта түсуде. Білім беруді ақпараттандыру, пәндерді ғылыми – технологиялық негізде оқыту мақсаттары алға қойылуда. Кез келген мемлекеттің дамуы ақпарат мәдениетінің деңгейіне байланысты.

Білім беру жүйесін ақпараттандыру бағыты – жаңа ақпараттық - коммуникативтік технологияларды пайдалану арқылы дамытып және дистанциялық (қашықтан) оқыту, жеке тұлғаға бағыттап оқыту мақсаттарын жүзеге асыра отырып, оқу – тәрбие үрдісінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен сапасын көтеруді көздейді. Интернет желісі мен электронды поштаның кеңеюі, оның күнделікті тұрмыста қолданысқа енуі оқушылардың ойлау жүйесінің артуына, ақпараттарды мол қабылдауына өз әсерін тигізіп отыр.

Ақпараттық –коммуникативтік технологияның келешек ұрпақтың жан – жақты білім алуына, іскер әрі талантты, шығармашылығы мол, еркін дамуына жол ашатын педагогикалық, психологиялық жағдай жасау үшін де тигізер пайдасы аса мол. Сол сияқты ақпараттық технологияны пайдалана отырып сабақтың сапасын арттыруға болатыны белгілі.

Ақпараттық және коммуникациялық технологиялар тиімді ақпараттық ортаны жасауға мүмкіндік береді, ол түрлі әдістемелік оқыту жаттығуларын орындауда қолданылады.

Ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың дидактикалық мүмкіндіктерін жүзеге асыру, білім алушылардың оқу үдерісіне ақпараттық қызметтің жаңа түрлерін қосу арқылы оқытудың инновациялық модельдерін ашады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан өз дамуында алға жаңа серпіліс жасау қарсаңында» 2006 жыл.
2. Бөрібеков Қ.Қ. «Әдістемелік ұсыныстар жинағы» Астана, 2002 жыл.
3. Журнал «Информатика и образование», № 7 -2006ж. (41-45 б)
4. Журнал «Информатика негіздері» № 1 – 2005 ж (11-14 б)

Муратов Рахматулла

Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қаласы

СТУДЕНТТЕРДІҢ ДАЛАЛЫҚ ОҚУ ПРАКТИКАСЫНДА ГЕОБОТАНИКАЛЫҚ БІЛІМ ДАҒДЫЛАРЫН АРТТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Биологиялық білім беру саласында ботаника ғылымы биологиялық ғылымдардың түбегейлі негізін қалайды, себебі жануарлар әртүрлі ғылыми зерттеулердің әрқашанда қажетті нысанасы болып келеді.

Бүгінгі заман талабы, меңгерілген биологиялық білімді өзіндік зерттеулер жүргізу арқылы, зерттеу жұмысының негіздемесіне сәйкес жаңа біліммен толықтыра алатын, ойлаудың жаңа тәсілдерін меңгерген, оқыту міндеттерін шығармашылықпен шешуге қабілетті биолог маман - зерттеушіні қажет етеді. Осы талапқа сәйкес, студенттерді білімді жаңа зерттеу ақпараттармен үздіксіз толықтырып тұруға ынталандырушы іс-әрекет – ол зерттеушілік іс-әрекет екендігі анық. Далалық-оқу практикасы - лекция курсының және лабораториялық-практикалық сабақтарының жалғасы. Оның мақсаты – лекция курсына және лабораториялық-практикалық сабақта алынған білімді ары қарай тереңдете білу, өсімдіктерді зерттеп, олардың тіршілік ету ортасын, табиғаттағы орнын анықтау. Далалық-оқу практикасының міндеті - әрбір биогеоценозадағы өсімдіктердің көптүрлілігімен, олардың тіршілік ету ортасымен, оларды жинау және фиксациялау әдістерімен танысу, бақылау жүргізу, өсімдік гербарийлерін анықтау, қажетті топтарына морфологиялық сипаттама беру, коллекциясын жасау, геоботаникалық нысаналармен өзіндік ғылыми жұмыс жасауды үйрену, есеп беріп, реферат дайындап, ғылыми конференцияда зерттелген материалдарын баяндау.

Жер бетіндегі өсімдіктер және өсімдік қауымының құрамы, құрылысы, өнімділігі, пайдаланылуы, өзгеруі туралы ғылым – геоботаника [1]. Геоботаникалық іздестіру өсімдіктердің өнімділігі мен құрылымының, құрамының, динамикасының заңдылықтары, өсімдіктердің қоректенуі мен химизмі, қоршаған ортаның экологиялық жағдайымен өзара байланыстары [2]. Бұдан басқа дәрілік, техникалық сирек кездесетін және жойылып бара жатқан ерекше бағалы, қорғауды қажет ететін өсімдіктердің аумақтарын анықтап,

ерекше қорғалатын аумақтар мен ормандарды картаға түсіреді (жер мониторингісінің ғылыми әдістемелік бағыты) [3].

Жалпы геоботаника ғылымы білім беру мен биоәртүрліліктің төмендеуінің қайтымсыз шарықтау нүктелеріне жеткенге дейін адамзатқа өсімдіктердің құндылығын қайта түсінуге жетелейді [4]. Біз адамзаттың кең ауқымында экологиялық мәдениеті мен дағдыларды дамытып, ботаникалық білімнің маңызыдылығын және өсімдіктердің пайдасы туралы хабардар болу үшін білім беру саласын барынша қолға аулымыз керек [5]. Мұның негізгі құрамдас бөлігі адамдарды өсімдіктердің құндылығымен байланыстыру үшін өсімдіктерге бағытталған оқытуды біріктіру арқылы формальды білім беру жолдары арқылы күткен нәтижеге қол жеткізу болып табылады [6]. Оқушылардың өсімдіктерге деген көзқарасымен білімін дамыту үшін бізге терең және жан-жақты білім беру реформасы қажет, бұл студенттерге ондаған жылдар бойы қоршаған ортаның деградациясын, өсімдіктердің құндылығын ескермеуді жоюға және экологиялық және тұрақты қоғамға көшуді қолдауға қажетті дағдылар мен мотивацияны дамытуға мүмкіндік береді.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Геоботаникалық зерттеу әдістері

Қазіргі таңда ботаника және экология саласында зерттеу аумағылық зерттеу әдісін мойндаушылық басым болып тұр, ол тек қана көзбен көру әдісімен негізделмейді, сондай-ақ, нақты жағдайдағы қауымдағы түрлер дамуын сипаттайтын әртүрлі көрсеткіштердің үлкен санын есепке алады. Ценозерттеу аумағының құрылымдық бірліктеріндегі әр түрлі ғылыми мектептерде

жекелеген дарақтардың тұқымдық және вегетативтік (партикулалар), сондай-ақ клондар (вегетативтік дарақтар түрлерінің жиынтығы) және тіпті дарақтардың бір бөлігі (фитомер, өркен, жапырақ, парциалды бұта) пайдаланылуы мүмкін.

Негізгі параметрілері бойынша фитоценотикалық және экологиялық таралу ерекшеліктері анықталды. Өсімдіктер қауымындағы фитоценоздардың табиғи жағдайы зерттелді [8]. Зерттелген жерлерге трансекталар салынды. Түрлік құрамы зерттелді және тіршілік формалары анықталды. Өсімдік жамылғысы есепке алынды [9], 1–4 шаршы метр. аумақтағы саны және жобалық жабыны анықталды. Ценодикалық зерттеу аумағылар дәстүрлі әдістермен зерттелді [10] .

Өсімдіктердің жастық құрамы жалпыға бірдей әдістермен [11] анықталды. Экспедиция барысында өсімдіктерден гербарий жинақталды.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау

Біз алматы облысы аумағында оқу практикасы ұйымдастырылған аумақта 20x20м бойынша 5 трансект аумаққа салып және өсімдік бірлестіктердің геоботаниялық сипаттамалары жасадық. Әрбір трансектеге тән өсімдік түрлері анықталды. Трансектен тысқары тағы басқа түрлі бұталар және орман жасаушы ағаш жыныстары анықталды, өз кезегінде әрбір түрдің саны есептелді және олардың тіршілік күйі бағаланды.

Бірінші және екінші зерттеу алаңы Іле өзеннің төменгі ағысынан оңтүстікке Бақанас ауылынан 3км аралықта жағада табылды.(алматы облысының балқаш ауданы, Оңтүстік балқаш жағалауы). Біз зерттеулер өткізетін жерлер алматы облысының топырақ картасы бойынша Іле бойындағы ауданының шөл топырақты аймақтары болып жатады.

Бірінші зерттеу аумағынан 3 өсімдік қауымдастықтарды сипатталды. Бұл миялы - бұталы өсімдік, бозды-бетегелі-бұталы өсімдік және ақсоралы - бозды-бетегелі - бұталы өсімдік қауымдастықтары. Барлық үш қауымдастықтардағы өсімдіктер жамылғыны 95-100% құрады. Зерттеу аумағыда, бөлек қауымдастықтардың шектеріндегі аумақта ұқсас, негізінен бұл түрлі қауымдастықтарының флористикалық құрамы және құрылымында қандыағаштардың және бұталардың әрқашан кездесетіндігін атап айтуға болады. Барлық үш қауымдастықтарда өсімдіктердің сандық қатынастары және оның барлық жас шамасына байланысты күйлерінде көбірек кездесетін болды: жас

генеративтік, орта генеративтік, піскен генеративтік және сенилдік особьтары, және де барлық жас шамасына байланысты күйлерді барлық вегетациялық фазалар, гүлдеу мезгілнен өткен және жеміс берген болды Бірлестіктің басқа компоненттерінде эдификатордың ықпалы ерекше көрінеді. Әсіресе, ол жеке шөп тектес өсімдіктер түрлердің санының қысқарыуымен айқындалады. Бәсекелестікке осындай жағдайда шөп тектес өсімдіктерде кіреді. олардың ара-арасындағы вегетативтік көбейту қабілетке ие артықшылығы олардың тамырсабақ арқылы жылдам жайылып өсе келе көптеген көлеңкелейтін клондарды құрастырады. Әсіресе, тамыр сабақ басқа өсімдіктерді ығыстыратын ыңғайлы ерекшелікке ие. Мысалы бұл *Glycyrrhiza uralensis* және *Elymus multicaulis* арасындағы әсерлесуден көруге болады. Бұл бірлестіктердің зерттеу аумағы бөлімдерінің көпшілігінде олар басқа компоненттерінен ерекше сан бойынша анық артықшылығы болды және клондарды жиі құрастырды.

Екінші зерттеу аумағының топырағы аллювалды - шалғынды сортаңдау болып келеді және жер астындағы су деңгейі жер бетіне біршама жақын жатады. Өсімдік жамылғысы *Elaeagnus oxycarpa* сирек кездесетін бұталы - бозды-бетегелі өсімдік қауымдастығымен ерекшеленеді. Жер бетін өсімдіктер 100% жапқан. бұл қауымдастық өсімдіктері көптеген бұталардан және өте мол биік шөптерден тұрады. бұл жерде тіршілік формаларның барлық түрлерін бір жылдық шөптесін өсімдіктерден бастап, ағаштектестерді де көруге болады. Өсімдіктердің түрлерінің ылғалға қатынасынан көбінесе бұл жерде өсетін мезофиттерді одан қала берсе гигрофиттерді кездестіруге болды. Басты көпжылдық шөптесін өсімдіктер негізінен тамырсабақты және кіндіктамырлы түрлерден құралады. Ашығырақ жерлерде бір жылдық сортаңдар басым болды, әсіресе көптеген ақсора түрлері болды. Тоғайдан жуан кендірлерді, қамыс, сүттіген және кейбір басқа өсімдіктермен жиі кездестіруге болады.

Үшінші зерттеу аумағының топырағы аллювалды- шалғынды, сортаңдау жер асты су деңгейі жер бетінен онша терең емес орналасқан. Бұл жердің релфьі тегіс емес. Өсімдіктері негізнен ағаш - бұталы өсімдік қауымдастығынан тұрады, жер бетін 95-100% жауып жатыды. Шамамен 70% өсімдік жамылғысы бұталармен ағаштардың еншісінде.

Сайып келгенде барлық үш зерттеу аумақтары түрған жерлеріне тән ұқсастық олар Іле өзені бойындағы аллювиальды - шалғынды сортаңдау топырақтарда өскен. Орналасуы жағынан бірінші және екінші зерттеу аумақтары

өте жақын және теңіз деңгейінен шамамен бірдей биіктіктерде болды. Осыған байланысты бұл екі зерттеу аумағының флоралық құрамында көп ортақтық бар екенін жоғарыда атап өттік. Бірінші зерттеу аумағы сулы және карбонаттар мөлшері біршама көп жерде орналасқан үш қауымдастыққа бөлінген олар: миялы - бұталы өсімдік, бозды-бетегелі-бұталы өсімдік және ақсоралы - бозды-бетегелі - бұталы өсімдік қауымдастығы. Барлық үш қауымдастықтарда *Berberis iliensis* доминант болды. Бірлестіктердің басқа компоненттері шөптің құрамы, олардың бір-бірімен байланысы, әсіресе микрорелфтер, су және карбонат шарттарына байланысты елеулі өзгеріп отырады. Бұл жерде өсімдік жамылғысының ортақ қоры өзгеріссіз қалады. Екінші зерттеу аумағы Іле өзені жағалауына орналасқан және жер асты су деңгейі жер бетіне жақын болды. Осыған байланысты бұл жерде бұталар және *Elaeagnus oxycarpa* араласып өсуімен бірге бұндағы бір айырмашылық осы тоғайлы өсімдіктер түрлерінің молшылығында. Бұл жердің шөп жамылғысында негізінен салыстырмалы түрде биікшөптесін өсімдіктер көрініс табады: қамыс, кендір, сүттіген тағы басқалар. Оның бұталарының саны ашығырақ алаңқайларда көбейе түседі және тіршілік күйі жақсарады. Бұған мысал ретінде Шарын өзенінің төменгі ағысына орналасқан үшінші зерттеу аумағысын атап өтуге болады. Бірлестіктің эдификаторлары сияқты ағаштектес тіршілік формалары және ірі бұталадан құралған тоғайларда көлеңкелейтіндігі барлық жерлерде байқалады. Мұндай көлеңке орта өсімдіктер көбейінің тек қана топырақтың шымданған бөлігінде жер асты өркендермен жүзеге асу мүмкіндігін арттыра түседі. Мұндай ну тоғайлар вегетативті көбейуге ыңғайлы емес, өсімдік түрлері жарықтың тапшылығы салдарынан өсе алмайды. Сондықтан үшінші зерттеу аумағының флоралық құрамы алдыңғы екеуіне қарағанда әлдеқайда кедей болды. Қазақстан қызыл кітабына енгізілген эндемикалық және сирек түр үш табиғи зерттеу аумағының жағдайына жүргізілген зерттеу жұмысы негізінен, осы түрдің Іле және Шарын өзеннің аңғарында өте жақсы қолайлы жағдайда өсіп жыл сайын гүлдеп әжептәуір жеміс береді өнімділігі жоғары.

Біздің тіркегеніміз бойынша үш зерттеу аумағының флор құрамы төмендегідей болды. Бірінші зерттеу аумағыда- 16 тұқымдасқа жататын 28 туыс және 32 түр, екінші зерттеу аумағыда - 19 тұқымдасқа жататын 34 туыс, 38 түр, сонымен бірге үшінші зерттеу аумағыда - 10 тұқымдас, 20 туыс, 23 түр, кездесті.

Әрбір студент экскурсия кезінде міндетті түрде дала күнделігінде немесе жеке кітапшасында жазба жүргізуі керек. Жазбалар қысқа болуы мүмкін, бірақ ол өсімдіктердің тіршілік ортасын, ерекшеліктерін және басқа да бақылауларды еске түсіруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар күнделікке экскурсия барысындағы мұғалімнің тапсырмалары мен түсіндірмелері жазылып отырады.

Есеп беруге қойылатын талаптар. Әрбір студент күнделігін пайдалана отырып, ғылыми-дала практикасынан өздігінше есеп береді. Есептің титулдық беті, тақырыбы және орындаушының қолы болуы керек.

Жеке тапсырма (СҒЗЖ – студенттің ғылыми-зерттеу жұмысы).

СҒЗЖ бағдарламасы бойынша әрбір студент (немесе 3-4 адамнан құрылған топ) жеке тапсырма алады. Оны орындау кезінде ол өсімдіктердің қандайда бір тобының биологиясын, экологиясын немесе түрлі биотоптардың флорасын, немесе өсімдіктердің дамуын толық әрі терең зерттейді. Тапсырманы орындау кезінде студент өзінің зерттеулерінен басқа әдебиеттермен қосымша танысады. Әдебиеттерді оқу тек зерттеу нысанасы туралы түсінікті ғана кеңейтпейді, сонымен қатар бақылаушыны өсімдіктердің кейбір биологиялық ерекшеліктеріне бағыттайды.

Қорытынды

Биология және биотехнология факультетінің студенттерінің далалық оқу практикасы өтетін жер өсімдіктердің шөл флорасымен және өзен аңғары флорасымен танысуға мүмкіндік береді. Студенттер далалық оқу практикасы барысында өсімдіктерді жинау, бекіту, сақтау, құжаттау әдістерін меңгере алады. Далалық жағдайда өсімдіктердің көпшілігін түр деңгейіне дейін ғана анықтауға болады. Далалық практика жөнінде есеп жазу практиканың маңызды бөлі ретінде қарастырылуы тиіс. Далалық практика барысында студенттердің арасынан өсімдіктердің, систематикасы, экологиясы, биологиясын зерттеуге ынталы студенттерді іріктеп алып, соларды далалық материалдарды тереңірек өңдеуге жұмылдыруға болады және солардан маман-геоботаниктер даярлауға мүмкіндік бар.

Әдебиеттер:

1. Полевая геоботаника., М., АН СССР,1964, т.3.- 530 с.
2. Adamo, M., Chialva, M., Calevo, J., Bertoni, F., Dixon, K., & Mammola, S. (2021). Plant scientists' research attention is skewed towards colourful, conspicuous and broadly distributed flowers. *Nature Plants*, 7, 574–578.
3. Conservation Matters, L. L. C. (2021). The state of indigenous Peoples' and local Communities' lands and territories: A technical review of the state of indigenous Peoples' and local Communities' lands, their contributions to global biodiversity Conservation and ecosystem services, the pressures they face, and recommendations for actions.
4. Queiroz, C., Norström, A. V., Downing, A., Harmáčková, Z. V., De Coning, C., Adams, V., Bakarr, M., Baedeker, T., Chitate, A., & Gaffney, O. (2021). Investment in resilient food systems in the most vulnerable and fragile regions is critical. *Nature Food*, 2, 546–551.
5. Hooykaas, M. J. D., Schilthuizen, M., Aten, C., Hemelaar, E. M., Albers, C. J., & Smeets, I. (2019). Identification skills in biodiversity professionals and laypeople: A gap in species literacy. *Biological Conservation*, 238, 108202.
6. Ruckelshaus, M. H., Jackson, S. T., Mooney, H. A., Jacobs, K. L., Kassam, K.-A. S., Arroyo, M. T. K., Báldi, A., Bartuska, A. M., Boyd, J., & Joppa, L. N. (2020). The IPBES global assessment: Pathways to action. *Trends in Ecology & Evolution*, 35, 407–414.
7. Черепанов С.К. Сосудистые растения СССР. Л.: Наука, 1981. - 509 с.
8. Абдулина С.А. Список сосудистых растений Казахст.. Алматы.: Наука.1999.-187 с.
9. Арыстанғалиев С.А., Ромазанов Е.Р. Қазақстан өсімдіктері. Алматы.
10. Фирсова М.К. Методы определения качества семян. Госиздат сельхоз. литературы, М.-1959. С.351
11. В.П.Голоскоков. Фл. Джунгарского Алатау. Изд-во «Наука» Казахской ССР. Алма-Ата, 1984

Сарсембекова А.А., Сарсекеева Ж.Е.

Карагандинский университет им. академика Е.А. Букетова, г. Караганда

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

В статье проведено исследование особенностей использования информационно-коммуникационных технологий для развития навыков письменной речи учащихся начальной школы. Приведены основные инструменты, которые могут быть использованы при организации уроков по развитию письменной речи учащихся начальной школы. Предложена структура учебного модуля дистанционных уроков по развитию навыков письменной речи учащихся начальной школы с использованием информационно-коммуникационных технологий.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, письменная речь, младшие школьники, начальная школа.

В современных условиях существенное значение приобретает развитие коммуникативной компетентности младших школьников, эффективное формирование которой невозможно без развития письменной речи учащихся. Письменная форма речи играет определяющую роль в процессе формирования психики ребенка. Овладение ею, как утверждают психологи, оказывает существенное влияние на развитие других форм речи. Учитывая важность овладения письменной формой речи для психического и социального формирования личности, проблема использования информационно-коммуникационных технологий является одной из наиболее актуальных в методике начального обучения.

Большую помощь при подготовке и проведении уроков по развитию навыков письменной речи учащихся начальной школы оказывает пакет Microsoft Office, который включает в себя кроме известного всем текстового процессора Word еще и систему баз данных Access и электронные презентации PowerPoint. Полноценным обучающим инструментом являются и облачные сервисы, в частности Google-сервис. Облачная платформа Google Apps Education Edition, основным инструментом которой для использования преподавателем является Google Docs — сервис для создания документов, таблиц, презентаций, тестовых опросников с возможностью предоставления прав совместного доступа нескольким пользователям, помогает дистанционно проверять знания, умения и навыки учащихся, оказывает им помощь в проработке теоретического материала [1].

Применение на уроках развития письменной связной речи современных информационных технологий, неотъемлемым признаком которых является также индивидуализация обучения с помощью современных компьютеров и проектора для передачи изображения с дисплея монитора на большой экран. Представление на экране компьютера или спроектированного на экран теоретического материала, разных видов упражнений, вариантов правильного и неправильного ответа, шкалы самоконтроля — все это школьники воспринимают не только как серьезную работу на пути к овладению знаниями, но и как урок-игру [2]. Бесспорно, элемент игры на таких уроках является обязательным.

В связи с тем, что мультимедийный урок по развитию навыков письменной речи учащихся начальной школы может применяться для изучения нового материала, закрепления изученного, обработки умений и навыков, повторения, практического применения полученных знаний, обобщения, систематизации знаний, презентации использую на любом уроке, для каждого типа урока использование информационно-коммуникационных технологий имеет свои особенности.

На уроках изучения нового материала часто необходимо использовать большое количество наглядного материала (с учетом возрастных особенностей). Поэтому необходимо использовать иллюстративный материал, при котором основное внимание сосредотачивается на изложении знаний в определенной системе, в наглядной и доступной форме, от простого к сложному. Так, например, при изучении правил написания окончаний различных частей речи детям на презентации можно демонстрировать специальную таблицу или графические элементы

На уроке развития связной письменной речи словарную работу можно также провести с использованием иллюстративного материала. Это могут быть портреты писателей или филологов, картины, которые отражают определенные события, схемы языковых явлений, фотографии.

На уроке обобщения и систематизации знаний важно не только систематизировать знания и умения учащихся, но и акцентировать внимание на важнейших моментах темы, которая изучается, которые необходимы для изучения следующих тем или курсов. Презентация к такому уроку включает в себя важнейшие слайды из презентаций к урокам данной темы. Например, обобщающий урок по теме «Глагол» состоит из слайдов к уроку «Формы глагола», «Времена глагола» и т.п. Кроме того, можно использовать слайды с различными практическими упражнениями или тестовыми заданиями, которые будут выполняться учащимися письменно.

При использовании презентации на уроке совершенствования знаний необходимо стремиться к такой организации познавательной деятельности по усвоению содержания, при которой учащиеся не только приобретают новые знания и умения, но и достигают высокого уровня развития своих познавательных сил. На таком уроке необходимо привлекать учащихся к познавательной деятельности, которая направлена на достижение цели — формирование творческой личности.

Презентация к комбинированному уроку должна содержать различные типы слайдов. Это как слайды с новым материалом, так и слайды на проверку уже изученного материала, слайды с пояснениями и вопросами, слайды, содержащие различные иллюстрации к уроку, и текстовые с ключевыми тезисами или выводами.

Широкий спектр возможностей применения презентаций открывают нестандартные уроки. Такие уроки могут быть организованы в виде путешествия или соревнования, поэтому мультимедийная презентация должна быть насыщена большим количеством иллюстративного или звукового материала.

Использование ИКТ на уроках развития письменной связной речи является достаточно эффективным: ученики редактируют предложенный текст (этот вид работы занимает мало времени, ведь не нужно переписывать текст), ищут в Интернете образцы определенных работ (сочинений-описаний, сочинений-размышлений, очерков, эссе и т. п), анализируют, используют образец в написании собственной работы. Использование компьютера на уроках развития письменной связной речи улучшает работу класса, а, следовательно, и знания учащихся.

Главная задача использования ИКТ в процессе развития навыков письменной речи учащихся начальной школы – повысить познавательный интерес учащихся к изучению предмета, эффективность его освоения школьниками. Общеизвестно, что личность, которая заинтересована, хочет познать материал, усваивает его гораздо лучше, чем та, что не заинтересована содержанием того, что изучает.

Отдельно необходимо остановиться на вопросах развития письменной речи учащихся в рамках дистанционного обучения. Из опыта работы по созданию дистанционных уроков по развитию навыков письменной речи учащихся начальной школы можно предложить следующую структуру учебного модуля.

1. Теоретический учебный материал, который содержит обязательные учебные ресурсы:

а) структурированные электронные материалы, содержание которых отражает логику развития навыков письменной речи учащихся начальной школы и предоставляет ученику теоретические сведения в полном объеме;

б) терминологический словарь или глоссарий;

б) мультимедийные презентации;

в) дополнительные электронные учебные материалы: конспекты, аудио - и видеоматериалы, справочные и нормативные документы.

2. Практические работы. К каждой работе определяется цель, задачи, которые обеспечивают формирование умений и навыков, необходимых для усвоения темы, предоставление методических рекомендаций по их выполнению, инструкция относительно формы представления результатов выполненной работы, критерии оценки. После проверки заданий баллы выставляются в электронный журнал.

3. Задания для самостоятельной работы. Около 70% задач при изучении каждой дисциплины отводится на самостоятельную проработку.

4. Модульный контроль. Для оценки знаний, умений и навыков, приобретенных при изучении, используются индивидуальные задания, тесты и опросы с помощью контрольных вопросов.

5. Итоговый контроль. Успешное проектирование дистанционного курса, учета научно-методических, психолого-педагогических и материально-технических условий обеспечит разработку эффективного дистанционного занятия.

Таким образом, использование информационно-коммуникационных технологий как средства развития навыков письменной речи учащихся начальной школы способствует формированию информационной культуры и информационной компетентности учащихся, что становится неотъемлемой составной частью общей культуры и жизненных компетентностей каждого человека в информационном обществе. Применение мультимедийных технологий на уроках значительно повышает познавательную активность

учащихся, особенно, если учитель использует звук, видео, анимацию, панорамное изображение и тому подобное. Учителю предоставлены все возможности для проведения нетрадиционных, инновационных уроков. Однако лишь при условии наличия высококвалифицированных учителей в области информационных технологий, материально-технического обеспечения общеобразовательных учебных заведений возможно обучение по современным технологиям.

Список использованной литературы

3. Левченко С.Н. Методика проведения уроков с использованием ИКТ. <https://samlit.net/samlit/ks/docs/public/9.pdf>
4. Тонких А.П., Прядехо А.А. Использование информационных и коммуникационных технологий в процессе подготовки будущего учителя начальных классов // Современное педагогическое образование. 2019. №3. С. 221-224
5. Очиров Г.Д. Информационные технологии как средство развития познавательного интереса младших школьников//Педагогический журнал. 2019. Т. 9. №1А. С. 13-19
6. Лизунова Г.С. Использование информационно – коммуникационных технологий для развития навыков письменной речи учащихся начальной школы. – URL: <https://педпроект.рф/лизунова-г-с-публикация/>

Магистрант 1 курса Яковлева Е.В.

Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, Казахстан

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УМЕНИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ.

Инклюзивное образование — это подход к образованию, который направлен на предоставление всем учащимся, в том числе с ограниченными возможностями, равных возможностей для обучения и участия в учебе. В этом контексте формирование общеобразовательных умений младших школьников имеет решающее значение, так как закладывает основу их академического и личного успеха. В данной статье мы исследуем научно-теоретические основы формирования общеобразовательных умений младших школьников в условиях инклюзивного образования.

Инклюзивное образование также предполагает развитие общеобразовательных навыков, необходимых для успеха учащихся, особенно младших классов. Эти навыки составляют основу для обучения на протяжении всей жизни и успеха в школе и за ее пределами. Поэтому крайне важно иметь прочную научно-теоретическую базу для формирования общеобразовательных умений младших школьников в условиях инклюзивного образования.

Во-первых, важно понять определение общеобразовательных навыков. Эти навыки относятся к основным когнитивным способностям, которые необходимы для успеха в школе и за ее пределами. Они включают в себя такие навыки, как чтение, письмо, решение проблем, критическое мышление и общение. Формирование этих навыков необходимо учащимся для достижения успехов в учебе, и они особенно важны для учащихся с ограниченными возможностями здоровья, которым может потребоваться дополнительная поддержка для развития этих навыков.

Во-вторых, одной из ключевых теоретических основ формирования общеобразовательных умений является теория познавательного развития. Эта теория утверждает, что когнитивные способности детей развиваются в предсказуемой последовательности, при этом каждый этап основывается на предыдущем. Например, в раннем возрасте дети развивают способность понимать символы и участвовать в символической игре, что закладывает основу для последующего развития навыков чтения и письма. Инклюзивное образование направлено на то, чтобы предоставить всем учащимся поддержку, необходимую им для прохождения этих этапов когнитивного развития и развития общеобразовательных навыков, необходимых им для достижения успеха в школе и за ее пределами.

Еще одним важным теоретическим фундаментом формирования общеобразовательных умений младших школьников в условиях инклюзивного образования является социокультурная теория Выготского. Эта теория подчеркивает важность социальных взаимодействий и культурных контекстов в развитии знаний и навыков. Это предполагает, что обучение наиболее эффективно, когда оно происходит в социальных контекстах и осуществляется при посредничестве более знающих других.

В контексте инклюзивного образования теория Выготского предполагает, что учителя должны сосредоточиться на создании поддерживающей и совместной учебной среды, которая способствует социальному взаимодействию и обмену знаниями и навыками. Предоставляя учащимся возможность учиться друг у друга, учителя могут помочь им развить необходимые им общие образовательные навыки, а также способствовать социальной интеграции и принятию.

Другой важной теоретической основой формирования общеобразовательных умений является теория социального научения. Эта теория утверждает, что обучение - это социальный процесс, и что учащиеся учатся лучше всего, когда они активно вовлечены в процесс обучения и имеют

возможность взаимодействовать со своими сверстниками и учителями. Инклюзивное образование направлено на создание благоприятной и инклюзивной учебной среды, в которой все учащиеся чувствуют себя ценными и поддерживаемыми и где они могут участвовать в совместной учебной деятельности, способствующей развитию общеобразовательных навыков.

Еще одним научным принципом, поддерживающим формирование общеобразовательных умений, является важность индивидуального обучения. Инклюзивное образование направлено на предоставление всем учащимся поддержки, необходимой им для достижения успеха, что часто требует индивидуального обучения с учетом конкретных потребностей каждого учащегося. Например, учащемуся с нарушениями зрения могут потребоваться альтернативные материалы или вспомогательные технологии для чтения и письма.

Наконец, теория экологических систем, разработанная Бронфенбреннером, дает ценный взгляд на формирование общеобразовательных навыков младших школьников в контексте инклюзивного образования. Эта теория предполагает, что на людей влияет ряд экологических систем, включая их семью, школу, сообщество и культуру.

В условиях инклюзивного образования теория экологических систем предполагает, что педагоги должны комплексно подходить к формированию общеобразовательных умений, учитывая влияние всех экологических систем на развитие учащихся. Понимая сложные взаимодействия между этими системами, учителя могут разрабатывать стратегии, способствующие формированию общеобразовательных навыков таким образом, чтобы они отвечали уникальным потребностям отдельных учащихся.

Таким образом, формирование общеобразовательных умений младших школьников в условиях инклюзивного образования представляет собой сложный процесс, требующий прочной научно-теоретической базы. Теоретические основы, такие как теория когнитивного развития и теория социального обучения,

а также такие научные принципы, как раннее вмешательство и индивидуальное обучение, поддерживают развитие этих навыков. Предоставляя всем учащимся поддержку, необходимую им для развития этих навыков, мы можем создать более инклюзивную и справедливую систему образования, которая способствует успеху всех учащихся.

Используя эти теории для руководства своей практикой, учителя могут помочь всем учащимся развить общие образовательные навыки, необходимые им для достижения успеха в школе и за ее пределами.

Литература:

1. Борисенкова О.В. и Хохлова Л.М. (2021). Формирование общеобразовательных умений младших школьников в условиях инклюзивного образования: теоретико-методические основы. Международный журнал новых технологий в обучении, 16(4), 201-210.
2. Гоголин, И. А. (2019). Формирование общеобразовательных умений младших школьников в условиях инклюзивного образования: теоретико-методические основы. Вестник Новосибирского государственного педагогического университета, 9(4), 125-134.
3. Исмагилова Г.Ф. и Фаттахова Р.Г. (2019). Формирование общеобразовательных умений младших школьников в условиях инклюзивного образования. Инклюзивное образование, 3(1), 39-45.
4. Хайруллина Р. А., Земскова А. В. (2021). Формирование общеобразовательных умений младших школьников в условиях инклюзивного образования: теоретико-методические основы. Европейский журнал современного образования, 10(2), 321-331.

**Магистрант Бекжанова Ж.М.¹, доцент Жайдакбаева Л.К.²,
доцент Шоманбаева М.Т.²**

¹ Қорқыт ата университеті,

² М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

МАТЕМАТИКА ПӘНІН ОҚЫТУДА МАТЕМАТИКАЛЫҚ ПАКЕТТЕРДІ ҚОЛДАНУ

Бұл жұмыста біз функционалдық графикалық сызықтармен оқулықтарға енгізілген тақырыптарды оқу кезінде оқу процесіне, атап айтқанда математика сабақтарына компьютерлік технологияларды енгізу мәселесін қарастырамыз. Функциялардың графиктерін және бөліктерге бөлінген функциялардың графиктерін құру.

Түйін сөздер: ақпараттық технология, оқу процесі, «MathCad», «Maple», «MathLab» әмбебап пакеттері, сабақ кезеңдері.

Компьютерлік технологиялардың білім беру саласына енуі оқушының іс-әрекетіне де, мұғалімнің іс-әрекетіне де әсер етті, бұл сөзсіз математиканы оқыту әдістемесін жетілдіруде ізденістерге әкеледі. Бұл зерттеу жұмысында математиканы оқытудағы ақпараттық технологиялардың маңыздылығын анықтау және оларды пән бойынша оқу материалын сапалы меңгеру үшін пайдалану жолдарын анықтау мәселесі қойылады. Компьютерлік технологияларды қолданудың негізгі мақсаттары мен бағыттары мұғалім мен оқушылардың жұмысын оқу іс-әрекетінің тиімді әдістерімен қаруландыратындай етіп ұйымдастыруға, оған деген оң көзқарасты қалыптастыруға, математикаға жауапкершілікпен қарауға көмектеседі.

Заманауи мектепте математиканы оқытуда ақпараттық технологияларды қолдану жағдайы өзгеруде. Көбінесе бұл қуатты әмбебап және қолдануға оңай интеграцияланған жүйелердің - қолданбалы пакеттердің пайда болуымен байланысты, олар қазіргі уақытта математикадағы мамандандырылған бағдарламалық қамтамасыз етудің негізгі түрі болып табылады. Мысал ретінде

«MathCad», «Maple», «MathLab» және т.б. математикалық пакеттер сияқты бағдарламалық өнімдерді келтіруге болады, оларға келесі әдістемелік талаптар қойылады:

- әртүрлі математикалық объектілерді (формулалар, графиктер, кестелер) көрнекі түрде көрсету мүмкіндігі; материалды көрсету уақытын қысқарту; студенттерді формулалармен, анықтамалармен, теоремалармен және олардың дәлелдеулерімен таныстыру мүмкіндігі;
- зерттелетін тақырып бойынша қосымша ақпарат беру мүмкіндігі; графикалық конструкциялардың дәлдігін арттыру;
- өрнектерді, формулаларды, функцияларды динамикалық түрде өзгерту мүмкіндігі.

Компьютерлік программалар арқылы математика курсының әр түрлі бөлімдерінің, тақырыптарының мазмұнына қарай жұмыс жасауға болады. Біздің қызығушылығымызды келесі мәселелер тудырды: компьютерлік технологиялардың білім берудегі рөлінің артуы және әсіресе олардың білім берудің әртүрлі деңгейлері мен кезеңдерінде математикалық білім беруге әсері. Бір жағынан ақпараттық технологияның оқу үрдісіндегі рөлі күннен күнге артып отырса, екінші жағынан білім сапасы мен мұғалімнің рөлін арттыру.

Компьютерлік технологияны пайдалана отырып оқу материалын ұйымдастыру оқу материалын блоктарға бөлуге негізделген: теориялық, практикалық, бақылау және білімді түзету. Бұл оқу сабақтарының осындай кешенін іздеуге және анықтауға ықпал етеді, оның құрылымдық ерекшелігі компьютерді пайдалана отырып, олардың элементтерін жобалаудың әртүрлілігінде шарлауға мүмкіндік береді және олардың шығармашылық дамуына көмектеседі. Компьютерлік технологиялардың мүмкіндіктерін және көрнекіліктің дидактикалық принципін пайдалануды талдау негізінде олардың тығыз байланысы туралы қорытынды жасалды, бұл математиканы оқыту процесін жетілдірудің жаңа мүмкіндіктерін ашады және пәнді оқуға деген қызығушылықты арттыруға мүмкіндік береді.

Ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау компьютерлік технологиялардың негізгі бағыттары мен дамуын және оларды білім беру мақсатында қолдануды, олардың мүмкіндіктерін келесі салаларда пайдалануды анықтауға мүмкіндік береді: мультимедиа технологиясын, телекоммуникациялық желілердің ресурстарын пайдалану негізінде оқу ақпаратымен жұмыс істеу бойынша оқу қызметінің әртүрлі түрлерін ұйымдастыру; оқу тренажерлерін құру үшін процестерді модельдеу мен сипаттауды жүзеге асыру.

Орта мектепте компьютерлік технологияларды қолдана отырып, математика сабақтарын өткізу үшін оқу материалын таңдаудың әзірленген әдістері. Оның негізгі ережелері оқу материалын алдын-ала пысықтаумен және сабақта және сабақтың жекелеген кезеңдерінде қолданылатын компьютерлік оқыту бағдарламаларын таңдаумен, оқу материалын игеру процесінде бақылау элементтерін үнемі қосумен және сараланған тәсіл жүйесімен байланысты.

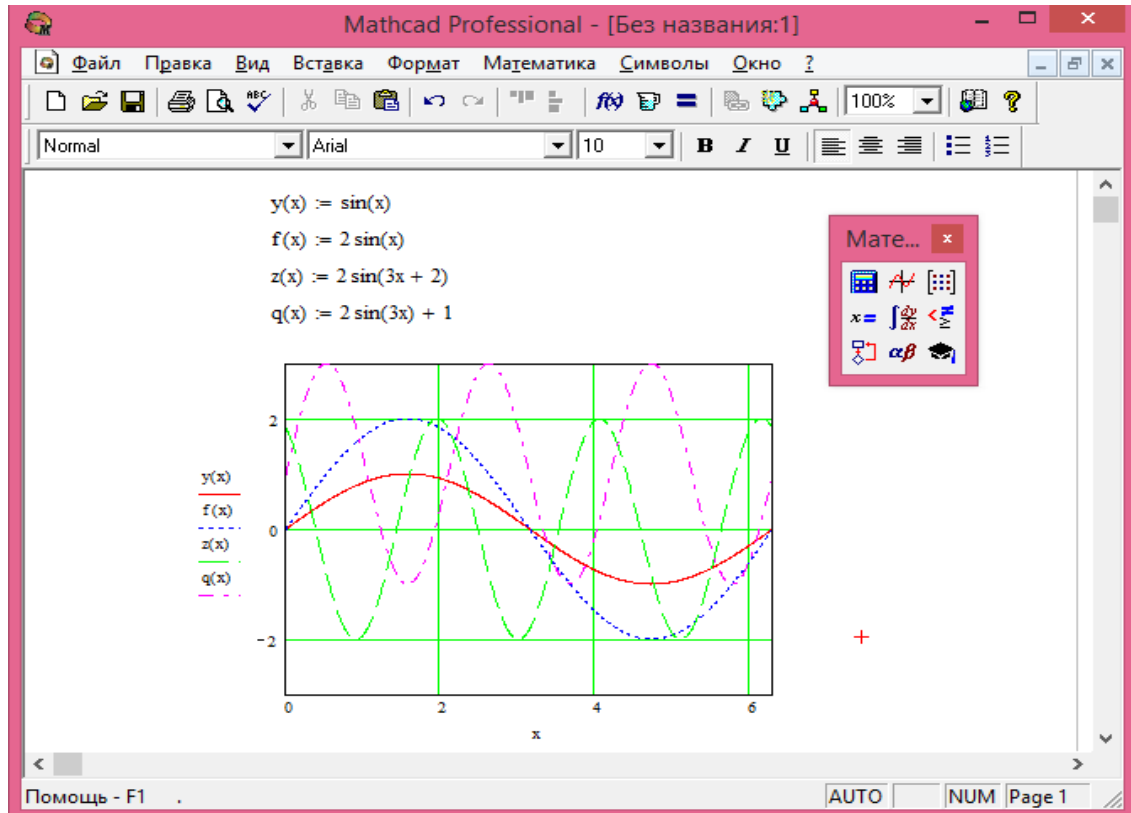
Ақпараттық технологиялар оқу жұмысының формалары мен әдістерін өзгертуге ғана емес, сонымен қатар білім беру парадигмаларын айтарлықтай өзгертуге және байытуға мүмкіндік береді.

Компьютердің көмегімен математиканы оқыту кезінде ол практикалық бейімділікке ие болады: компьютермен жұмыс істеудің диалогтық сипаты, оның есептеу модельдеу мүмкіндіктері практикалық бағыттағы есептерді шешу түрінде оқуға бейім.

Білім беруде компьютерді қолданудың жеке бағыты пәндік оқыту курстарын біріктіру болып табылады. Сонымен бірге компьютер енді оқыту құралы ретінде емес, ақпаратты өңдеу құралы ретінде пайдаланылады. Компьютерде құрал-саймандық бағдарламалардың көмегімен аналитикалық түрдегі математикалық есептерді шешуге, диаграммалар мен графиктерді құруға, кесте түрінде есептеулерді орындауға, мәтін, диаграммалар дайындауға және т.б. Сонымен бірге компьютер сабақтағы оқу іс-әрекетінің стилін қазіргі ғылыми-техникалық және басқарушылық қызмет стандарттарына жақындата отырып, объективті қызмет құралы ретінде әрекет етеді.

Мектеп математика курсының кейбір тақырыптарын меңгеруде ақпараттық технологияларды қолдану мәселелеріне толығырақ тоқталайық. Қазіргі уақытта көптеген жаңа буын оқулықтары оқу материалын берудің функционалдық-графикалық желісін ұстанады, графиктер мен диаграммалар есептеулердің нәтижелерін визуализациялауға, бастапқы деректерді терең талдауға мүмкіндік береді, өйткені көрнекілік жұмыстағы негізгі құралдардың бірі болып табылады, студент өз іс-әрекетінің нәтижесін көруі керек.

Функцияларды зерттеудегі негізгі дағдылардың бірі – графикін тұрғызу, функцияның анықталу облысы мен саласын білу, ең үлкен және ең кіші мәндерді табу, функцияның минимумы мен максимумын табу. Мысал ретінде MathCad пакетіндегі графиктерді құруды келтіруге болады. Бұл бағдарламаның артықшылығы - енгізу тілі, ол өте қарапайым және табиғи математикаға жақын, бұл бағдарламаны меңгеруде, сабаққа дайындалуда және тақырыпты баяндауда мұғалімнің жұмысын айтарлықтай жеңілдетеді. Графиктерді салу үшін оқушылар функцияның рұқсат етілген және жарамсыз мәндерін білуі керек.

Сурет 1. MathCad бағдарламасында график құру

Мысалы. $y = \sin x$ функциясының графигін салайық. Тапсырманы күрделендіріп көрейік: бір координат жүйесінде келесі графиктерді орындаймыз: $y = 2\sin x$, $y = 2\sin(3x + 2)$, $y = 2\sin 3x + 1$.

MathCad бағдарламасы мұны жылдам орындайды, функциялардың әрқайсысы басқа түспен ерекшеленеді, студенттер бұған көп оқу уақытын жұмсайды (сурет 1). Мұндай тапсырманың негізгі мақсаты – коэффициенттер пайда болғанда, аргумент ұлғайып, график координат осьтері бойымен қозғалғанда шаблондық графикпен не болатынын анық көрсету. Сабақтың осы кезеңінен кейін келесі тапсырманы беруге болады, оны орындау оқушылардан функцияларды анықтау облысын білуді талап етеді, онсыз графиканы құру мүмкін емес.

Maple – «Waterloo Maple Inc» компаниясы жасаған ең қуатты және "ақылға қонымды" интеграцияланған символдық математика жүйелерінің бірі. (Канада). Бұл жүйе бүгінгі таңда дербес компьютерлерге арналған ең жақсы Математикалық компьютерлік алгебра жүйесі болып табылады, оның көптеген функциялары, кең ауқымды кеңейту кітапханалары және ең бай графикалық мүмкіндіктері бар, күрделі математикалық есептеулерді визуализациялаудың шешуші есептері бар.

Интерфейстің жақсы мүмкіндіктері, символдық және сандық есептеулер, теңдеулердің сандық және символдық шешімі, қарапайым және арнайы математикалық функцияларды есептеу, есептеулерді графикалық визуализациялау, бағдарламалау (бірге, Fortran және LaTeX).

MatLab - бұл техникалық есептеулерге арналған өнімділігі жоғары Тіл, оған есептеу, визуализация кіреді бағдарламалау есептер мен шешімдер математикалық формаға жақын формада көрінетін ыңғайлы ортада.

Maple символдық математика пакетін оқу барысында студенттер компьютердің көмегімен математикалық есептерді шешудің практикалық дағдыларын дамытады. Maple олардың оқу көмекшісі болады. Балалар өзін-өзі бақылауда жұмыс істеуді үйренеді: тапсырмаларды дәстүрлі әдістермен шешеді

және Maple көмегімен нәтижені тексереді. Оқушылардың пікірінше, элективті курс бағдарламасында ең қызықты және пайдалы тақырыптар "екі өлшемді графика", "Анимация", "функцияны зерттеу" болды. Maple қосымшасын үйрену барысында оқушылар жоғары танымдық қызығушылық пен математика туралы жақсы білім көрсетті.

Mathcad, Maple, MatLab класындағы математикалық пакеттердің білім берудегі рөлі өте зор. Бұл жүйелер күрделі математикалық есептерді шешуді жеңілдетеді. Математикалық жүйелерді пайдалану кезінде математиканы оқуда психологиялық кедергі алынып тасталады, бұл оны қызықты және қарапайым етеді. Оқу процесінде жүйелерді сауатты қолдану математикалық және техникалық білім берудің негізділігін арттыруды қамтамасыз етеді, білім беру процесінің шынайы интеграциясына ықпал етеді. Жүйелердің жаңа нұсқалары гипермәтіндік және гипермедиа сілтемелерін, күрделі графиктерді (анимацияларды қоса), бейнефильмдер мен дыбыстық сүйемелдеуді қоса алғанда, ең жаңа мультимедиялық құралдарды пайдалана отырып, электрондық сабақтар мен кітаптарды дайындауға мүмкіндік береді. Математикалық жүйелер сандық және аналитикалық (формулалық) түрде деректерді динамикалық өңдеуге арналған автоматтандырылған жүйе болып табылады.

Сонымен, Қазақстандағы білім берудің қазіргі даму кезеңі компьютерлік технологиялардың оқу процесіне кеңінен енуімен сипатталады. Компьютерде ақпаратты ұсынудың ең бай мүмкіндіктері білім беру мазмұнын шексіз өзгертуге және байытуға мүмкіндік береді; кез келген тапсырманы орындау, компьютерді пайдалана отырып жаттығу жасау сабақтың қарқындылығын арттыруға мүмкіндік туғызады, оқытуға сараланған тәсіл үшін материалды пайдалану оқытуды дараландыруға ықпал етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. - М: Омега-Л, 2004. - 215 с.
2. Рагулина М.И. Информационные технологии в математике. Москва, Академия, 2008, 304 с.

POLITIKA

Globální studie

Абдыкалыков А.Т.

*Национальный университет обороны имени Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы, доктор философии (PhD),
г. Астана, Республика Казахстан*

О ПЕРСПЕКТИВАХ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОЙ ОБОРОНЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Для большего понимания о системе гражданской обороны приведу несколько определений – Российской Федерации, Республики Казахстан и стран Европы.

Гражданская оборона Российской Федерации – система мероприятий по подготовке к защите и по защите населения, материальных и культурных ценностей на территории Российской Федерации от опасностей, возникающих при военных конфликтах или вследствие этих конфликтов, а также при чрезвычайных ситуациях природного и техногенного характера [1].

Гражданская оборона Республики Казахстан – составная часть государственной системы гражданской защиты, предназначенная для реализации общегосударственного комплекса мероприятий, проводимых в мирное и военное время, по защите населения и территории Республики Казахстан от воздействия поражающих (разрушающих) факторов современных средств поражения, чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера [2].

В законодательных актах стран Европы под гражданской обороной/защитой (Civil Protection) понимается комплекс мер по сохранению функций государственного управления, защите населения и объектов гражданской инфраструктуры, ликвидации последствий вооруженного воздействия противника в ходе военных действий, а также в других чрезвычайных ситуациях (стихийные бедствия, техногенные катастрофы, биолого-социальные эпидемии) [3].

По сути, эти похожие друг на друга определения дают нам общее понимание гражданской обороны как некой системы или комплекса мер, направленных на защиту гражданского населения страны от различных опасностей, которые могут возникнуть при военных действиях, в том числе от воздействия современных средств поражения, начиная от обычных стрелковых средств, артиллерийских снарядов и мин, и заканчивая средствами массового уничтожения – ядерным, химическим и биологическим оружием. К опасностям

в военный период можно также отнести вторичные поражающие факторы, вызванные пожарами, обрушениями зданий, наземных и подземных строительных сооружений (мосты, тоннели, эстакады, переходы, различные коммуникации), выбросами и заражением местности химическими опасными и горючими веществами, транспортными авариями, взрывами, а также авариями на энергетических и коммунальных системах жизнеобеспечения населения.

Началом образования Гражданской обороны в молодой Советской республике считается март 1918 года, когда Комитетом революционной обороны было издано воззвание «К населению Петрограда и его окрестностей», которое устанавливало правила поведения населения в условиях воздушного нападения и явилось первым документом, определяющим мероприятия гражданской обороны. В документе были определены первые задачи гражданской обороны: создание штаба воздушной обороны, сети наблюдательных пунктов, отрядов для оказания пострадавшим первой медицинской помощи, и правила поведения при воздушном нападении [4].

Советом народных комиссаров СССР 4 октября 1932 года было принято «Положение о противовоздушной обороне СССР», которым положено начало создания местной противовоздушной обороны (далее – МПВО). Впервые были определены мероприятия и средства непосредственной защиты населения и территорий страны от воздушной опасности в зоне возможного действия авиации противника. В годы Великой Отечественной войны МПВО показало свою эффективность и состоятельность по защите населения городов страны от воздушных налетов противника [5].

Кардинальный шаг в развитии системы защиты населения и территорий страны от военных опасностей Советская страна сделала в 1961 году. Была создана качественно новая система – Гражданская оборона, которая принципиально отличалась от МПВО. Причиной этому послужило развитие к тому времени систем доставки ядерных средств поражения – межконтинентальных баллистических ракет высокой дальности.

Какими же отличительными особенностями обладала Гражданская оборона?

Во-первых, поскольку средства доставки ядерного оружия могли наносить удары по любому городу страны, то необходимо было обеспечить защиту населения всей страны одновременно.

Во-вторых, защитные мероприятия приобретали всеобщий, государственный характер, которые планировались и проводились на всей территории страны.

В-третьих, количество решаемых задач увеличивался многократно, включая задачи по ликвидации последствий нанесения ядерных ударов, химического и бактериологического поражения.

В-четвертых, защитные мероприятия требовали больших трудовых, материальных и финансовых затрат, на основе проведения научных исследований.

В-пятых, требовалось решение задачи по обеспечению устойчивости работы объектов экономики в военное время.

С 1987 года система гражданской обороны начинает претерпевать новые изменения. На него накладываются задачи по защите населения и территорий страны от воздействия стихийных бедствий, аварий, катастроф в мирное время. Причиной этому послужила авария на Чернобыльской атомной электростанции, произошедшей в апреле 1986 года [6], и крупное землетрясение в Армении в 1988 году [7].

Итак, можно выделить следующие факторы, повлиявшие на развитие гражданской обороны:

угрозы для оборонной промышленности, жизнедеятельности гражданского населения приграничных городов, вызванные наличием военной опасности и военных действий, в которой находилась страна;

наличие целенаправленной государственной политики по защите гражданского населения в военное и мирное время;

развитие средств поражения противника (ядерные, химические, биологические), и средств их доставки на территорию государства (артиллерийские, авиационные, ракетные);

развитие способов и средств защиты гражданского населения от воздействия поражающих факторов современного оружия;

экономические возможности государства;

мобилизация населения на защиту городов и населенных пунктов от авиационных налетов и пожаров;

возникновение крупномасштабных чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера.

Гражданская оборона прошла большой путь становления и развития от начала ее создания, превратилась в комплекс общегосударственных мероприятий, на реализацию которых задействуется все государственные органы управления страны. В настоящее время сформированы новые предпосылки для совершенствования системы гражданской обороны. Рассмотрим некоторые из них.

Коренные изменения произошли в характере ведения войн и военных конфликтов, задачи которых становятся все более узкими, а достигаемые цели – более конкретными, при этом значительно расширяются средства и способы достижения целей, которые сегодня именуют как гибридные методы ведения военных действий. Опыт показывает, что при ведении современных войн все большая роль отводится высокоточному оружию и оружию на новых физических принципах, которые, по отдельным сведениям, находятся в активной разработке различных стран. К ним относят оружие направленной энергии, звуковое частотное оружие, геофизическое и климатическое оружие. Все эти виды оружия имеют различные способы и характеры воздействий, и направлены на поражение различных целей. Так, тектоническое оружие основано на управлении энергией

литосферы, что может вызвать возникновение землетрясений на определенной территории и масштабные разрушения зданий и сооружений.

Для подавления экономического потенциала сопредельной стороны все больше применение находит высокоточное оружие, которое справляется со своей задачей наилучшим образом. Это показали войны последних двух десятилетий, в Югославии, Ираке, Сирии, Украине. При этом подавляются системы энергообеспечения, транспортных коммуникаций, средства радио и телевизионного вещания, предприятия оборонного комплекса, а также крупные гражданские объекты.

Все вышеуказанные риски для гражданского населения при ведении военных действий накладывают на систему гражданской обороны новые задачи, и пересмотр существующих принципов защиты населения от чрезвычайных ситуаций военного и мирного времени.

Таким образом, назрела необходимость в пересмотре взглядов на обеспечение безопасности гражданского населения и территорий страны от военных опасностей и чрезвычайных ситуаций мирного времени, с учетом современных угроз и тенденций развития средств ведения военных действий. Следующим этапом развития является обеспечение высокой степени готовности системы гражданской обороны, которая определяется способностью государства обеспечить надежную защиту гражданского населения и территорий страны. Здесь основная инициатива, законодательное и материально-финансовое обеспечение должно осуществляться со стороны государства.

Какие факторы дальнейшего развития гражданской обороны в настоящее время можно выделить? Следует выделить следующие факторы, влияющие на состояние развития гражданской обороны:

высокая степень нестабильности и изменчивости геополитической ситуации в мире и в евразийском пространстве, влияющая на состояние угрозы военной опасности;

развитие новых форм и способов ведения военных действий, основанных на появлении новых эффективных средств поражения противника, решения тактических задач и достижения военных целей;

состояние экономических возможностей государства или коалиции государств;

возрастание угрозы терроризма, в том числе с применением оружия массового поражения;

сохранением угрозы возникновения крупномасштабных чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера как в мирное, так и в военное время.

В этой связи, необходимо внести изменения в теорию и практику организации гражданской обороны.

Во-первых, необходимо изменить статус гражданской обороны, как системы, обеспечивающей конституционные права граждан республики на жизнь, здоровье, безопасную среду обитания. Гражданская оборона должна

приобрести большую социальную направленность, основной целевой установкой становится не столько участие в достижении военного стратегического успеха, сколько сохранение жизни человека и среды его обитания.

Во-вторых, развитие системы гражданской обороны сделать общегосударственной, общественной и социальной задачей. Вывести идеологию личной и общественной безопасности на новый социальный уровень. Для чего, привлечь внимание общественности к проблеме обеспечения безопасности населения республики в чрезвычайных ситуациях мирного и военного времени, безопасности в быту, на производстве, и при возникновении глобальных чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера.

В-третьих, организация системы защитных мероприятий должна строиться на основе проведения научных изысканий, и принципа разумной достаточности. Например, обеспечение защитными сооружениями гражданской обороны осуществлять не за счет государственных вложений в строительство новых сооружений, а за счет активного использования для этих целей подземного пространства городов, целенаправленного приспособления подземных подвальных и заглубленных сооружений.

Опыт войн последних десятилетий показывает о нецелесообразности планирования и организации массовой эвакуации населения из городов и населенных пунктов. Причиной тому являются личная финансовая обеспеченность граждан, способности их адаптации к новым условиям проживания и жизнедеятельности, а также возможности местных исполнительных органов в социальной поддержке эвакуируемого населения. В этой связи, необходимы новые принципы организации и обеспечения защитных мероприятий, и их надежного обеспечения.

В-четвертых, в связи с развитием новой идеологии личной и общественной безопасности гражданского населения, повышается роль и значение мобилизационной готовности системы гражданской обороны, основанная на принципах личной и гражданской ответственности, государственного обеспечения мероприятий гражданской обороны, равноправности административно-гражданских отношений. В этом отношении повышается роль местных исполнительных органов, как субъектов, обеспечивающих функционирование системы гражданской обороны.

В-пятых, не снижаются риски возникновения чрезвычайных ситуаций техногенного характера, масштабы и последствия которых приобретают больший размах. В этой связи, все большее значение приобретают гражданская, юридическая, административная и другие виды ответственностей руководства опасных производственных объектов промышленности и местных исполнительных органов власти. Требуются новые принципы и подходы обеспечения промышленно-производственной безопасности в целом.

Все предлагаемые в совокупности изменения в организации системы гражданской обороны в целом позволят перейти на новый уровень обеспечения

безопасности гражданского населения и территорий страны от опасностей военного периода и чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера.

Учитывая вышесказанное, основными направлениями единой государственной политики в области гражданской обороны в ближайшем будущем следует считать:

- совершенствование основных идеологических принципов развития системы гражданской обороны на основе конституционных норм обеспечения личной, общественной и государственной безопасности;
- развитие нормативно-правовой базы в области гражданской обороны в соответствии с идеологическими принципами обеспечения безопасности личности, общества и государства;
- совершенствование методов и способов защиты населения и территорий от опасностей, возникающих при военных конфликтах и их последствий, при возникновении чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера;
- развитие сил гражданской обороны, отвечающие требованиям по обеспечению безопасности при чрезвычайных ситуациях природного и техногенного характера и возникновении военных конфликтов;
- совершенствование системы управления гражданской обороны;
- обеспечение сохранения объектов, необходимых для устойчивого функционирования экономики и выживания населения в военное время;
- совершенствование системы обучения населения, подготовки должностных лиц и работников в области гражданской обороны;
- развитие международного сотрудничества в области гражданской обороны.

Таким образом, эффективность системы гражданской обороны на современном этапе, а также в ближайшем будущем будет зависеть от жизнеспособности существующих и предлагаемых принципов обеспечения безопасности личности, общества и государства в чрезвычайных ситуациях природного и техногенного характера мирного и военного времени, потребности и возможности государственных органов власти в их реализации и обеспечении, создании необходимых условий по внедрению новой идеологии обеспечения безопасности жизнедеятельности гражданского населения.

Настоящая статья написана и опубликована в рамках проведения научно-исследовательской работы по грантовому финансированию проекта ИРН АР09260477 на тему: «Развитие научно-теоретических основ гражданской обороны Республики Казахстан с учетом новых угроз и вызовов».

Список использованных источников:

1. Федеральный закон Российской Федерации от 12 февраля 1998 г. № 28-ФЗ «О гражданской обороне». <https://docs.cntd.ru/document/901701041>.
2. Закон Республики Казахстан «О гражданской защите» от 11 апреля 2014 года № 188-V ЗРК.
3. Зарубежное военное обозрение. – 2019. - №3. – С. 17-26.
4. История образования и развитие гражданской обороны. <https://sytomino.ru/society/safety/istoriya-obrazovaniya-i-razvitie-grazhdanskoj-oboronyi/> (дата обращения 9.04.2023 г.).
5. Институту гражданской обороны в России исполняется 80 лет. https://www.gov.spb.ru/gov/terr/r_frunz/news/23873/ (дата обращения 9.04.2023 г.).
6. Чернобыльская АЭС. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B1%D1%8B%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%90%D0%AD%D0%A1 (дата обращения 9.04. 2023 г.).
7. Спитакское землетрясение. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B5_%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D1%82%D1%80%D1%8F%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5 (дата обращения 9.04.2023 г.).

PŘÁVNÍ VĚDY

Podnikatelské a bankovní právo

к.ю.н., ассоциированный профессор Сидоренко Т.В.;
к.э.н., ассоциированный профессор Сорокина Л.И.;
преподаватель Удовицкая Е.Ю.

*Восточно-Казахстанский технический университет им.Д.Серикбаева ,
Казахстан*

РАЗРЕШЕНИЯ И УВЕДОМЛЕНИЯ В СФЕРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

(ПРАВОВОЙ АСПЕКТ)

Государственное регулирование в сфере разрешений и уведомлений заключается во введении разрешительного или уведомительного порядка осуществления субъектами предпринимательства отдельных видов деятельности или действий в соответствии с настоящим Кодексом и Законом Республики Казахстан «О разрешениях и уведомлениях».

Разрешительный или уведомительный порядок вводится в зависимости от уровня опасности предстоящих к осуществлению деятельности или действий (операций) и делится на следующие уровни:

1) разрешения первой категории - лицензии, которые вводятся в отношении видов (подвидов) деятельности или действий (операций), связанных с высоким уровнем опасности;

2) разрешения второй категории - все разрешения, не являющиеся лицензиями, которые вводятся в отношении видов (подвидов) деятельности или действий (операций), связанных со средним уровнем опасности;

3) уведомления вводятся в отношении видов деятельности или действий, связанных с низким уровнем опасности, но требующих получения государственными органами информации о начале или прекращении такой деятельности или таких действий.

Субъект предпринимательства, имеющий лицензию, признается лицензиатом. Субъект предпринимательства, имеющий действительное

разрешение второй категории, является владельцем разрешения второй категории.

Осуществление субъектами предпринимательства деятельности или действий (операций), для которых Законом Республики Казахстан «О разрешениях и уведомлениях» установлен разрешительный или уведомительный порядок, без получения соответствующего разрешения или без направления соответствующего уведомления не допускается.

Разрешение должно быть получено субъектами предпринимательства и быть действительным, а уведомление должно быть направлено субъектом предпринимательства до начала осуществления деятельности или действия (операции), в отношении которых Законом Республики Казахстан «О разрешениях и уведомлениях» установлен разрешительный или уведомительный порядок.

Разрешительный или уведомительный порядок вводится только посредством включения соответствующего разрешения или уведомления в перечни разрешений или уведомлений, предусмотренные в приложениях 1, 2 и 3 к Закону Республики Казахстан «О разрешениях и уведомлениях».

В случае введения разрешительного порядка в отношении деятельности или действий (операций), ранее не подлежавших разрешительному порядку, заявители вправе подать заявление на получение разрешения до введения в действие нормативных правовых актов, регламентирующих порядок получения разрешения, утверждающих разрешительные или квалификационные требования, и (или) перечень документов, подтверждающих соответствие заявителей таким требованиям, но не позднее чем за пять рабочих дней до введения в действие указанных актов.

Заявителями могут быть следующие субъекты предпринимательства, обратившиеся в соответствующий разрешительный орган для прохождения лицензирования или разрешительной процедуры или направившие уведомление:

- 1) индивидуальный предприниматель;
- 2) юридическое лицо;
- 3) филиал или представительство юридического лица;
- 4) лицензиат;
- 5) владелец разрешения второй категории.

Заявители имеют право:

1) получать полную и достоверную информацию о разрешениях и уведомлениях;

2) обжаловать решения, действия (бездействие) разрешительных органов и государственных органов, осуществляющих прием уведомлений, и (или) их должностных лиц, Государственной корпорации «Правительство для граждан» и (или) ее работников по вопросам осуществления лицензирования и разрешительных процедур или приема уведомлений в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан;

3) выбирать электронную или бумажную форму заявления для получения разрешения и (или) приложения к нему или направления уведомления, а также выбирать электронную или бумажную форму выдаваемого разрешения и (или) приложения к нему с учетом положений статьи 48 Закона Республики Казахстан «О разрешениях и уведомлениях».

Разрешительными органами являются лицензиары и органы, уполномоченные на выдачу разрешений второй категории. Разрешительные органы в пределах своей компетенции имеют право обращаться с запросом в государственные органы за информацией, необходимой для осуществления лицензирования или разрешительной процедуры, в том числе посредством информационных систем.

Разрешительные органы обязаны:

1) осуществлять лицензирование и разрешительные процедуры в соответствии с Предпринимательским кодексом и Законом Республики Казахстан «О разрешениях и уведомлениях»;

2) создавать необходимые условия для лиц с ограниченными возможностями при получении ими разрешений;

3) предоставлять в доступной форме полную и достоверную информацию о лицензировании, разрешительных процедурах, перечне требуемых для этого документов и порядке получения и оформления таких документов;

4) предоставлять государственным органам и Государственной корпорации «Правительство для граждан» документы и (или) информацию, необходимые для осуществления лицензирования и разрешительных процедур, в том числе посредством информационных систем;

5) принимать меры, направленные на восстановление нарушенных прав, свобод и законных интересов заявителей, лицензиатов и владельцев разрешений второй категории;

6) в пределах своей компетенции обеспечивать бесперебойное функционирование и наполнение информационных систем, содержащих необходимые сведения для выдачи разрешений;

7) получать письменное согласие заявителей, лицензиатов и владельцев разрешений второй категории, в том числе в форме электронного документа, на использование персональных данных ограниченного доступа, составляющих охраняемую законом тайну, содержащихся в информационных системах, при выдаче разрешений, если иное не предусмотрено законами Республики Казахстан.

Лицензирование и направление уведомлений осуществляются в электронной форме с использованием государственной информационной системы разрешений и уведомлений и государственного электронного реестра разрешений и уведомлений.

Государственный электронный реестр разрешений и уведомлений по уведомлениям ведется государственными органами, осуществляющими прием уведомлений, в случаях, предусмотренных законодательством Республики Казахстан.

Литература:

Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.04.2023 г.)

Закон Республики Казахстан от 16 мая 2014 года № 202-V «О разрешениях и уведомлениях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.04.2023 г.)

Mezinárodní právo

Кожухметова А.Е.

к.ю.н., доцент НАО «КАТУ им. С.Сейфуллина»

ОФФШОРНЫЕ КОМПАНИИ: ПЛЮСЫ И МИНУСЫ.

Оффшорные предприятия могут принимать различные организационные формы и именуется оффшорными компаниями. Основные признаки оффшорных компаний:

- оффшорная компания является нерезидентской по отношению к территории, где она зарегистрирована. Это означает, что ее центр контроля и управления находится за рубежом. Любые коммерческие операции оффшорной компании должны проводиться за пределами ее юрисдикции, где она зарегистрирована;

- оффшорная компания освобождается от налогов и выплачивает ежегодно налоговый сбор. Соответственно, нет налогов на капитализацию, отсутствуют налоги у источника на вывоз дивидендов, процентов в кредит, платежей роялти и других видов доходов;

- упрощена процедура регистрации и управления компанией. Допускается использование «номинальных» владельцев и директоров. Требования к проведению общих собраний и советов директоров носят формальный характер;

- для оффшорных фирм в «налоговых оазисах» отсутствует валютный контроль, требования по финансовой отчетности сведены к минимуму или отсутствуют вовсе. Аудиторские проверки за редким исключением не требуются;

- владение оффшорной компанией может осуществляться на анонимной основе при высоких гарантиях конфиденциальности. Конфиденциальный характер владения оффшорной компанией гарантирован общепринятыми правовыми нормами. Таким образом, оффшорная компания не может иметь реально функционирующий офис в собственной оффшорной юрисдикции. Все деловые операции она должна проводить за ее пределами.

В юридическом словаре понятие «оффшор» (с английского означает «заграничный», буквально «вне берега») дается для мировых финансовых центров, а также некоторых видов банковских операций. Оффшором называются такие центры, в которых предприятие и иные учреждения (национальные и иностранные) осуществляют операции с нерезидентами (иностранцами) в иностранной для данной страны валюте, при этом для зарегистрированных в этих центрах компаний создается особо льготный налоговый режим вплоть до

полного освобождения от налогообложения. На сегодняшний день в мире насчитывается более 30 оффшорных государств или территорий. Как правило, оффшорные зоны создаются в небольших государствах с ограниченными ресурсами для развития. Традиционно оффшорной зоной называют страну с благоприятным налоговым законодательством. Как правило, эти государства не имеют военных расходов, не раздаривают деньги убыточным предприятиям и содержат очень разумное число государственных чиновников. Они обычно называются «налоговыми гаванями» или «налоговым раем». В основном, это карликовые государства Европы, бывшие колониальные владения или обособившиеся от развитых стран самоуправляемые территории. В настоящее время наиболее развиты оффшоры на Багамских островах, Кипре, Либерии, Панаме, Ирландии, Лихтенштейне, Монако, Коста-Рика. Основные доходы этих государств – импортные и экспортные пошлины, сборы за регистрацию тех же оффшорных компаний, налоги с местной недвижимости и местного бизнеса, который в основном сводится к туризму и обслуживанию финансовой индустрии. Практика использования оффшорных компаний в мире – довольно распространенное явление по оценкам некоторых компетентных экспертов. Сегодня примерно половина мирового капитала так или иначе проходит через оффшорные территории. Поле деятельности таких компаний довольно обширное. Это торговля и инвестиции, холдинг и судоходство, авторское право и страхование – практически любая сфера деловой активности. Среди несведущих лиц укоренилось ошибочное мнение, что оффшорные компании создаются исключительно с целью уклонения от уплаты налогов, а, стало быть, такая форма бизнеса является в чем-то порочной, не вполне законной. Весь смысл использования безналоговых зон именно в том, чтобы не избегать, а минимизировать налоговое бремя законными путями и средствами. А это уже искусство высшего экономического пилотажа. Первоначально термин «оффшор» употребляли в качестве обобщенного названия небольших островков у берегов Европы и Северной Америки. В целях интенсивного освоения потенциала и ресурсов этих территорий налоги на них устанавливались весьма умеренные, а то и вовсе отсутствовали, что весьма привлекало иностранных бизнесменов. Затем значение этого понятия трансформировалось и расширилось, и сейчас «оффшорными» именуют такие страны или территории, законодательство которых при определенных условиях позволяет освобождать зарегистрированные там компании от налога на прибыль (доход). Компания, зарегистрированная на безналоговой территории, называется оффшорной. Но какой интерес, например, у страны или территории, которая устанавливает такие льготы? Самый прямой. Так, на небольшом острове Мэн (Ирландское море) в настоящее время зарегистрировано несколько сот тысяч так называемых нерезидентских фирм. За то, что они там открылись, их владельцы не только платят пошлину за регистрацию, но и ежегодно вносят пусть и небольшую, но строго фиксированную сумму за предоставление их компаниям безналогового статуса. Все это в целом дает весьма ощутимый доход в бюджет этого острова. В связи с этим возникает патетический вопрос. Да, с юридической точки зрения

все законно, но ведь это не патриотично? Уплачивая налоги, чужой стране и не платя своей, тем самым обескровливается экономика страны? Упрекать в не патриотизме отечественных бизнесменов бессмысленно. Именно государство неразумной налоговой и таможенной политикой заставляет предпринимателя уходить в тень, а порой и просто закрывать свое дело. При умеренной налоговой политике предпринимателю выгодней работать легально, платя все налоги, чем давать взятки, тем или иным чиновникам за то, что они «разводят» их дела. Коль идет бегство капитала за границу, то это очень тревожный симптом, сигнализирующий о том, что необходимо срочно вносить коррективы в экономическую, финансовую, налоговую политику государства. До тех пор, пока это не будет сделано, предприниматели не пойдут на полную легализацию своего бизнеса. Это объективный закон экономики и обойти, тем более отменить его пока никому не удавалось. Но мировой рынок взаимосвязан. Деньги саккумулированные там, затем возвращаются в страну, но уже в виде инвестиций. И разве можно упрекнуть отечественных предпринимателей за то, что они предпочитают перевести собранные там средства в свою страну. В качестве «иностранных инвестиций», если само государство предлагает иностранным инвесторам куда более льготные условия по налогам, чем своим бизнесменам. Законодательство РК не запрещает отечественным предпринимателям также регистрировать на оффшорах свои компании и работать по законам мирового рынка.

Литература:

1. Алексеев А.Ф. Оффшоры М.2011
2. Шевчук Д.А. Оффшоры: инструменты налогового планирования М.2013
3. Чащин А.А. Оффшорные зоны М.2014
4. Туник И.Ю. Оффшоры М.2017
5. Хейфец Б.А. Оффшорные юрисдикции в глобальной и национальной экономике М.2017
6. Канашевский В.А. Правовой режим оффшорных компаний и трастов М.2018

Ústavní právo

4 курс студентері

Жалел зубайра

Әдіджан Дана

Бисекенов Ақназар

Экономика және құқық факультетінің

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе

мемлекеттік университетінің

ЖАҢА ҚАЗАҚСТАНДЫ ҚҰРУДАҒЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ РЕФОРМАЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жаңа Қазақстан өзінің дербес даму жолын таңдап, жылдан жылға әлемдік қоғамдастықта барған сайын зор құрмет пен беделге қол жеткізе отырып, алға қарай нық сеніммен ілгерілеп келеді.

Бүгінде экономика мен өз мемлекеттілігіміздің берік іргетасын қамтамасыз етіп, біз қағидаттық жаңа кезеңге сенімді қадам бастық.

Мұның өзі Қазақстанның одан әрі дамуын осы заманғы және болашағы зор экономикалық, әлеуметтік, саяси және әкімшілік негізге қоюға мүмкіндік береді.

Біз мүлдем жаңа экономикалық жүйенің, демократиялық құқықтық мемлекеттің іргетасын қалыптастырып, осы заманғы қоғамдық институттарды нығайттық, өмір сапасы мен ұстындарын елеулі түрде өзгерттік.

Біз ішкі тұрақтылыққа қол жеткіздік, дамудың әлеуметтік базасының сенімділігін қамтамасыз етіп, өңірдегі үздік экономиканы құрдық. Қазақстан өңірде геосаяси тұрақтылық пен халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі маңызды міндеттерді атқаратын халықаралық қоғамдастықтың толыққанды және жауапты мүшесі ретінде орнықты.

1995 жылғы Ата заңға сәйкес құрылған президенттік республиканың кейінгі конституциялық реформалар барысында суперпрезиденттік республикаға айналғаны көпке мәлім. Мұндай саяси конфигурацияның сол кезеңдегі тәуелсіз Қазақстанның қалыптасып, дамуында маңызды рөл атқарғаны сөзсіз.

Алайда демократиялық институттар мен саяси мәдениет нығайып, азаматтық қоғам кемелденген сайын саяси жүйені бүгінгі сынақтарға бейімдеу мәселесінің өзектілігі де артып келеді. Сондықтанда Қазақстан Республикасы Конституциясының 3-бап, 1-тармағында «Мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы – халық» деп жазылған. Яғни, мемлекеттік құрылымдардың қызметі халықтың игілігіне, азаматтардың сұранысы мен талап-тілектеріне бағытталуы тиіс.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың қаулысымен 2022 жылғы республикалық референдум өтуі. Бұл – тәуелсіз Қазақстан тарихындағы үлкен саяси оқиға.

Демек мемлекетіміздің Негізгі заңына түзетулер енгізу бастамасы саяси-құқықтық саланы жетілдіруге, азаматтық қоғамды дамытуға бағытталған. Мемлекетіміздің саяси және экономикалық жүйесін түбегейлі өзгертуге, әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіруге, азаматтық қоғамды қолдау мен дамытуға, мемлекеттік билікті шектеуге, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға негіз болмақ.

Мәселен, Конституцияның 6-бабына «Жер және оның қойнауы, су, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар халыққа тиесілі. Халық атынан меншік құқығын мемлекет жүзеге асырады» деген өзгеріс енгізілуде. Мемлекет басшысы: «Конституцияда халықтың жер мен табиғи ресурстардың иесі екені туралы норманың түпкілікті бекітілуі үлкен саяси мәнге ие болады, болашақта кез келген сәйкессіздіктерді болдырмайды», – деп атап өтті. Осылайша мемлекет жерді, жер қойнауын, суын, өсімдіктер мен жануарлар дүниесін, сондай-ақ басқа да табиғи ресурстарды пайдалану сапасы үшін халық алдында жауап беретін болады.

Ата Заңның жаңа редакциясында ел азаматтарының құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың конституциялық-құқықтық тетігін нығайтуға ерекше назар аударылып отыр. Қазақстанда Конституциялық сот құрылады. Мұндай сот әлемнің көптеген елдерінде жұмыс істейді.

Оған әр адам қолданыстағы заңдар мен басқа да нормативтік-құқықтық актілер туралы, сондай-ақ оның құқықтары бұзылған жағдайда жүгіне алады. Конституциялық сотқа жүгіну құқығы бас прокурорға, адам құқықтары жөніндегі уәкілге беріледі. Сарапшылардың пікірінше, конституциялық соттың

құрылуы тежеу әрі тепе-теңдік жүйесін, азаматтардың конституциялық құқығын қорғауды күшейтеді.

Азаматтарға Конституциялық сотқа тікелей және өз бетінше жүгіну құқығын беру олардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың неғұрлым тиімді құралы саналады. Біз сөзімізге құлақ асатын, құқығымызды қорғайтын әділ, демократиялық мемлекет құруға ұмтылып келеміз.

Жалпы, конституциялық реформа аясында Негізгі заңның 33 бабына өзгерістер мен толықтырулар енгізу жоспарланған.

Демек, бүкіл құжаттың үштен бір бөлігіне енгізілетін түзетулер 2,5 мыңға жуық заңды қамтымақ.

Бұл реформалардың ауқымын толықтай айғақтайды.

Әлеуметтік зерттеулердің нәтижесіне сәйкес, қазақстандықтардың 80%-ға жуығы референдум өткізуді қолдаса, оған қатысуға кәмілет жастан асқан азаматтарымыздың 66,4%-ы ниетті.

Бұл көрсеткіш қоғамның әлеуметтік-саяси өмірдегі ауқымды өзгерістерге дайын екенін көрсетеді. Бұған қайта құрудың мазмұны мен сипатына қатысты қоғамда өрбіген пікірталас та дәлел.

Қазір сан алуан, тіпті бір-біріне қарама-қайшы пікірлер де айтылып жатыр. Бір азаматтар реформаларды жеткіліксіз санаса, басқа біреулер оларды аз-аздап жүргізудің қажеттігін алға тартады.

Ақиқатты әдеттегідей өзектен іздеуіміз керек. Бірақ реформалардың әбден жетіліп-піскені анық. Референдум нәтижесінде реформалар қолдау тапса, оларды жүзеге асыру үлкен, жауапты істі талап ететін болады. Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстанды озық біліммен қаруланған, бәсекеге қабілетті жастар, білікті мамандар ғана құра алады. Ел тарихындағы елеулі оқиғаға бейжай қарамай, оң өзгерістер үшін өз таңдауымызды жасайық.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан Республикасының Парламенті Мәжілісінің отырысында «Қасіретті қаңтар» сабағы: Қоғам тұтастығы – тәуелсіздік кепілі» деп аталатын сөзі жақсылықтың жаршысындай көрінгеніне күмәнім жоқ.

Өйткені Президенттің астарында талай терең ой жатқан бұл сөзі халықтың әділетті жаңа қоғам құрылатынына деген үмітін оята алғаны анық.

Мемлекет басшысы біздің еліміздегі қазіргі экономикалық және әлеуметтік жағдайға толық сараптама жасады. Осы пәтуалы сөзімен алдағы уақытта талай батыл қадамға баратынын білдірді. Қарапайым халықтың жанын жегідей жеген проблемаларды терең зерделей отырып, мемлекеттің дұрыс жолмен дамуының алғышарттарын көрсетіп берген Қасым-Жомарт Тоқаев елде орын алған олқылықтардың бәрін жедел сауықтырып, түбегейлі реформалар жасауға дайын екендігін дәлелдей алды.

Көптеген проблеманың басын аша келе Мемлекет басшысы бизнес өкілдерінің мемлекет пен қоғам алдындағы әлеуметтік жауапкершілігінің соңғы жылдары төмендеп кеткенін ескертті. Салықтан жалтару, валютаны сыртқа әкету, отандық өндірісті дамытуға немқұрайды қарау секілді көріністер – соның айғағы. Сондықтан «өзінің және ұрпақтарының тағдырын Қазақстанның болашағымен тығыз байланыстыратын отаншыл бизнес өкілдері мемлекет тарапынан қолдауға ие болады» деп атап көрсетті Мемлекет басшысы.

Өте орынды айтылған ұсыныс. Олай дейтінім, тек бүкіл халық болып жұмылып, иық тіресіп, еліміз үшін қызмет атқарған жағдайда ғана біз өз Отанымызды гүлдендіре аларымыз анық.

Мемлекет басшысы жастарды пайдалы қоғамдық қызметке тартудың, сондай-ақ Қазақстандағы жұмыспен қамту және білім беру саласындағы жобаларға қолжетімділікті кеңейтудің маңыздылығына тоқталды. Студенттер мен жас мамандар үшін елімізде сапалы білім алуға барлық жағдай жасалып отыр. Осы мүмкіндіктерді пайдаланған жастар еліміздің ертеңі мен бүгінгі үшін өз жауапкершіліктерін терең сезінуі тиіс.

Өйткені, жаңа Қазақстанды құруда жастар маңызды рөл атқарады. Мемлекет басшысы атап өткеніндей, еліміздің болашағы білімде, ғылымда, жаңа технологияларда және қазақстандықтардың әл-ауқатының артуында.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. "Жаңа Қазақстан : Жаңару мен Жаңғыру жолдауы "Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 16 наурыздағы Қазақстан халқына Жолдауы.

2. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы, 2007.

3. С.А. Табанов, Ә.А. Оразова. Күрделі заманның өтпелі кезеңдеріндегі қазақ қоғамы Ата заңдарының (Конституцияларының) тарихи-құқықтық сабақтастығы. Алматы, 2005.

4. Баишев Ж.Н. Казахстан: этапы государственности. Алматы, 1996

Občanské právo

Дилуарова А.С.

*М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университет, Шымкент қ,
Қазақстан*

ЗИЯТКЕРЛІК ҚҰҚЫҚТАР ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ МӘНІ

Жылдам дамып келе жатқан заманымызда инновациялар адам өмірінің барлық салаларына енгізілуде. Сағат сайын жоғары зияткерлік деңгейге қол жеткізуге ықпал ететін жаңа техникалық әзірлемелер жасалуда. Жаңа өнер туындылары дүниеге келеді. Ғылымның барлық салаларында жаңалықтар жасалады.

Бұл жаңашылдықтардың барлығы адамның ойлау және шығармашылық қызметінің нәтижесі немесе автордың зияткерлік құқықтары танылатын зияткерлік меншік болып табылады.

2000 жылғы 26 маусымда қабылданған Зияткерлік меншік жөніндегі дүниежүзілік декларация «... Тарихи зияткерлік меншік бүкіл адамзаттың прогресі мен дамуының негізгі және қажетті элементтерінің бірі болды және болып қала береді...»- деп жариялайды [1]

Біріккен Ұлттар Ұйымы 1948 жылы қабылдаған Адам құқықтарының жалпыға ортақ декларациясының 27-бабы: «... Әрбір адамның қоғамның мәдени өміріне еркін қатысуға, өнерден ләззат алуға, ғылыми прогреске қатысуға және оның игіліктерін пайдалануға құқығы бар» және «... Әрбір адамның өзі авторы болып табылатын ғылыми, әдеби немесе көркем еңбектердің нәтижесі болып табылатын оның моральдық және материалдық мүдделерін қорғауға құқығы бар» - деп айқындайды. [2]

Адамзат дамуының барлық кезеңінде алғашқы қауымдық еңбек құралдары мен дөңгелек ойлап табудан, алғашқы есепшоттардан бастап және ғарышқа ұшуға дейін электр энергиясын ашу және адамның Айға қонуына дейін адамның

зияткерлік қызметінің нәтижелері оған техникалық прогрестің қазіргі заманғы деңгейіне қол жеткізуге мүмкіндік берді.

Алғашқы қауымдық қоғамның бастапқы салт-дәстүрлері мен салттарынан, ырғақтағы алғашқы барабан соққылары мен қозғалыстарынан, алғашқы адамдардың тұрмыс-тіршілігін бейнелейтін тастар мен жартастардағы суреттерден, жазудың пайда болуынан бастап қазіргі заманғы киноларға, фотосуреттерге, цифрлық технологияларға дейін адамның өзін өнер және шығармашылық арқылы зияткерлік еңбектің (зияткерлік меншіктің) нәтижесі ретінде сәйкестендіруге мүмкіндік берді.

Өз негізінде зияткерлік қызметтің нәтижелері адамдар үшін білім беруді қамтамасыз етуде және адам ресурстарын дайындауда үлкен мәнге ие.

Зияткерлік құқықтар авторларды азаматтық-құқықтық қорғау және пайдаланушылардың мінез-құлқын реттеу мақсаты бар құқықтардың маңызды және ажырамас бөлігінің бірі болып табылады, бұл жиынтығында екі тараптың мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету болып табылады.

Зияткерлік құқықтар немесе зияткерлік меншік құқығы - адамның ойлау және шығармашылық қызметінің нәтижелерін пайдалануға рұқсат беретін немесе тыйым салатын айрықша құқық.

Айрықша құқықтар:

- өнеркәсіптік меншік объектілері және
- авторлық құқық объектілері.

Өнеркәсіптік меншік объектілеріне айрықша құқықтар өнеркәсіптік үлгіге, пайдалы модельге және өнертабыстарға, оның ішінде:

- тауар таңбалары,
- қызмет көрсету белгілері,
- фирмалық атаулар мен
- тауар шығарылған жердің атауы.

Көркем шығармалар, өнер мен әдебиет туындылары, сондай-ақ ғылыми жаңалықтар жататын авторлық құқық объектілеріне ерекше құқықтар олар құрылған сәттен бастап пайда болады.

Зияткерлік меншік құқығын (зияткерлік құқық) шығармашылық қызмет нәтижесінің материалдық жеткізгішіне меншік құқығынан бөлу керек, біріншісі ешқандай жағдайда екіншісіне байланысты болмайды.

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 961-бабына сәйкес, зияткерлік шығармашылық қызметтің нәтижелері және азаматтық айналымға қатысушыларды, тауарларды, жұмыстарды немесе қызметтерді дараландыру құралдары зияткерлік меншік құқығының объектілері болып табылады, оларға зияткерлік құқық айрықша құқық, жеке мүліктік емес құқықтар мен сабақтас құқықтар кешені болып табылады. [3]

Зияткерлік меншікке айрықша құқық шығармашылық қызмет нәтижесін иеленушінің өз қалауы бойынша зияткерлік меншік объектісін кез келген тәсілмен пайдалануға мүліктік құқығын білдіреді. Айрықша (мүліктік) құқықтарды шектеу, жарамсыз деп тану не тоқтату заңдарда ғана белгіленуі мүмкін. Айрықша құқықтар объектілерін басқа адамдар айрықша құқықтар иесінің келісімімен ғана пайдалана алады.

Автордың жеке мүліктік емес құқықтары автордың жеке басынан ажырамас болып табылады. Ешкім де олардан айырыла алмайды және олардан бас тартуға не басқа адамға беруге болмайды. Жеке мүліктік емес құқықтармен жасалатын мәмілелер жарамсыз деп танылады. Авторға қатысты жеке мүліктік емес құқықтар атына, авторлығына, туындыға қол сұғылмаушылығына, автордың беделін қорғауға және т.б. болуы мүмкін.

Әдебиеттер

1. 2000 жылғы 26 маусымдағы Зияткерлік меншік жөніндегі дүниежүзілік декларация// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1031589

2. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы. БҰҰ Бас Ассамблеясының 1948 жылғы 10 желтоқсандағы 217 А (III) қарарымен қабылданған декларация // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O4800000001>

3. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Ерекше бөлім). Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі № 409 Кодексі.// https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409_#z1190

Молдабаева Г.А.

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

СУБЪЕКТИНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІНІҢ БӨЛШЕГІ РЕТІНДЕГІ СУБЪЕКТИВТІ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ЗАҢДЫ МІНДЕТ

Құқықтық реттеу тетігінде субъективті құқық пен заңдық міндеттің функциялары аса маңызды. Жалпы тәсіл кезінде субъективті құқықсыз немесе заңдық міндеттерсіз құқықтық реттеу процесінің өзі мүмкін емес екенін, адамдардың қызметі мен олардың қауымдылықтарының ешқандай заңдық регламенттелуі мүмкін емес екенін мойындауға болады.

Қоғамдық қатынастарды құқықтық жағынан жаңартудың күрделі және көп қырлы процесі оң құқықта бекітілмей және субъектілердің тиісті құқықтары мен міндеттерін кейіннен іске асырмай жүзеге асырыла алмайды. [1]

Субъективті құқық пен заңды міндет құқықтық қатынастардың мазмұнын құрайды. Субъективті құқық - адамның заңмен кепілдік берілген ықтимал немесе рұқсат етілген мінез-құлық түрі мен шарасы, ал заңды міндет - тиісті немесе талап етілетін мінез-құлық түрі мен шарасы. Субъективті құқықтар мен заңды міндеттер өзара тығыз байланыста, өзара тәуелділікте болады, бір-біріне негізделген. Олар арқылы олардың тасымалдаушылары, субъектілері арасында құқықтық қатынас деп аталатын байланыс пайда болады. [2]

Субъективті құқық және заң міндеті - нақты қоғамдық қатынастарға тән ерекшеліктер беретін құқықтық қатынастардың жүйелі элементтері. Құқықтық қатынастарға қатысушылардың еркіндік дәрежесі, оның мүдделерін қанағаттандыру дәрежесі құқықтық норманың ұйғарымдарымен белгіленеді. Заңдық құқықтар мен міндеттер олардың мазмұны әртүрлі болғанның өзінде құқықтық қатынастардың тең мәнді элементтері болып табылады.

Субъективті құқықтар мен міндеттердің көлемі мен шекаралары тұтастай алғанда құқық нормаларымен айқындалады. Құқықтық қатынаста олар дербес

субъектілерге қатысты нақтыланады, құқық міндеттелген және уәкілеттік берілген субъектілер өз мінез-құлқын құқықпен белгіленген шекараларда салады. Олардың әрқайсысының мінез-құлық бостандығы көрсетілген шекараларда болады.

Субъективті құқық - субъектінің өз қалауы бойынша объективті құқықта көзделген мүдделерді қанағаттандыруға мемлекет беретін және қорғайтын мүмкіндігі.

Субъектінің құқығы субъективті деп аталады, себебі тек субъектінің өз еркімен ғана оларға қалай билік ету керектігі байланысты болады. Дегенмен, бұл мүмкіндік еркін емес. Бұл құқықтық, рұқсат етілген мінез-құлық шарасын белгілейтін мүмкіндік.

Субъективті құқықтың үш түрі бар:

1) оның мүдделерін қанағаттандыру үшін субъективті құқық иесінің оң мінез-құлқы мүмкіндігіне;

2) өзінің заңды мүдделерін қанағаттандыру үшін міндетті адамдардан белгіленген мінез-құлықты талап ету мүмкіндігіне;

3) құзыретті мемлекеттік органдардан оның құқықтары бұзылған жағдайда қорғауды сұратуға құқылы. Әңгіме ең алдымен құқықтық қатынастарға қатысушының құқығын мәжбүрлеп іске асыру туралы болып отыр.

Субъектінің заңды міндеті субъективті құқыққа қарағанда, өзінің мінез-құлқын оған берілген талаптармен келісу қажеттігі болып табылады.

Заңды міндетті адам өз мүдделерін итермелейтіндей әрекет етпеуі мүмкін, бірақ ол басқа адамдардың мүдделерін бейнелейтін және қорғайтын құқықтық нормалардың нұсқамаларымен есептелуге тиіс. Құқықтық қатынастағы құқық пен міндет қалыпты адами қарым-қатынастың аса маңызды және қажетті шарттары болып табылады. Олардың дұрыс арақатынасында, әртүрлі мүдделердің өзара байланысы мен өзара тәуелділігі кезінде құқықтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің нақты келбеті көрінеді.

Заңдық міндет заңдарда көзделген және мемлекет кепілдік беретін құқықтық қатынастарға қатысушының заңды өкілдік берілген субъектінің мүдделерінде белгіленген тәртіп-құлық қажеттігі болып табылады. Егер субъективті құқықтың мазмұны рұқсат етілген мінез-құлық шарасын қалыптастырса, онда оның міндетінің мазмұны - құқықтық қатынастағы тиісті мінез-құлық шарасы. Міндетті адамға уәкілетті адамның мүдделерін қанағаттандыру мақсатында тиісті мінез-құлық шарасы ұйғарылады.

Заң міндеттерінің екі түрі:

- 1) қажет болған жағдайда құқықтық қатынастардың басқа қатысушыларының пайдасына белсенді оң іс-әрекеттер жасауға;
- 2) құқық нормаларымен тыйым салынған қылықтардан қалыс қалу қажет болған жағдайларда тоқтатылады.

Субъективті заң құқықтары мен міндеттерін іске асыру олардың құқықтық қатынастарға қатысушылардың іс жүзіндегі мінез-құлқына әсер етуін, оларда салынған қолданыстағы қоғамдық қатынастарда тиісті және рұқсат етілген мінез-құлық шараларын іске асыруды көздейді. [3]

Әдебиет:

1. Бекбаев Е.З. Субъективное право и юридическая обязанность в механизме правового регулирования//Вестник института законодательства Республики Казахстан, №4 (16) 2009г.

2. Понятие и структура правоотношения//https://edu.tltsu.ru/er/book_view.ph

3. Субъективное право и юридическая обязанность: понятие и структура// <https://alekssandr.jimdofree.com/тгп/76-субъективное-право-и-юридическая-обязанность-понятие-и-структура>

PSYCHOLOGIE A SOCIOLOGIE

Práce psychologie

Лаврушенко О.В.

ГККП «Дворец школьников», Казахстан, г.Алматы

КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ И ПСИХОГИГИЕНА ОБЩЕНИЯ КАК СРЕДСТВО ПРОФИЛАКТИКИ КОНФЛИКТОВ В ОРГАНИЗАЦИИ

Ни для кого не секрет, что профессионализм состоит из трех основных компонентов:

- Знание – это теоретический фундамент, определяющий, что делать и зачем.
- Умение – дает представление о том, как делать.
- Желание – это мотивация: хочу делать.

Чтобы развить профессиональные навыки, необходимо сочетание Знания, Умения и Желания.

Кроме того, Успех в социономической профессии (и не только) также определяется следующими психологическими особенностями:

1. Высокий уровень коммуникативной компетентности:

- Аффiliation – потребность человека быть в обществе других людей, живое, заинтересованное отношение к людям, стремление помогать им.
- Эмоциональная стабильность – контроль над эмоциональными реакциями.
- Эмпатия – психологическая «включенность» в мир переживаний человека.
- Сенситивность к отвержению – способность воспринимать негативное отношение окружающих.

2. Независимость и автономность, сочетающаяся с уверенностью в собственных силах.

3. Гибкость и пластичность поведения в изменяющихся нестандартных профессиональных ситуациях.

4. Высокая степень устойчивости к стрессу, информационным и эмоциональным перегрузкам.

Помимо этого важна коммуникативная компетентность, которая подразумевает наличие определенных психологических знаний (например, о типах личности, о способах переживания и реагирования на стресс у разных людей в зависимости от типа темперамента, о специфике связи между типами телосложения и особенностями психического склада личности и т. п.).

Для предупреждения (профилактики) нервно-психических расстройств (в том числе и из-за конфликтов) и обеспечения оптимальной психической деятельности здоровых и больных людей большое значение имеют психогигиенические и психопрофилактические мероприятия.

Психогигиена - наука о путях сохранения и укрепления психического здоровья, душевного равновесия - приобретает в настоящее время особое значение в связи с возросшей ролью психоэмоциональных факторов в жизни человека и развитии заболеваний, усложнением межличностных отношений на производстве и в быту.

Так уж сложилось, что в нашем обществе принято думать больше о гигиене физического тела человека, а значит и больше уделять этому вопросу времени, разрабатывать различные инструкции и правила, создавать специальные условия, чтобы физическое тело работающего человека содержалось в порядке.

О душевной составляющей человека, его психо-эмоциональном состоянии думают не так часто, а значит не всегда и не везде создаются условия для того, чтобы и эта составляющая личности человека была здорова.

А между тем, психо-эмоциональное состояние человека влияет на его физическое состояние, а значит напрямую связано с качеством трудовой деятельности.

Личная психогигиена - раздел психогигиены, изучающий механизмы психической саморегуляции и разрабатывающий пути улучшения их функционирования с целью укрепления психического здоровья, предупреждения его нарушений и повышения работоспособности. В ее основу положены представления о том, что организм - саморегулирующаяся система, функционирующая по закону обратной связи с помощью сознательных, произвольно управляемых механизмов, оптимизирующих психическую деятельность. Личная психогигиена использует приемы и методы индивидуальной психопрофилактики - аутогенную тренировку, психогимнастику лица и способы самопомощи, применяемые как в регулярном порядке, так и периодически, - для предупреждения отрицательных последствий психотравмирующих факторов. Весь арсенал методов личной психогигиены невозможно освоить самостоятельно. Необходима профессиональная помощь в этом психологов, профессиональная компетентность которых в этом вопросе и востребованность только-только начинает осознаваться руководителями предприятий, учреждений и компаний.

Методы и приемы психогигиены способствуют нейтрализации отрицательных эмоций, формированию адекватных реакций на психотравмирующие ситуации и мобилизации антистрессовых резервов организма.

Кроме личной психогигиены существует также понятие «психогигиена общения».

Психогигиена общения - раздел психогигиены, изучающий пути оптимизации межличностных отношений на работе и дома - в трудовом, семейном, учебном и других коллективах. Психологический климат - настроение коллектива, его морально-психологическая атмосфера, основой которой являются межличностные отношения. Микроклимат коллектива может быть благоприятным (здоровым) и неблагоприятным. Для здорового психологического климата характерны не только доброжелательное,

товарищеское сотрудничество, но и принципиальная взаимная требовательность друг к другу - взаимоотношения, создающие благоприятные предпосылки для творческой продуктивной работы. В отличие от климата в природе, мало управляемого людьми, психологический климат в коллективе можно изменять и улучшать.

Чем лучше психологический климат в трудовом коллективе, тем меньше возникает конфликтов в нем, а если и возникают, то конструктивные, которые способствуют развитию коллектива и укреплению межличностных взаимоотношений.

Чем больше человек (а так же организация, в которой он работает) заботится о психоэмоциональном состоянии, соблюдает правила психогигиены, тем меньше такой человек способен на конфликт (ему это и не нужно). У такого человека лучше развита способность к эмпатии и конструктивному диалогу, умение противостоять агрессивному воздействию, а также склонность к бесконфликтному взаимодействию.

Литература:

1. Конфликтология : учебник для академического бакалавриата / А. В. Лопарев,
2. Д. Ю. Знаменский. — М. : Издательство Юрайт, 2017. — 290 с. — Серия : Бакалавр. Академический курс.
3. Виктор Шейнов, Управление конфликтами: Теория и практика, Минск, 2010
4. А. Б.Добрович. Воспитателю о психологии и психогигиене общения: Книга для учителя и родителей. — М.: Просвещение, 1987

Formy mezi pracovním a soukromým praxi psychologa

К.п.н. Купербаева А.Ж., к.п.н. Скабаева Г.Н., магистр Самбеткулова Н.Н
*Казахский национальный аграрный исследовательский университет,
Казахстан*

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЙ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ ОБУЧАЮЩИХСЯ

Формы практических занятий широко используются в высших учебных заведениях. Уроки практических занятий повлияли на развитие предмета и методов исследования обучающихся. Также существует много видов практических занятий для развития активности и познавательного любопытства обучающихся.

Практические занятия по предмету - самая активная форма взаимодействия педагога и обучающегося. Практическое занятие направлено на усвоение и закрепление полученных знаний и навыков. Такие уроки проводятся часто, особенно в связи с практическим применением правил, теорий или сложных теоретических задач каждой дисциплины.

Имеется немало достижений в развитии методов профессиональной подготовки обучающихся в отечественном образовании. Однако методическую проблему в сложившейся ситуации нельзя считать решенной, так как на учебный процесс влияют противоречия, возникшие в результате реформирования системы образования: между растущими требованиями к объему знаний, навыков и умений. и ограниченность времени их развития, между требованиями методического обеспечения учебного процесса и его состоянием, между практической деятельностью обучающихся и между познавательной деятельностью и контролем обучающихся.

Практические занятия создают возможности для педагога напрямую общаться с обучающимися, повышать активность их познавательной деятельности, развивать творческие способности, индивидуально работать с каждым, использовать технические средства. Цель практического занятия - развить знания и навыки.

На практических занятиях педагог преследуют две основные цели:

- дать обучающимся конкретные знания о законах науки;
- уметь самостоятельно и с научной точки зрения изучать тенденции и явления.

При разработке этих задач соблюдаются следующие принципы:

- Постепенное повышение сложности заданий в соответствии с разным уровнем самостоятельной работы обучающихся при выполнении познавательных и практических заданий;
- Задания должны не только воспроизводить знания и умения обучающихся, но и позволять им выполнять их самостоятельно, творчески решать;
- Если самостоятельные рабочие задания будут разрабатываться в порядке развития, то возрастет самостоятельность и творческая активность обучающихся.

Практические занятия в форме деловых игр важны в развитии познавательного любопытства у будущих учителей.

Деловая игра - это смоделированный вариант педагогической ситуации, фрагмент занятия. Он призван усилить практическую направленность занятия, приблизить его к профессиональной деятельности будущего педагога. Деловая игра, как обычно, готовится заранее: создается сценарий, указывается цель, назначаются и советуются роли, разрабатывается оборудование и визуальные эффекты.

Обсуждение деловой игры способствует развитию творческих способностей, любознательности, активности и самостоятельности. Подтверждением игры будет игра «Психологическая атака». Его важность заключается в умении обучающихся задавать вопросы своим сверстникам, что требует досконального знания материала.

Психологическая суть деловых игр заключается в том, чтобы развить у обучающихся мыслительные способности, развить их любознательность, привлечь их к творчеству, а главное - подготовить обучающихся к профессиональной и практической деятельности.

По мнению А.М. Матюшкина, практические занятия должны быть направлены на применение профессионального творчества обучающихся, познавательных мотивов и знаний в учебной среде.

Практические занятия по дисциплине организуются и проводятся преподавателем в форме дискуссий. Анализируются наиболее важные главы и темы учебной программы. Реферативные темы подготавливаются преподавателем в зависимости от уровня подготовки и исследовательских характеристик обучающихся. Иногда обучающимся предоставляется возможность выбрать интересующие их темы.

Практическое занятие - дискуссия организовано как диалогическая беседа участников, в результате которой формируется практический опыт анализа, теоретическое и практическое мышление будущего специалиста и решаются теоретические задачи.

Занятие-дискуссия состоит из следующих этапов:

1. Подготовка преподавателя и обучающегося к дискуссии:

а) знакомство педагога с обсуждаемой темой; разработка методик проведения практических занятий; подборка отчетов и оппонентов; подготовка вступительной речи и заключения по результатам обсуждения; подбор материалов; установка даты обсуждения; помощь обучающимся:

б) ставить перед обучающимся вопросы для обсуждения;

б) консультирование, личные беседы с обучающимися;

в) контроль;

г) познакомить обучающихся с методами обсуждения.

В ходе обсуждения анализируется работа преподавателей и обучающихся: вступительное слово модератора (преподавателя или обучающегося), тема и цель занятия, порядок его проведения и другие организационные вопросы.

Заключительный этап обсуждения: спикер резюмирует тему, модератор делает вывод о содержании дискуссии, оппоненты критикуют и оценивают спикера.

Занятие-дискуссия имеет следующие важные аспекты:

- Повышает активность и познавательную любознательность;

- учится формировать коллективные мнения и делать общие выводы из мнений членов группы итд.

На практическом занятии-дискуссии обучающемуся отводится роль фасилитатора, педагог просит его организовать обсуждение, инструктирует

одного из обучающегося подготовить отчет, контролирует анализ, контролирует использование понятий и терминов и т. д. Оппонент или рецензент комментирует научный отчет. Он не только очерчивает основные моменты спикера, но и указывает на его недостатки и предлагает предложения по их устранению. Психолог отвечает за взаимодействие обучающихся во время практического занятия-обсуждения, недостатки совместных действий. Спешка предотвращает споры из-за мнений, превращает их в шутку, соблюдает правила диалога. Эксперт оценивает результаты обсуждения, проверяет правильность выдвинутых гипотез и рекомендаций, обоснованность выводов.

Конечно, главную роль играет педагог. Он должен организовать подготовительную работу, которая позволит обучающимся активно участвовать в обсуждении. Преподаватель определяет тему практического занятия, выбирает основную и дополнительную литературу для докладчика, распределяет задачи и роли обучающихся в совместной работе, делает общие выводы из обсуждения.

Таким образом, практические занятия могут быть широко использованы в формировании познавательного поиска будущих психологов-практиков в высшем образовании.

Литература:

1. Методика преподавания психологии: конспект лекций/ О.Ю.Тарская, В.И.Валовик, Е.В.Бушуева и др.-М. 2007
2. Бадмаев Б.Ц. Методика преподавания психологии. М., 2001
3. Ляудис В.Я. Методика преподавания психологии. М., 2000

Klinická psychologie

Bekmuratova G.T.

Supervisor: Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor (Associate Professor) of the Department of "Special Education" of the Institute of Pedagogy and Psychology of Abai KazNPU

Bakytova A.O.

2nd year master's student of specialty 7M01902 Special Pedagogy Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty, Kazakhstan

FEATURES OF GENERAL MOTOR SKILLS OF PRESCHOOL CHILDREN WITH SPEECH DISORDERS

The relevance of studying the motor skills of the child and the systems that provide muscular activity lies in the fact that these studies allow us to more successfully solve the problems of further improving the physical education and labor training of children in order to prepare the younger generation for activities in various spheres of life. Psychomotor is certainly present in a variety of manifestations of human activity: speech (contractions of the muscles of the larynx and oral cavity, gestures), writing, emotional expression (facial expressions, posture), locomotion (walking, running), instrumental motor actions. The need for motor activity that a preschool child shows is physiologically conditioned, causing positive changes in physical and psychological development, improvement of the entire functional system of the body. It is the psychophysical qualities that affect not only health promotion, but also the physical improvement of preschoolers, the mastery of various movements.

In the studies of E.N. Vavilova, V.A. Muravyova, N.N. Nazarova, the features of the development of motor functions in preschoolers are considered. The authors believe that the physical education of preschoolers plays an important role in the development of motor skills, which contributes to the manifestation of independence and activity.

The role of speech in the formation of voluntary movements was studied by A.R. Luria, who noted that the speech of the child, accompanying his motor reactions, streamlines them, overcomes their diffuse, impulsive nature, makes them more organized and differentiated.

Currently, among preschool children, one of the predominant speech disorders is the general underdevelopment of speech. A systematic study of the motor sphere of children with general underdevelopment of speech shows that in most of them, imperfection of movements is observed in all components of motor skills: in general, facial, articulatory, as well as in fine movements of the hands and fingers.

In children with a form of speech pathology, there are also violations of fine motor skills of the fingers, which manifest themselves:

- in violation of the accuracy of movements;
- in reducing the speed of execution and switching from one posture to another;
- in slow motion;
- lack of coordination;
- finger tests are performed incompletely;
- there are significant difficulties.

These features are manifested in the play and learning activities of the child. Features of the state of general and fine motor skills of children - speech pathologists are also manifested in articulation, since there is a direct relationship between the level of formation of fine and articulatory motor skills. Speech motility disorders in preschool children with speech pathology are due to the organic nature of the damage to the nervous system and depend on the nature and degree of impaired functioning of the motor nerves that provide the process of articulation.

As noted by many researchers (L.V. Lopatina, E.M. Mastjukova, etc.), in children with general underdevelopment of speech, there is often a violation of not only motor, but also psychomotor development. They have unstable attention, accounting memory. There are also neurological symptoms that aggravate the association of psychomotor development. Increased excitability, disinhibition, instability of the

emotional background in such children entails rapid fatigue, inability to concentrate on one task for a long time and, as a result, there is an interest in completing the task. All this must be taken into account in the work and build a training methodology taking into account the specifics of the emotional volitional sphere of this category of children.

According to R.E. Levina, the majority of children with general underdevelopment of speech, both in speech and psychological terms, are not ready for schooling, since they have a pronounced lag in the development of psychomotor, speech, and emotional-volitional sphere.

Also, in his work N.N. Traugott noted that in all children with motor alalia, the following features of general motor skills are revealed, such as symptoms of pyramidal insufficiency (change in tone) and underdevelopment of motor skills, which are expressed in gait and stoop disorders [1]. In children with sensory alalia, violations of the motor sphere are detected: general motor restlessness, sometimes mild choreatous hyperkinesis.

Dysmotility is also manifested in such speech pathology as erased dysarthria. The general motor sphere of children with an erased form of dysarthria is characterized by awkward, constrained, undifferentiated movements. There may be a slight limitation in the range of motion of the upper and lower extremities, with a functional load, friendly movements (synkinesis), muscle tone disorders are possible. Often, with a pronounced general mobility, the movements of a child with an erased form of dysarthria remain awkward and unproductive [2].

Most clearly, the lack of general motor skills is manifested in preschoolers with this disorder when performing complex movements that require precise control of movements, precise work of various muscle groups, and correct spatial organization of movements. For example, a child with an erased form of dysarthria, somewhat later than his peers, begins to grab and hold objects, sit, walk, jump on one or two legs, clumsily runs, climbs on the Swedish wall.

Many scientists have studied and proved the relationship between general, fine and speech motor skills. They came to the conclusion that the development of subtle

movements of the fingers is especially closely related to the development of speech. Research M.M. Koltsov proved that each finger of the hand has a fairly extensive representation in the cerebral cortex. And the development of subtle movements of the fingers precedes the appearance of articulation of syllables in the baby. She proved that thanks to the development of the fingers, a projection of the "scheme of the human body" is formed in the brain, and speech reactions are directly dependent on the fitness of the fingers. A century ago, M. Montessori noticed that the development of speech and intelligence is closely related to how well the motor development of the child is formed. Researchers of children's speech say that the movements of the fingers are closely related to the speech function [3].

Fine motor skills are the ability of a person to perform many movements, with the coordinated actions of the nervous and muscular systems when performing small and precise actions with the hands and fingers. Fine motor skills of the hands and the level of speech development are directly dependent on each other, which has been established for a long time. If motor skills develop normally, then speech develops normally. Otherwise, there are lags in mastering speech, since the improvement of speech reactions is closely related to the degree of training of finger movements. Work on the development of finger and hand movements should be carried out systematically and daily.

For the development of fine motor skills of hands at a younger preschool age, you can use finger gymnastics, which solves many problems in the development of a child: it helps to master fine motor skills; helps develop speech; increases the efficiency of the brain; develops mental processes: attention, memory, thinking, imagination; develops tactile sensitivity; relieves anxiety. Finger games are very emotional, exciting. This is a staging of any rhyming stories, fairy tales with the help of hands [4].

The works of V.M. Bekhterov confirm the influence of hand manipulation on the functions of higher nervous activity, the development of speech. Simple hand movements help to remove tension not only from the hands themselves, but also from the lips, relieve fatigue. They are able to improve the pronunciation of many sounds,

and therefore - to develop the child's speech. The fact is that in the cerebral cortex, the motor and speech areas are nearby. Speech areas are actively formed under the influence of impulses coming from the fingers. The more the baby works with his fingers, the better the development of fine motor skills of the hands and the earlier and better his speech develops [5].

So, summing up, we can say the following, different types of activities, with their purposeful application, determine the successful work of preparing children for schooling, contribute to the formation of fine motor skills, coordination of finger movements, thought processes and mastering the skills of educational activities. For example, finger games and exercises are a unique tool for developing fine motor skills and speech in their unity and interconnection. Learning texts using "finger" gymnastics stimulates the development of speech, spatial, visual-effective thinking, voluntary and involuntary attention, auditory and visual perception, speed of reaction and emotional expressiveness, the ability to concentrate.

List of references used:

1. Traugott N.N. *Interhemispheric interaction in local brain lesions // Neuropsychological analysis of interhemispheric asymmetry of the brain. - M. - 2001. - P. 14-23.*
2. Mastjukova E.M. *Motor disorders and their assessment in the structure of abnormal development// Defectology. - 1987. – P. 30.*
3. Afonkin, S.Yu. *Country of finger games / S.Yu. Afonkin, M.S. Ruzina. - St. Petersburg, 2011. - P. 330-337.*
4. *Correctional and pedagogical work in preschool institutions for children with speech disorders / - M.: TC "Sphere", 2008. - P. 128.*
5. Zemlyachenko, M. V. *Formation of fine motor skills and speech development of preschoolers // Problems and prospects for the development of education: materials of the V Intern. scientific conf. - Perm: Mercury, 2014. - P. 169-172.*

Pedagogická psychologie

Бекмуратова Г.Т.

Абай атындағы ҚазҰПУ психол.ғ.к. қауымд., проф. (доценті)

Алматы қ. Қазақстан

Қайрбекқызы Ш.

*Абай атындағы ҚазҰПУ Дефектология мамандығы бойынша 2 курс
магистранты, Алматы қ. Қазақстан*

ЕРТЕ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ОЙЫН ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Педагогикалық әдебиеттерде ойын әрекеті баланың негізгі іс – әрекеті деп айтылады. Бала қиялда өзінің ойын кеңістігін жасайды және өзінен тыс өзін ойламайды. Ол ойыншықтармен, ертегі кейіпкерлерімен әңгімелесуге байсалды, олардың бөлмесінде олардың силуэттерін көреді.

Ойын әрекеті тіпті нәрестені оқытудың ең оңай процесімен бірге жүруі керек. Сонымен қатар, кез-келген ойын, ол жеке немесе топтық, мобильді немесе тыныш, рөлдік немесе сөзбен орындалуы маңызды емес, ол үшін және дамытушы болып табылады. Ата – аналар мен тәрбиешілер белгілі бір ойындардың қандай қабілеттер мен дағдыларды дамытатынын анықтауы керек. Осыған сүйене отырып, осы дағдыларды нығайтуға көмектесетін дидактикалық материалды таңдау қиын болмайды.

Дамуға бағытталған ойын әрекеті міндетті түрде ересек адамның қатысуымен бірге жүруі керек, олар алдын-ала жоспарлауы керек деп саналады. Дегенмен, стихиялық ойын балаға әлдеқайда көп пайда әкеледі. Ерте жастағы балалардың өз бастамасымен, өз бетінше немесе құрдастарымен бірге бастайтын ойын әрекетін дамыту өте маңызды. Осылайша, бала өзін байқай алады, қорытынды жасай алады, Дағдылар мен дағдыларды іс жүзінде қолдана алады [1].

Ойын әрекеті барлық психикалық процестердің – қарапайымнан ең күрделіге дейін еріктілігінің қалыптасуына әсер етеді. Сонымен, ойын ерікті

мінез-құлықты, ерікті назар мен есте сақтауды дамыта бастайды. Ойын жағдайында балалар ересектердің тікелей тапсырмасына қарағанда жақсы назар аударады және көбірек есте сақтайды.

Балалардың дамуындағы ойын ерекше рөл ойнайды. Ойын ұзақ уақыт бойы білім беру және оқыту үшін қолданылған. Халықтық педагогика оны әртүрлі жастағы балаларды тәрбиелеу үшін шебер қолданады. Ойнау кезінде бала қоршаған әлем туралы біліммен жұмыс істейді, оны тереңірек біледі, өйткені ол мақсат қоюды үйренеді, оны жүзеге асырудың құралдарын табады. Ойынның басты ерекшелігі-бала жас кезінен бастап ойнап, ойдан шығарылған жағдайда әрекет етуді үйренеді. Ойында объектілерді, әрекеттерді ауыстыру қабілеті қалыптасады, бұл анағұрлым алаңдататын ойлау мен сөйлеу элементтерінің біртіндеп дамуын қамтамасыз етеді. Ойын баланың жас ерекшелігіне өте икемді болғандықтан оның педагогикалық мәнін ашу оңайырақ болады [2].

Балалар ойынының негізі – шынайы өмір. Егер балалар өмірде белсенді болса, онда ойын оларға қоршаған орта туралы білімді игеруге көмектеседі, олардың тәуелсіздігін дамытады. Ойын олардың алған білімдерін бекітудің құралына айналады. Ойын – ерте жастағы балалардың негізгі қызметі. Қиялдың күшімен, ойын әрекеттерімен, рөлімен, бейнеге айналу қабілетімен балалар ойын жасайды.

Ойын – өсіп келе жатқан нәресте ағзасының қажеттілігі. Ойында баланың физикалық күштері дамиды, қол күші артады, денесі икемді, дәлірек айтқанда бағдарлану, тапқырлық, ұтқырлық, бастамашылдық дамиды. Ерте жастағы балалар үшін ойындар ерекше мәнге ие: олар үшін ойын - оқу, олар үшін ойын - еңбек, олар үшін ойын - тәрбиенің маңызды түрі. Ерте жастағы балаларға арналған ойын - айналасындағыларды тану тәсілі.

Ойын – бұл қозғалысқа, әрекетке, қоршаған өмірдің әсерін қайта қарастыруға деген ұмтылысты қанағаттандыратын оның табиғи, маңызды қызметі. Күн сайын балаға жағдаяттар көптеген әсер қалдырады және оған әлі

қол жетімді болмаса да, ол көп нәрсені білмейді, білмейді, бірақ «ересек» істерге қатысуға деген ұмтылыс оны өзінің ақыл-ойы мен қиялын баурап алған нәрсені іс жүзінде көрсетуге мәжбүр етеді. Ойын оған осындай мүмкіндік береді [3].

Ойнау кезінде бала қиял мен шындық арасындағы шекараны бұлдыратады. Ойын кезінде бала кез – келген кейіпкерге айнала алады. Яғни, баланың қиялының дамуына байланысты ол жануарда, ханшайым да, ата – ана да бола алады. Осыдан шығатын қорытынды – баланың қиялының деңгейі қаншалықты дамыған болса, соншалықты оны ұйымдастыру қолайлырақ болады.

Балаларға арналған білім беру ойындарының алуан түрін қолдана отырып, балаға өзін – өзі бақылау және қоршаған әлемді зерттеу үшін мүмкіндігінше көп мүмкіндіктер беру өте маңызды. Кішкентайдың айналасындағы барлық нәрсе – ересектерге тиесілі заттар, ойыншықтар, жануарлар, өсімдіктер, су, құм және т.б. – оның қызығушылығын тудырады. Ол жаңа заттарды зерттегенді, әртүрлі заттар мен материалдармен тәжірибе жасағанды ұнатады: су, құм, қар, саз, бояулар. Ересектер көбінесе кішкентай балалар бұл процесте «маңызды» нәрселерді байыпты түрде үйрене алатынына күмәнданады. Алайда бұл олай емес. Мұндай зерттеу барысында баланың қызығушылығы дамиды, оның қоршаған әлем туралы идеялары кеңейеді, бала бай сенсорлық тәжірибеге ие болады, интеллектті дамытуға күшті серпін алады. Ойындар баланың жеке басының қалыптасуы мен дамуы үшін өте маңызды, өйткені бұл оның өзін – өзі көрсету құралы ғана емес, сонымен қатар қоршаған әлемді тану және оған бейімделу тәсілі [4].

Ойын – қоршаған әлемді танудың және балалардың әлеуметтік дамуының маңызды құралдарының бірі: онда олар ересектердің әртүрлі іс-әрекеттерімен танысады, басқа адамдардың сезімдері мен күйлерін түсінуді үйренеді, оларға жанашырлық танытады, құрдастарымен және үлкен балалармен қарым-қатынас жасау дағдыларын үйренеді. Барлық ойындар мен балалардың көңілін көтеру арасында сюжеттік ойыншықтармен ойындар ерекше орын алады, онда бала өзінің күнделікті өмірінде байқайтын ересектердің әрекеттерін қайталауға

тырысады. Кішкентай кезінен бастап ересектер жасайтын барлық нәрсе балаға тартымды, ол олармен бірге өмір сүруге ерте ұмтылады. Ол дәл осылай және олар сияқты жасағысы келеді. Үлкендерге еліктеуге деген ұмтылыс ерте жаста балалар іс – әрекетінің ерекше түрінің пайда болуының негізі болып табылады, оның барысында бала шартты түрде ересек адам ретінде әрекет ете алады. Әдетте, бала ойында айналасындағыларды, оған не болып жатқанын, ол туралы кітаптардан, балалар фильмдерінен біледі. Баланың алғашқы ойын әрекеттері ересектермен бірлескен ойында пайда болады: анасы немесе әжесі қуыршақты қалай байыту керектігін, оны қалай тамақтандыруға, тарауға, арбаға мінуге және т. б. Ерте жастың бастапқы кезеңдерінде бала аз ойыншықтармен ойнайды, көбінесе ересек балалар ойнайтын ойыншықтарға, олардың ойын әрекетіне еліктейді. Біртіндеп ойын элементтерінің шеңбері кеңейеді.

Сонымен, егер бір жылда нәресте ұйықтап жатқан қуыршақты ғана ұйықтатса, онда біраз уақыттан кейін ол аюды, итті, мысықты және оның ойын бұрышындағы басқа ойыншық кейіпкерлерін ұра бастайды. Осылайша, бала «ана сияқты» әрекет ететін жалпыланған әрекеттер жасалады. Егер ата – аналар баланың ойынына назар аударса, онымен бірге ойнаса, оның сюжеттік ойыншықтармен ойнауға деген қызығушылығы біртіндеп арта түссе, ол тек үлкендердің бастамасымен ғана емес, сонымен бірге өз қалауымен де ойнай бастайды. Уақыт өте келе ойын сюжеттерінің саны да артады. Бала шомылады, қуыршақтар мен жануарларды киіндіреді, тамақ дайындайды, ыдыс жуады, ойыншықтарды емдейді, текшелерден үйлер, автокөліктерге арналған гараждар салады және т. б. бұл жаста ол негізінен нақты ойыншықтармен жұмыс істейді, яғни. нақты заттармен ұқсастықтары бар заттармен (мысалы, ойыншық ыдыстармен, бесікпен, шаштараз, аурухана және т.б. ойнауға арналған арнайы жиынтықтардан ойыншықтармен). Алайда, бір жарым жылдан кейін бала ересек адамның көмегімен ойында алмастырғыш заттарды қолдана алады (мысалы, ересек адамға еліктеу, қуыршақты қасықтың орнына таяқпен, нанның орнына текшемен тамақтандыру, табақты пирамидадан сақинамен немесе картон

шеңбермен ауыстыру және т. б.) немесе ойдан шығарылған әрекетті мүлдем заттарсыз көбейту (мысалы, бос алақанды немесе шымшуды аузына әкелу қуыршақтар оны тамақтандырғандай) .

Сонымен, өмірдің екінші жылында бала сюжеттік ойыншықтармен ойнауға қызығушылық танытады және оның деңгейі артады, ол ересек адамның іс-әрекетіне қуана еліктейді, кейбір ойын эпизодтарын өз бетінше ойнай алады. Сонымен қатар, осы жастағы баланың тәуелсіз ойыны қысқа мерзімді, ойын әрекеттері ретсіз, олардың реттілігі кездейсоқ, бұл баланың көзіне түсетін ойыншықтарға байланысты. Сондықтан ойынның қалыптасуының осы кезеңінде ересек адамның рөлі өте үлкен. Бұл нәрестеге сюжетті дамытуға көмектеседі, ойын әрекеттерін қалай әртараптандыруға, ойынды мазмұнды, қызықты етуге болатындығын айтады [5].

Сюжеттік ойынның дамуына қолайлы жағдай жасағанда, ол баланың өмірінің үшінші жылында өзінің гүлденуіне жетеді. Енді оған ересек адамның үнемі қатысуы қажет емес: ойыншықтардың өзі оны әртүрлі ойын әрекеттеріне итермелей бастайды. Екі жасар бала ұзақ уақыт ойнай алады, құмарлықпен, ойын барған сайын тәуелсіз және мағыналы бола бастайды. Мысалы, егер бұрын қуыршаққа күтім жасағанда, бала жай ғана тарақпен шашының үстінен өтіп, оны бір жаққа қойса, енді ол бос бөтелкені алып, басын «сусабынмен» жуады, «лакпен» шашыратады, шашына түйреуіш немесе лента тағады, таңдану үшін бетіне айна әкеледі. Осылайша, шашыраңқы ойын әрекеттері баланың таңдалған сюжетті дәйекті және тәуелсіз дамуымен алмастырылады, оның ішінде әр түрлі әрекеттер, олардың қайталануы және әртүрлі заттарды қолданудың өзгеруі орын алады. Кішкентай кезінде бала біртіндеп ойында рөл атқарып, оған ойыншық кейіпкерлерін беру қабілетін дамытады. Бастапқыда ол өзін рөл атқаратын адам ретінде түсінбейді, өзін немесе қуыршақты кейіпкердің атымен атамайды, дегенмен қуыршақты төсекке жатқызу, оны жасау, шаншу немесе көлік гаражын салу ана, дәрігер немесе құрылысшы ретінде әрекет етеді. Екі – екі жарым жылдан кейін нәресте осы сөздің толық мағынасында рөлдік мінез – құлықты

қалыптастыра бастайды, бұл өзіне және серіктесіне белгілі бір рөлді саналы түрде беруді қамтиды. Бала өзін ана, әке, тәте, жүргізуші, қуыршақ қызы немесе ұлы және т.б. деп атай бастайды. Егер олар нәрестеге бұған көмектеспесе, рөлдік мінез – құлық кейінірек қалыптасады .

Ойын – баланың дамуының міндетті серігі. Дидактикалық ойындар баланың сенсорлық тәжірибесін байытып қана қоймай, ойлауға да үйретеді. Балалар заттарды біріктіру, ажырату, игеру, көрсету, ойлау функциялары сияқты әрекеттерді игереді. Дидактикалық ойындар тағы бір өте маңызды тапсырманы орындайды: олар қолдың іс – әрекетін дамытуға ықпал етеді, қол шеберлігін қалыптастырады, саусақтардың ұсақ моторикасын дамытады, өйткені баланың сөйлеуі саусақтардың ұшында орналасатын болғандықтан сөйлеу мен моторлық сала бірлесе дамиды.

Дидактикалық ойын сонымен қатар есте сақтауды, қабылдауды, тануды және ойнау дағдыларын, тапқырлықты дамытады. Заттармен мақсатты әрекеттерді игеру процесінде алғашқы ерікті мінез – құлық ерекшеліктерін тәрбиелейді, яғни бұл жағдайда ойын үйрету құралына айналады.

Дидактикалық ойында балалар заттардың белгілерін игереді, жіктеуді, жалпылауды, салыстыруды үйренеді. Дидактикалық ойынды қолдану, оқу процесінде балалардың сабаққа деген қызығушылығын арттырады, зейінін дамытады, табандылық бағдарламалық материалды жақсы игеруді қамтамасыз етеді. Балалар бөлшектерді түсі, өлшемі, пішіні және т. б. бойынша таңдауды үйренеді [6].

Дидактикалық ойын – бұл балалардың жеке, топтық және ұжымдық оқу іс-әрекеті, оның ішінде бәсекелестік элементі және білімді, дағдылар мен дағдыларды игерудегі көркемөнерпаздар, ойын барысында танымдық іс-әрекет пен қарым-қатынас тәжірибесін алу.

Дидактикалық ойындар, ойын сабақтары мен әдістері оқушылардың оқу материалын қабылдауының тиімділігін арттырады, олардың оқу әрекеттерін әртараптандырады, оған қызығушылық элементін енгізеді.

Сонымен, қорытындылай келе ерте жастағы баланың дамуындағы ойынның рөлі қандай екенін қарастыратын болсақ:

1. Дидактикалық ойын баланың сенсорлық тәжірибесін байытады, қабылдаудың дамуын қамтамасыз етеді. Дидактикалық ойында сенсорлық қабілеттердің дамуы логикалық ойлау мен ойды сөзбен жеткізе білудің дамуымен бірге жүреді, өйткені ойын мәселесін шешу үшін балаға заттар мен құбылыстардың тән белгілерін табуға, оларды салыстыруға, топтастыруға, жіктеуге, қорытынды жасауға, жалпылауға тура келеді. Қызықты ойын әрекеттері мен ережелерін орындау байқампаздықты, ерікті зейінді, тез және берік есте сақтауды дамытуға ықпал етеді [7].

3. Дидактикалық ойыншықтармен, табиғи материалдармен, суреттермен ойындар эстетикалық дамуға ықпал етеді. Қызықты дидактикалық ойын жағымды эмоциялар тудырады, әл-ауқатты жақсартады.

Әдебиеттер

1. Беккер К.П. Динамика развития детей в возрасте от трех до девяти лет. – Дефектология, 1991, №. 3. С. 65 -70.
2. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. СПб.: Союз, - 224 с.
3. Гришина А.В. Игры – занятия с детьми раннего возраста с нарушениями умственного и речевого развития. М.: Просвещение, 1988, - 93
4. Дунаева З.М., Ростягайлова Л.И. Клинико–психолого-педагогическое обследование детей раннего возраста в консультативно–диагностическом центре ИКП РАО. Дефектология, 1999, №. 4. С. 73 – 76.
5. Кальянова Д, Игры и упражнения с детьми раннего дошкольного возраста. – Развитие и коррекция, 2000. Вып. 7. С. 35 – 41.
6. Общение и речь: развитие речи у детей в общении со взрослыми. / Под ред. М.И. Лисиной. М.: Педагогика, 1985, - 207 с.
7. Педагогика раннего возраста. /Под ред. Г.Г. Григорьевой, Н.П. Кочетовой, Д.В. Сергеевой. М.: Издательский центр «Академия», 1998, - 336.
8. Сулейменова Р.А. О системе раннего выявления детей с риском отставания в развитии. - Дефектология, 1999, № 3. С. 58 - 64.

Vývojová psychologie

Бекмуратова Г.Т.

Абай атындағы ҚазҰПУ психол.ғ.к. қауымд., проф. (доценті)

Алматы қ. Қазақстан

Бақытова А.О.

*Абай атындағы ҚазҰПУ Логопедия мамандығы бойынша 2 курс
магистранты, Алматы қ. Қазақстан*

ЗЕЙІН ДАМУЫНЫҢ КЕЗЕҢДЕРІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Зейін негізгі нысаннан алшақтаған кезде психикалық белсенділіктің бір нысанға бағыттылауы мен шоғырлануын қызметі. Осылайша, бұл психикалық процесс сыртқы және ішкі кез – келген қызметті сәтті жүзеге асырудың шарты болып табылады, ал оның өнімі – оның сапалы орындалуы [1]. Зейін сыртқы және ішкі көріністерге ие. Біріншісіне шиеленісті қалып, шоғырланған көзқарас, екіншісіне – денедегі өзгерістер, мысалы, жүрек соғу жиілігінің жоғарылауы, отыныс алу, қандағы адреналиннің бөлінуі және т.б. [2].

Зерттеу барысында педагогикалық, психологиялық және әдістемелік әдебиеттерге шолу, талдау – жинақтау, жүйелеу әдістері қолданылды. Зейіннің дәстүрлі түрлері зейінді болу мақсатына және оны сақтау үшін ерікті күш – жігерді қолдануға байланысты бөлінеді. Бұл классификация еріксіз, ерікті және еріксізден кейінгі назар аударуды қамтиды. Еріксіз ынталандырудың ерекшеліктерінен, негізгі нысанмен белсенділіктен туындайды, адамның мүдделерімен, қажеттіліктерімен, бейімділіктерімен байланысты. Ерікті зейін саналы түрде «мұқият болу» мақсатын және оны сақтау үшін ерікті күш – жігерді қолдануды қамтиды. Мысалы, бала үй тапсырмасын дайындауды жалғастыра отырып, алаңдаушылыққа қарсы тұрады. Еріксіз назар іс-әрекеттің мақсаты нәтижеден орындау процесіне ауысқанда және зейінді сақтау үшін ерікті күш-жігердің қажеттілігі жоғалған кезде байқалады [3].

Зейіннің бұл жіктемесі оның мынадай қасиеттерін қамтиды (Сурет 1):

Сурет 1 – Зейіннің қасиеттері

Оның қасиеттерінің қалыптасуы зейіннің даму деңгейі туралы айтады: концентрация, тұрақтылық, таралу және ауысу. Шоғырлану адамның жұмысқа қаншалықты терең енуімен анықталады. Тұрақтылықтың көрсеткіші – нысанға назар аудару уақыты және одан алшақтау саны. Ауысу бір нысаннан немесе әрекеттен екіншісіне ауысуда көрінеді. Бөлу адам бір уақытта бірнеше әрекеттерді орындаған кезде орын алады, мысалы, бөлмеде қозғалу кезінде өлең айту [4].

Адамның өмірі мен іс – әрекетіндегі зейін көптеген түрлі функцияларды орындайды. Ол қазіргі уақытта қажет емес психологиялық және физиологиялық процестерді белсендіреді және тежейді, ағзаға түсетін ақпаратты оның өзекті қажеттіліктеріне сәйкес ұйымдастырылған және мақсатты таңдауға ықпал етеді, бір объектіге немесе қызмет түріне таңдамалы және ұзақ уақыт шоғырлануды қамтамасыз етеді[5]. Танымдық процестердің бағыты мен селективтілігі зейінмен байланысты. Зейін қабылдаудың дәлдігі мен егжей-тегжейін, есте сақтаудың беріктігі мен селективтілігін, ақыл-ой әрекетінің бағыты мен өнімділігін анықтайды.

Төменде зейін және оның негізгі түрлерінің сипаттамасын қарастырамыз:

Бұл табиғи және әлеуметтік шартты зейін, тікелей және жанама зейін, еріксіз және ерікті зейін, сезімтал және интеллектуалды зейін деп бөлінеді.

Табиғи зейін адамға туғаннан бастап ақпараттық жаңалықтың элементтерін алып жүретін белгілі бір сыртқы немесе ішкі ынталандыруларға таңдамалы түрде жауап берудің туа біткен қабілеті түрінде беріледі. Табиғи зейіннің бұл түрі адамның онтогенездегі алғашқы танымдық қасиеті болып

табылады. Табиғи зейін анасының даусына көз тоқтату, ему кезіндегі анасының көзіне қарау сияқты құбылыстармен түсіндіруге болады.

Әлеуметтік негізделген зейін оқыту мен тәрбиелеу нәтижесінде өмір бойы қалыптасады. Әлеуметтік зейіннің қалыптасуына баланың өмір сүретін ортасы, ондағы құбылыстар мен үрдістердің қанықтық деңгейі мен табиғи зейіннің деңгейі тікелей әсер етеді. Әлеуметтік зейін қоғамдық негізде қалыптасатын зейін түрі болып саналады.

Тікелей зейін ол бағытталған және адамның өзекті мүдделері мен қажеттіліктеріне сәйкес келетін нысанмен ғана басқарылады. Зейіннің бұл түрін басқаша айтқанда «мақсатты зейін» терминімен де қолданады. Делдалдық зейін қимылдар, сөздер және т. б. сияқты арнайы құралдармен реттеледі.

Соңында сезімтал және интеллектуалды зейінді ажыратуға болады. Біріншісі, ең алдымен, эмоциялармен және сезім мүшелерінің таңдамалы жұмысымен, ал екіншісі — ойдың шоғырлануы мен бағытымен байланысты.

Сәбилік шақтағы зейіннің даму ерекшеліктері. Баланың тітіркендіргіштеріне алғашқы реакциялар туылғаннан кейін бірден байқалады. Ол қатты дыбысқа діріл арқылы реакция танытады, тым ашық жарықтан көз жанары жиырылып, жұмады. Туа бітті рефлексстердің пайда болуы зейіннің қызмет ету үрдісімен тікелей байланысты.

Сәбилік шақта зейіннің әрі қарай дамуы оның заттарды ұстауға дағдылануымен тікелей байланысты болады. Себебі, бала қолына затты ала отырып, оған зейін аударады. Қол саусақтарының дағдылары арқылы затты ары – бері аударып, оның негізгі қасиеттерін аңғарады. Бұл шамамен сәбидің 6 ай шағына тұспа – тұс келеді. 6 – 7 айда затты мақсатты түрде ұстап, 8 – 9 айында затқа 10 – 15 минут тұрақты назар аудара алады. Осының салдарынан балада өзіндік ойынның алғышарттары қалыптасады. Бір жастың соңында заттарды манипуляциялау негізінде бала екі затпен бір уақытта әрекет еткенде зейіннің таралуы пайда болады; ауысу жақсарады, мысалы, нәресте шарларды қорапқа салып, назарын бір доптан екіншісіне ауыстырады.

Заттардың мақсатын, функцияларын игеру, олармен әрекеттерді жетілдіру, бір жағынан, объектілердегі көптеген тараптар мен белгілерге назар аударуға, екінші жағынан, зейіннің қасиеттерін - үлестіруді, ауыстыруды жақсартуға мүмкіндік береді.

Дегенмен, бала 8-10 минут ішінде қызықты әрекеттерді орындай алатынына қарамастан, ол зейінді ауыстыру мен таратуда айтарлықтай қиындықтарға тап болады. Егер бала бір іспен айналысып жатса – ол ересектердің сөзіне назар аудармайды. Мысалы, сурет салу кезінде ол бояу құмырасын аударып алғанын байқамайды, ересек адамның оны көтеру туралы нұсқауына жауап бермейді. Екінші жағынан, баланың назары тақырыпқа немесе іс-әрекетке өте әлсіз бекітілген, тұрақты емес. Ол тереңге енбестен беткі қабатта сырғанайды. Сондықтан бала басталған істі тез тоқтатады. Қуыршақпен қатты ойнаған бала құрдастарынан машинаны көреді-ал қуыршақ ұмытылады. Зейінді шоғырландыру қабілеті баланың объектілердің елеусіз, бірақ ең жарқын белгілерін түсіретіндігінде көрінеді. Олардың жаңалығы жоғалғаннан кейін эмоционалды тартымдылық жоғалады, оларға назар аударылады.

I - II сынып оқушылары әңгімеде немесе сөйлемде басты, маңызды нәрсеге әлі де назар аудармамайды. Егер, мысалы, тапсырма көбелектер ұшып келген сары және қызыл раушандар туралы болса, оқушылар көбелектердің түсін, олардың түрлерін талқылау үшін сандармен операциядан оңай «сырғып кетеді», оларды қайда және қашан ұстағанын есіне түсіре бастайды.

Қалыпты даму жағдайындағы балалармен қоса сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар балалардың да зейін дамуының ерекшеліктерін салыстырмалы түрде ұсынамыз:

Сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар мектеп жасындағы балалардың ерекшеліктерінің бірі – зейіннің бұзылысы. Бала оқу процесіне кедергі келтіретін кез – келген сыртқы ынталандыруға оңай және тез алаңдайды. Зейін тұрақсыздығына байланысты заттардың негізгі белгілерін бөліп көрсете алмайды. Бірқатар психологтар бұл құбылысты балалардың жас

ерекшеліктерімен байланыстырады. Себебі, мектеп жасындағы баланың биологиялық жасы мен даму деңгейінің сай болмауы да зейіннің артта қалуына әсер етеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

- 1 Выготский, Л. С. Развитие высших форм внимания в детском возрасте: хрестоматия по вниманию [Текст]: под ред. А.Н.Леонтьева, А.А. Пузыря, В.Я. Романова / Л. С. Выготский.- М., 1976. - С. 184-219.
- 2 Головин, С.Ю. Словарь практического психолога [Текст] / С.Ю. Головин.- М.: АСТ, 2001.-800 с.
- 3 Ланге, Н. Н. Психологические исследования. Закон перцепции. Теория волевого внимания [Текст] / Н. Н. Ланге.- М.: Одесса, 1999. - С.5-6
- 4 Психология человека от рождения до смерти. Полный курс психологии развития [Текст]: под редакцией А. А. Реана.- СПб.: «прайм - ЕВРОЗНАК» ,2005.-416 с.
- 5 Урунтаева, Г. А. Практикум по детской психологии [Текст]: пособие для студ. пед. ин-тов, учащихся пед. училищ и колледжей, воспитателей дет. сада / Урунтаева Г. А., Афонькина Ю. А. ; под ред. Г. А. Урунтаевой. - М. : Просвещение; ВЛАДОС, 2009. - 292 с.

PHILOSOPHY

Filosofie kultury

Қабул.О.Қ., Ибраев Б.И.

*А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті.
Қостанай қаласы.*

ТЕКТІЛІК МӘДЕНИЕТ ТАРИХЫ

Белгілі бір ұлттық-мәдени жүйенің тұтастығын, атап айтқанда, қоғамдық дамудың қазіргі кезеңінің қарама қайшы үрдістерін: өзіндік сана-сезімді жетілдіру үрдістері, ұлттық мәдениет деңгейін жетілдіру және мәдениеттерді үндестіру қажеттіліктері зерттеу рухани мәдениеттегі сабақтастық мәселесінің жетілдірілуі болып табылады. Ұлттық мәдениеттің өз-өзін сақтау және өз-өзін дамытумен ұлттық келісімді ұйымдастыру үрдісі ретіндегі ұлттық мәдениеттердің үндесуі қатар орын алады [1, 15 б.]. Ұлттың әлемдік шеңбердегі болмысын сезіну сабақтастық қағидатымен өзара байланысты, осы орайда мәдени жүйенің рухани-ұлттық ерекшелігінің негізі ретіндегі ұлттың ойлау мәдениетін зерттеу керек. Ұлттық мәдениетті оқшаулауға, тұмшалауға әкеп соқтыратын бытыраңқылықтан, ұлттық қақтығысулардан байқалатын қоғамдық қарама қайшылықтар мәдениеттегі сабақтастықты сақтау қажеттілігі, рухани қызметті жетілдіру мәселесін объективті түрде бірінші орынға қояды. Мәдениеттің социумы адамның ойлау қабілетінің жетілдірілуін талап етеді, осыған байланысты жалпы ұлттық мәселелер жалпы адамдық тектілік, мәселелерге айналады. Мәдениет социумы мәселесін пайымдау үшін планетарлық ойлау қабілеттің болуы қажет, ал философия осындай ойлау қабілеттің негізін құрайды, себебі ол мәселенің мәнін ашатын категорияларды қолданады және тарих диалектикасын қайшылықтар диалектикасы деп қарайды. Шығармашылық қызмет пен өзіндік сана ретіндегі сананың сабақтастығы мәселесі өркениеттің рухани-мәдени кезеңдердің тарихын адами тұрғыдан пайымдау мәселесіне де тікелей қатысы бар. Адам санасының басқа саналармен өзара әрекеттесуге бейімділігі рухани мәдениет тарихында қазіргі қоғамдық дамуға ықпал ететін ұлттық мәдениеттердің үндесуі арқылы сабақтастық байланысты зерттеу қажеттілігін тудырды [2, 37 б.]. Қазіргі

кезде рухани мәдениетті дамыту үрдісінде белгілі бір қайшылықтар бар, олар заманауи өркениетті үрдістерді сипаттайды. Осы орайда сабақтастықтың рухани мәдениеттегі орнын айқындау үшін біз ең алдымен «сабақтастық», «мәдениет» және «тектілік» категорияларының мәнін қарастырсақ орынды болар. Философия ілімінде қалыптасқан көзқарасқа сәйкес «сабақтастық» дегеніміз дамудың объективті, әмбебап-жеке дара даму қағидаты, ол сананың өз орнын айқындаудағы тұтастылықты білдіретін және диалектиканың детерминисттік мәнін білдіретін қағидат. «Тектілік мәдениет» ұғымы адамның шығармашылық қызметі арқылы өз-өзін дамытатын тарихи үрдіс, оның құндылыққа бейімделген бағдарлануы болады, яғни тектілік мәдениет дегеніміз диалектикалық нақты ұғым, ол тарихи жайылған нысандарда адамның қызметін білдіреді. Ал өз кезегінде «тектілік» дегеніміз адамның мәдени құндылықтарды зерттеу арқылы мәдениет әлемін ұйымдастыруға және мәдени құндылықтарды игеруге бағытталған жеке рухани шығармашылық үрдісі. Барлық тектілік құндылықтарды «жалпы текті адами құндылықтар», «әлеуметтік материалдық мәдени құндылықтар» және «ұлттық-рухани құндылықтар» деп үш түрге бөлу керек. Осындайда ұлттық рухани құндылықтар мәдениеттің ішкі дамуының заңдылығы болып табылатын және тарихи сабақтастық ретіндегі белгілі бір құрылымы бар сабақтастық қағидатының жүзеге асырылуы барысында қалыптасқан құндылықтар болып табылады. Рухани мәдениет саласындағы сабақтастық бірегей феномен болып табылатын рухани-мәдени дамудың әрбір кезеңінің өзіндік құндылығын білдіруімен және рухани-мәдени құндылықтардың белгілі бір жүйесі ретінде ерекшеленеді [3, 49 б.]. Тарихи сабақтастықтың кез келген халықтың рухани мәдениетінің тұтастығы мен бірлігін сақтаудағы рөлі ұрпақтардың түрлі тәжірибесінің сабақтастығына байланысты. Дәстүрлердің, әдет-ғұрыптардың тарихи сабақтастығы шын мәнінде қоғамның тұтастығын сақтауға бағытталған. Осындайда рухани мәдениетті таратудың негізі болып табылатын тәрбие ұрпақтар тәжірибесінің сабақтастығында басты рөл атқарады. Сол арқылы қоғамның сақталуы мен қалыпты күйде болуы қамтамасыз етіледі. Қазақ рухани мәдениетінің тұтастығын сақтап, дамыту дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың, ұрпақтар тәжірибесінің тарихи сабақтастығына негізделеді. Сөйтіп, тарихи сабақтастық халықтың рухани мәдениетінен ерекше байқалады. Рухани мәдениеттің тұтастығын, бірлігін сақтау және қалыпты күйде ұсталуы қоғамның тіршілік

қарекетінің негізгі шарты болып табылады. «Соңғы жылдары руханият мәселесіне деген қызығушылық жанданды, оған қазақстандық қоғамда болып жатқан түрлендірулер себепші болды» - дейді өз еңбегінде әйгілі философ И.А.Уледова [4, 49 б.] Руханияттылықта адам мен қоғамның басынан кешірген жоғарғы құндылықтары үйлеседі. Адамзаттың ілгерілеу бағыты қоршаған ортаны және өзін тануымен, өз өмірінің адамгершілік негіздерін бекітумен, өнердің дамуымен жарасты. Ақиқат, мейірімділік, көркемдік маңызды әрі негіз қалаушы құндылықтар ретінде қарастырылды. Сонымен қатар, еркіндік, шығармашылық, сенім, үміт және т.б. да құндылықтар деп саналған. Бүкіл руханият мәселесі белгілі дәрежеде өмірдің мәнін іздестіруге қатысы бар. Сондықтан да руханияттылық өмірдің маңызын құрайтын үрдіс ретінде қарастырылады [5, 8 б.] Рухани мәдениет өмір құбылыстарын, әлеуметтік құрылысты және адамның әлемдегі орнын түсіндіріп, оларға баға береді. Қоғамдық өмірдің өнімі ретінде ол идеялардың қозғалысын – олардың қалай құрылғандығын, қалай таратылып, игерілгендігін білдіреді, табиғаттың және қоғамдық өмірдің даму заңдылықтарын тану деңгейін қамтып көрсетеді, өмірге ілшерішілдік идеялар мен оңтайлы білімдер қаншалықты дәрежеде толыққанды енгізілетіндігін куәландырады. Алайда, мысалы, рухани мәдениет нысандарының бірі болып табылатын ғылым ғылыми-техникалық революция жағдайында өндірістік қызметтің өзге түрлерінің біріне ауысады және де материалды мәдениеттің аясына кіреді. «Рухани мәдениет» ұғымының өзіндік мағынасына ерекше назар аударумен қатар кейбір авторлар «рухани мәдениет деген ұғым адамның рухани қызметінің өнімдерінің жиынтығын ғана емес, сонымен қатар, оларды әзірлеу, қолдану және беру әдістерін де қамтиды» деген пікірде [6, 51 б.] Ежелден бері сабақтастық мәселесін барлық философиялық мектептер қарастырған еді, алайда сабақтастық мәселесіне деген белгілі бір философиялық бағытқа тән көзқарас даму тұжырымдамаларымен түсіндіріледі. Кейбір философиялық мектептерде сабақтастық ұғымы жаңа қасиеттің туындауына әкеп соқтыратын (немесе керісінше, бір жүйенің басқа бір күйге ауысуы барысында сол жүйедегі өзгертулерді, өзгешеліктерді метафизикалық сипатта қалыптан тыс ұлғайтып, сабақтастықты жете бағаламай, тіпті оны мүлде мойындамай да) біртұтастың құрылымды өзгертулерін жете бағаламай қалыптан тыс ұлғайтылса, басқа философиялық мектептер сабақтастықты диалектикалық тұрғыдан түсінікті дамудың атрибуты ретінде қарастырады. Сабақтастық осыған

дейін ішкі құрылымы, құрылысы белгіленген объектілерге қатысты қарастырылады. Егер де объекттің құрылысын ескермей айтатын болсақ, тек оның жаңғыртуы немесе жойылуы туралы айта аламыз; тиісінше, осындай жағдайларда сабақтастық категорияларын қолдану үшін негіз болмайды. Объекттің құрылымы белгіленген болса, сол объекттің екі түрлі күйлерін бір-бірлерімен салыстыру қандай элементтер мен байланыстар жоғалғандығын, ал қандай элементтер мен байланыстар ұстап, сақталып қалғандығын, яғни, жаңа күйге түрлендірілгендігін анықтауға мүмкіндік береді. Айтылған сабақтастық объекттің белгілі бір элементтері мен байланыстары өзгертілген жағдайда сол жекелеген элементтер мен объекттің байланыстырына қатысты қарастырыла алатындығын да жоққа шығармайды; алайда ол үшін аталмыш элементтер күрделі, құрылымды элементтер ретінде қарастырылуы тиіс [6, 7 б.] Тарихи қалыптасқан рухани мәдениеттің, сонымен қатар, қоғамдық өмірдің басқа да тұстарының даму бағыттары оның ілгерішілдік, біртіндеп дамудан көрініс табады. Рухани мәдениеттің ілгерілеу өлшемі – табиғаттың стихиялық күштеріне қатысты адамдар билігінің нығаюы және қоғамдық өмір саласындағы олардың саналық қызметтері дәрежесінің өсуі болып табылады. Осыдан біз қоғамдық сананың әрбір нысанының жалпы қоғамның рухани мәдениетін дамыту үрдісіндегі рөлі мен орнын анықтай аламыз. Қоғамдық сананың белгілі бір нысаны өзінің әлеуметтік және гносеологиялық мәні бойынша ілгерішілдік дамуға қабілетінің бар немесе жоқтығына және егер де ол ілгерішілдік дамуға жарамды болса ол қоғамдық сананың басқа да нысандарына тап осындай ықпал ете алуына байланысты сананың әрбір жеке алғандағы нысанының рөлі не болмаса барабар анық, не болмаса объективті ақиқаттың жалған көрінісі де болуы мүмкін. Өркениет жетістіктерінің тағы бір ерекшелігі материалдық мәдениет – ғимараттар, күмбездер, ескерткіштер, жалпы алғанда, сәулет өнері. Саралай қарасақ, әрбір сәулет өнерінің жемісі - ескерткіш. Ескерткіш мейлі сурет болсын, ғимарат болсын ол Адам қолтаңбасы, демек сол адамның басқаларға қалдырған ескерткіші. Осы ескерткіштер арқылы біз өткен өмір адамдарының ой-армандарын ұғынамыз. Ескерткіш – халықтың өткен өмірінің, дүниетанымының мәңгілікке қалған бір белгісі. Ескерткіш ешқашан жәйдан-жәй қойылмайды, яғни әрбір мұраға қалдырылған ескерткіштің өзіне тән бір шежіресі бар екені анық. Ескерткіш – сабақтастық барысында бір ұрпақтың екінші ұрпаққа мұра ретінде қалдырылған рухани «қолжазбасы». Жалпы

мәдениетті рухани және материалдық деп бөледі, бірақта тектілік мәдениетті санадан шығармауымыз керек. Оған дәлел ойлау жүйемізде мысалы түркі тілдес халықтарда ер адамға да, әйел адамға да ОЛ деп біртұтас айтуымыз. Басқа халықта ОН-ОНА деп жеке ретінді қарауында. Керек болса жейтін тамағымызда халал-харам түсінік бар және тамақ жеу әдебі оң қолмен, сол қолмен жеу ерекшелігіміз бар. Бұл дегеніміз - Тектілік мәдениетіміз. Ұлттық мәдени мұраны зерттеу және игеру, алдыңғы қатарлы ұлттық рухани тектілік дәстүрлердің жандануы, жалғасып, дамуы жалпы адамзаттың мүдделер негізінде жүзеге асырылды. Енді тектілікке тоқталсақ, ол тереңнен басталады. «Тегін білмеген тексіз». Сонымен мәдениетті -рухани, материалдық және тектілік мәдениет деп үшке бөлуіміз керек. Қазақ тегі арыс ұрпақтарынан басталады.

Мысалы: Арий тайпасы Үндістан мен Иран аймағына анық қай заманда барғаны белгісіз, тек ғалымдар б.д.д. үшінші мың жылдық деп шамалайды. Аталған аймақ халықтарының тілдеріндегі ұқсастықтар Арий тайпасымен байланысты деп зерделеген мамандар, оларды «Арий ұрпақтары» («народы индо-иранской или арийской группы») деп атап кетті. Ең ежелгі «Үнділік Ригведа» мен «Ирандық Авеста» жазбаларынан «Арий» атауы жергілікті ұлттар тілінде алғашқыда «басқыншы», «бөтен» деген мағына бергенін, кейін «қожайын», «билеуші» деген мағынаға ие болғанын аңғарамыз. Оның үстіне «Арий» тайпасы көшпелілер болғанын ғалымдар мойындайды, ал жоғарыда аталған жазбалар олардың Отаны «қатты аязды қысы бар» солтүстік аймақта орналасқанын дәлелдейді. Әрі осы деректер «Арийлықтардың» өзге аймақтан барған «басқыншы ел» екенін айғақтайды. Ал «қатты аязды қысы» бар өлкені Алтай аймағы мен қазіргі Ботайға дейін деп жорамалдаған орынды. Билеуші болғанымен, саны аз арийлықтар кейін өздерінің отарындағы үнді-иран ұлттарының тілінде сөйлеп, тіпті, уақыт өте сіңісіп кетті. Сондықтан аталған аймақ халықтары тілін «Арий тілі» деген орынсыз, оларды «Арий ұрпақтары» деу де қателік. Ол халықтар жергілікті этностардан қалыптасты, ал тілдеріндегі ұқсастықтар ежелгі түбінде тегі бір екенін ғана дәлелдейді. Яғни, оларды байланыстырып отырған ортақ сөздерінің арий тайпасы тіліне еш қатысы жоқ. Оларда арий тілінен қалған белгі болса, ол – барлығының тілінде бар болуы мүмкін кейбір «ескі түркілік» сөздер ғана. Қазіргі Ирак, Түркия, Иран, Сирия өлкелері түйіскен аймақта б.д.д. IV-III мыңжылдықта Шумер мәдениеті болғанын тарихи деректер растайды. Атақты «Шумер жазуындағы» көп

сөздердің қазақ сөздерімен ұқсас әрі мағыналас екенін әлемдік деңгейдегі қазақ ақыны Олжас Сүлейменов әйгілі «АзиЯ» кітабында айқын дәлелдермен көрсетті. Ал б.д.д. II мыңжылдықта Троя аймағы мен ежелгі гректерде соғыс құдайы Арес деп аталғанын, грек аңыздарынан Арес отаны Финикия, яғни ежелгі Шумер аймағы екенін көреміз. Осы дерек Арес пен Шумер байланысты екенін байқатады. Грек аңыздары Аресті «алып денелі, қуатты еркек» ретінде суреттейді, ал «Арыс» деген қазақ сөзінің мағынасы да тап солай, «алып денелі, қуатты» дегенге саяды (аң патшасының қазақша «арыстан» деп аталуыда сол мағынасынан болар). «Аристократ» деген сөз әлемдік тілдерге ежелгі грек тілінен енді, оның мағынасы – «текті, билеуші әулеттен шыққан мырза». Осы сөздің «Арис» деген түбірі – «текті билеуші әулет» атауы Арис болғанын көрсетеді. Оның мағынасының үнді-ирандық этностардағы «Арий» сөзінің «билеуші мырза» деген мағынасымен бірдей болуы, Арис пен Арий бір тайпа ел екенін дәлелдейді. Демек б.д.д. IV мыңжылдықта ежелгі Грекия аймағына дейінгі жерді жаулаған түркітілді «Шумерлер» мен Үндістан-Иран аймақтарын бағындырған көшпенді Арий тайпасы тікелей байланысты. Сондықтан Арий тайпасының өз атауын Арыс деп танығанымыз және оларды Алтай аймағынан шыққан түркітілділер дегеніміз жөн. Оңтүстік Қазақстандағы өзеннің Арыс деп аталатынын да еске салайық. Қазақ халқы шежірелері арғы тегімізді Ақарыс, Бекарыс, Жанарыс деген үш Арыстан тарататыны да белгілі факт. Енді Арыс-Арий ұрпақтары кімдер болуы мүмкін екеніне назар аударайық. Арыс тайпасы б.д.д. IV мыңжылдықта Алтай аймағынан шыққан дедік, олардың Үндістанға жаулап барған жолы қазіргі Моңғолия даласынан бастап, Орталық Қытай мен Шыңжан арасындағы аймақ арқылы өткен. Ал енді Арыс тайпасы заманынан мың жылдан кейін, яғни б.д.д. III мың жылдықта сол Моңғолия даласында «хуньюй» тайпасы отырғанын, ал Орталық Қытайдың таулы ормандары мен Шыңжанды «жунди» халқы мекендегенін Қытай жазбалары баяндайды. «Хуньюй» (қоңыр үй) тайпасының кейінгі ұрпағы – 24 тайпалы хунь халқы, ол халықтың әуелгі өз атауы қоңыр екенін және ол халық пен сақ халқының бірігуімен қазақ халқы қалыптасқан. «Жунди» дейтіндер «жүнді» халық екенін және олардың кейінгі ұрпағы «үйсүндер» [7]. Белгілі тарихшы Лев Гумилевтің көрсетуінше, біздің дәуірдің III ғасырында Камбоджда аймағына барған қытай елшісі «ол елдің үнділік жазуы хунь жазуын еске түсіретінін» баяндаған. Бұл дерек, құндар (хунь) аймағынан барған ежелгі арий тайпасы үнділік жазба

мәдениетін қалыптастырғанын, құң (хунь) халқы сол арий тайпасы ұрпағы екенін айғақтайды. Үнділік жазба мен құң жазбасының ұқсастығы, жоғарыда айтылған «шумер» жазбасының «қазақы мағыналы» болуы Арий-Арыс тайпасы ежелгі үнді-иран-грек этностары үшін «нағыз Аристократтар» болғанын және көне түркі жазбасы ежелгі арий-арыстардан бастау алатынын көрсетеді. Осы деректер «хунь-юй» мен «жунди», яғни түркітілді құң мен жүнді халықтары Арыс тайпасы ұрпақтары екенін дәлелдейді. Енді Арыс тайпасының парсы аймағы мен ежелгі гректерге дейінгі аймақты жаулаған екінші жолы қазіргі Қазақстан жері арқылы Орта Азияны басып өткені тарихтан аян. Б.д.д. I мыңжылдықта аталған аймақ халқын парсылар Сақ деп атайтынын, ал гректер оларды Скиф дегенін ежелгі грек тарихшысы Геродат баяндайды. Геродат сақ-скиф халқы Ареске сыйынатынын, олар адамды құрбандыққа шалатын «ерекше қылышын» биік жерге қойып табынатындарын жазады. Қазақ халқы қылыштың ең мықтысын «алдаспан» деп атайды, оның «алды аспан» деген мағынасы атаудың сол сақ-скифтердің «ерекше қылыш» заманынан қалыптасқанын байқатады («Аспан Құдайы құрбандығымызды қасиетті қылыш арқылы алады» деп сенген сақ-скифтер, ол қылышты «алды аспан» деп атағанын көреміз, бұл дерек қазақ тілі мен сақ-скиф тілінің тікелей байланысты екенін айғақтайды). Лукиан Самосатскидің (120-190 жж. б.д.д.) «Токсарис және достық» еңбегіндегі скифтің Токсарис деген есімі, Геродат пен Страбон «жеті ұлы ғалымның бірі» деп таныған скиф Анакарис (620-555 жж. б.д.д.) есімі де сақ-скиф халқы мен ежелгі арий-арыстар байланысын байқатады: «Токсарис» – «Тоғыз-арыс», «Анакарис» – «Анық-арыс». Осы деректер мен Ареске сыйыну, яғни арғы бабасына сыйыну дәстүрі сақ-скиф халқы ежелгі Арыс тайпасы ұрпақтары екенін аңғартады. Демек құң – хунь, сақ – скиф, жунди – уйсун деп танылатын үш халық – ежелгі Арыс-арий тайпасы ұрпақтары. Осы үш халықтың жеке тайпаларынан немесе бірнеше тайпалары одағынан барша түркілік ұлттар қалыптасты (татар тайпасынан – татар; қырғы тайпасынан – қырғыз-хакас және башқыр; алан тайпасынан – қарашай-балқар және дигор; құман тайпасынан – құмық; маңғыт тайпасынан – ноғай мен қарақалпақ; үз (ақүз-оқүз) тайпасынан – түркімен; отырықшы үйсүндер мен үз тайпасы араласуымен – үзбек, үз-үйсүндер мен қырғы тайпасы араласуымен – ұйқыр (ұйғыр); урус пен сақалбан тайпаларынан – қырымлар (қырым татарлары); абар тайпасынан – авар; сақтардың энгр тайпасы мен абар және мажар тайпалары қосылуымен – венгр).

Ал қазақ халқы болса, құн мен сақ халықтарының негізгі бөлігінің біздің далада қосылып Құнзақ деген халыққа айналуымен пайда болды. Кейін Құнзақ атауы қысқарып, әуелі Қзақ, сосын Қазақ болып орнықты және үйсұндердің көшпелі тайпалары да қазақ халқы құрамына енді. Қазақ халқының арғы тегін Ақарыс, Жанарыс, Бекарыс деген атаулардан таратуы да сол ежелгі Арыс тайпасы ұрпақтары екені халық жадында қалып қойғанын байқатады [7]. Көп жердегі ауыз екі айтылымда арыс сөзі «арбаның, шананың көлік жегетін жетек ағашы» делінеді. «Арбаның астыңғы ағаштары», «арбаның бел ағаштары» деп те түсіндіріледі сөздікте. Алайда, бүгінгі біздің санадағы арыс ұғымының арбадан ғана өрбігені ішіме толықтай жата қоймайтын. Оған себеп, «арысым құлады» дейді ғой жоқтау? Қазақтың бүгінгі қан-сөлсіз «ғылыми» тілімен айтқанда, «құлау» - заттың биіктен төменге бағытталатын әрекет түрі ғой. Арбаның ағашына келе қояр ма?. Десе де, айтулы жырау Алмас Алматовтың «Шыңғыснама», «Жошынама» дастандарын оқып отырып «арысқа» байланысты жыр жолдарын жолықтырғанымызда атамыздың әлгі сөзі жадымызда қайта жарқ ете қалғаны! Ғажап! «Ақорда арысынан омырылып...» деп келеді әйгілі жырда. Неде болса, орданың ағашы болды ғой деп түйгенбіз іштей. Таңда жортқан түлкінің ізіне түскен бүркітшідей сөз ізінің қызығына түсіп алған кісінің бүйірін «арыс» сөзінің бүлкілдетпеуі мүмкін бе? Неге «Алаш арыстары?». Қазақ үшін қан кешкен азаматтарға берілген бағадай, солардың биік мәртебесін көрсетердей болып осы сөз неге қосамжарлана айтылады? «Тастан түлкі табылар аңдығанға» дейді-ау хакім атамыз. Алмас жыраудың «Қазына» дастанын ашып қалғанымызда қарсы алдымыздан қашқан түлкідей болып жалғыз жол жыр өтті ғой. Киіз үйдің тігілісімен, оның сән-салтанатын мұндай суреттеп жазған жырды бұрын-соңды оқымаған екенбіз. Ол өз алдына бөлек әңгіме. Әлгі жалғыз жолды айтайық: «Арысын шаңырақтың бүтін шапқан...» дейді-ау! Шаңырақтың үлкен шеңберін айтып отыр ғой. Қандай ғажап! Отыз омыртқа, қырық қабыртқа, бәрін ұстап тұрған ауыз омыртқа дегендей киіз үйді ұстап тұрған бір шаңырақ емес пе? Алты керегенің біреуі сынса төрт қанат қылып қайта тігерсің, уығың сынса бас аттатып басқасын шанши берерсің, шаңырағың сынса... ордаң отын болады. Қандай ауыр!?. «Шаңырағы шайқалыпты...», «шаңырағы ортасына түсіпті...», «арысы құлапты...»... Енді сол арысты отағасыдан отан деңгейіне көтергенде алашшыл ардақтыларды «арыс» демей не дейміз? [8]. Алаш сөзі қазіргі элита сөзімен пара-пар деп айтуымызға болады. Мүмкін әуелде сақ-скифтер –

Жанарыс, хунь-құндар – Ақарыс, ал жун-жүнділер Бекарыс деп аталған болар. Оларға «құң-хунь», «сақ-скиф», «жүнді-жунди» атауларын таңған кейінгі көршілері ғой, олардың өзіндік атаулары Жанарыс, Ақарыс, Бекарыс болған тәрізді. Арыс-Арий тайпасының өз атауымен кейінге дейін сақталған бөлігі жайындағы деректерге тоқталсақ. Арыс тайпасының Тарбағатайдың шығысында отырғандары кейін құң (хунь) мен жүнді (жунди) деген екі халық болып қалыптасса, Тарбағатайдың батысында, қазіргі Қазақстан мен Орта Азияда қалғандары сақ (скиф) деген халыққа айналды. Ал Закавказье мен Қара теңіз маңына орныққандары Арыс атауымен кейінге дейін өмір сүрді. Закавказье мен Қара теңіз маңындағы Арыс тайпасы б.д.д. II- б.д. IV ғасырлар аралығындағы римдік деректерде «Аорс» атауымен кездеседі. Олар «аорсты» Скиф халқынан деп таныған, кей тарихшылар Сарматтар құрамында болған деп біледі. Себебі, сақ-скиф халқының албан мен сыбан тайпалары б.д.д. ғасырларда Закавказьеге, языг (үзік) пен сирақ тайпалары Қырымға көрші далаларға барып қоныстануында еді. Яғни, Арыс-Аорс тайпасын да сақ-скифтік немесе сарматтық деп тану орныққан (албан мен сыбан тайпалары қазақ халқында сақталды, Закавказьеге кеткендерін парсылар «сақалбан» және «сақсыбан» деп атап кеткен, шахсеван деген көшпелі тайпа азарбайжандар құрамында бар. Сван деген көл Арменияда, сван деген ұлт грузиндер құрамында бар. Ал «сақалбан» дегендер кейін Қырымда отырды, олардың Қара теңізден ары кеткендері қазіргі Албания елінің халқын қалыптастырды, Қырымда қалғаны кейін арыс-урус тайпасымен бірге Қырым татарларын қалыптастырды (өз атауы Қырымлар ұлты). Арыс атауын «Аорс» еткен римдік тіл. Деректерде Аорс тайпасы «жоғарғы Аорс» және «төменгі Аорс» болып екіге бөлінетіні баяндалады. Олардың Закавказьедегілері құң халқының Алан тайпасы келген I ғасырда кіші Кавказ тауына жақын ығысып, III ғасырдың соңында тауға көшіп, ежелгі грек тілінде христиандықты қабылдап, армян ұлтын қалыптастыруға атсалысты. Армяндардың христиандыққа дейін Ареске табынғаны жайлы деректер және армяндардың «Арийцы ұрпағымыз» деген түсініктері сөзімізге аян. Қазіргі Аракс өзені атауы әуелде «Арыс» болған деуде орынды. Ғалымдардың армяндардың ең ескі христиандық жазбалары «қыпшақ тілді» екенін мойындауының өзі олардың әуелде түркітілді болғанына жеткілікті дәлел. Ол жазбалар армяндарды христиандыққа кіргізу үшін ескі армян тілінде немесе «қыпшақ тілінде» жазылғаны түсінікті. Әрине, христиандық күш алғаннан кейін ежелгі грек тілі

«Шіркеу тілі» болып орнықты, сондықтан армяндардың төл тілі қатты өзгеріске ұшырап, негізі ежелгі грек сөздері болған қазіргі армян тілі қалыптасты, алайда армян тілінде түркілік сөздердің әлі де көптігіне күмән жоқ. Ал Қырымға таяу даладағы Аорс тайпасы құң халқының Құман тайпасы келген I ғасырда ығысып, Қырым жарты аралына қоныстанған. Сол жерден IV ғасырда Рим империясына жиі жорықтар жасап отырғаны, ол шабуылдарды Рим жазбалары «скиф соғысы» деп көрсеткені белгілі. Сол деректерден скифтер теңізде кемемен жүзуді, артынша кемелер жасауды игергенін көреміз. Сондықтан «скиф соғысы» тарихқа «скифтердің теңіз кемелерімен Рим империясына жасаған жорықтары» деген мағынада енді. Содан 300 жыл өткенде, яғни VII ғасырда Қырымға жақын жерге келіп орныққан қазақтар Аорс тайпасын «Орыс» деп атап кетті. Ал оғыздық хазарлар оларды «Урус» деп атады, осы урус атауы араб жазбаларына енді. X ғасырдағы араб географы әрі тарихшысы Әл-Масуди жазбасында Қырым жарты аралында «кемелі урус және сакалба елдері» қатар отырғанын, урустар көп рулардан құралған ел екенін көрсетеді (мұндағы сакалба дұрысында – «сакалбан»). Ғалым Қырымға таяу далада «көшпелі қазақтар» көшіп-қонып жүретінін де айтады, ресейлік аудармашылар оларды «кочевники гузи» деп бұрмалап көрсетеді (арабшада «и» мен «к» әріптерінің жазылуы ұқсастығынан да қателесуі мүмкін), алайда араб жазбасымен таныс адамға оның дұрыс жазылуы «көшпелі ғзақ» екенін түсіну қиынға соқпайды. Оның үстіне, XI ғасырда ол жерде касогта деген көшпелі жұрт отырғаны «ескі-славяндық» жазбаларда кездеседі. Ондағы «касогта» деп бұрмалағандары – «касагтар», яғни «қазақтар». Ол жерде X ғасырда «гузи» деген көшпелілер болса, оларды XI ғасырда «касогта» деп көрсетпес еді. Олар қазақтар болғандықтан, славяндалған жазбаларда «касогта» деп көрсетілген ғой. Қырымдық урус пен сакалба елдері XI ғасырда католиктік христиадықта болды, осы шындықты ресейлік құмық ғалымы Мұрад Аджи нақты дәлелдермен талай рет көрсетті. «Кодекс Куманикус» деп аталып жүрген көне жазба, анығында сол қырымдық урус пен сакалбандардың католиктік діни кітабы болып табылады. Ол кітаптың латын әрпімен түркі тілінде Қырымда XIII ғасырдың соңында жазылғанын және оның тілі қырымлар (қырым татарлары) тіліне өте жақын екенін ғалымдар мойындайды. Қырымдық «урус-сакалба» елінің православиялық славян емес, түркітілді әрі католик дінді болғанына және олардың үзілмеген ұрпағы қырым татарлары екеніне «Кодекс Куманикус» жазбасы жеткілікті дәлел. XI ғасырда

дағыстандық аварлар билігіне қырымдық Рус тобы отырды (Сарир мемлекеті орнына Авар Нуцальдігі пайда болды), осы себептен византиялық христиан дінін ұстанған аварлар рим-католиктік христиандыққа көшті. Сол авар нуцальдарінің, яғни «рустік» авар билеушілерінің шежіресінде арғы аталары «Арысхан» деп көрсетілген. Осы нақты деректің өзі қырымдық «аорс-урус-рус» тайпасының өз атауы біз көрсеткендей «Арыс» екенін дәлелдейді. Ресей ғалымдары шовинистік әдетімен Урус атауын «рус», Сакалба атауын «славян» дегізді. Қазақ атауын «Касогта» етіп бұрмалап тарихқа енгізген де солар. Осылайша Урус елі мен қазақтар қақтығысын «Орыс әскері мен Касогта әскерінің XI ғасырдағы соғыстары» етіп бұрмалап жазды, ал «касогта» дегендер қазақтар екенін дәлелдеуге ол заманда қазақ тарихшы ғалымдарының мүмкіндігі болған жоқ. Ең бастысы, Қырымда болған «арыс-аорс-орыс-урус-рус» деген атаулармен белгілі тайпа-ел мен оның жақын көршісі сакалба-сакалбан елінің қазіргі ұрпақтары сол жерде әлі отыр. Оларды «Қырым татарлары» деп бұрмалаған – Ресей империясы. Олардың өз атаулары «Қырымлар» және тілдері қарашай-балқар тілдеріне жақын, яғни қазақ тіліне де өте ұқсас. Үнділік тілдердегі сөздердің кейбірі славян сөздеріне ұқсастығын пайдаланып, «арийды – солтүстіктен барған славяндар» дейтін Ресей ғалымдары бар. Шындыққа жүгінсек, ең алғашқы «славян» – болгар ұлты, болгарлар түркітілді бұлғар тайпасының шоқынуынан пайда болды, яғни, Болгария аймағы 169 жыл Византия құлдығында болған, XI-XII ғасырлардағы бұлғарлар шіркеу тіліне көшіп «болгар» деген ұлтқа айналды. Түркілік бұлғар сөздері араласқан, алайда негізгі сөздері византиялық болған «шіркеу тілі» пайда болды. Оны барша славян ұлттары «ескі болгар тілі» немесе «славяндық-шіркеу тілі» деп атайды. Өйткені, барша славяндық ұлттар осы ескі-болгарлық шіркеу тілімен христиандық қабылдаған. Христиандық қабылдаған бұлғарлар өз тілдерінен бас тартып, осы шіркеу тіліне көшуге мәжбүр болды, бұлғар тілінен бас тартпағандарды «язычники» деп айыптап, қырғынға ұшыратқан. «Византиялықтардың 30 мың бұлғардың көзін ағызып жібергені» жайлы нақты дерек бұлғарлардың өз тілінен қалай айрылғанынан хабар береді. Византиялықтар оларды «славон» деп атаған, оның мағынасы – «кұл», алайда бұлғарлар өз ұлтын «болгар» деген нұсқада сақтап қалды. Болгар патшалығының шіркеу тілі (ескі болгар тілі) XII-XVI ғасырлар аралығында Шығыс Еуропалық көптеген түркі тайпаларын шоқындырды. Олардың әрқайсысы «болгар-шіркеу» тілінің диалектісі болып табылатын жаңа тілдері бар христиан дінді жеке

ұлттарға айналды, византиялық «славон» сөзі олардың ортақ атауы болып қалыптасты. Яғни, славян ұлттары «кеше ғана» осылай пайда болды. Византия тілі ежелгі-грек тілі мен иран тілдері араласуымен пайда болғаны – белгілі жайт, сондықтан Византия тілін «орта грек тілі» деп те атайды. Ал қазіргі Греция тілі – жаңа грек тілі. Яғни, Византия тілінде ирандық сөздер көп болған, осы ирандық сөздер болгар-шіркеу тіліне өтті, барлық славяндық ұлттар – осы болгар-шіркеу тілі арқылы христиан болғандар. Олардың тілдеріндегі ирандық сөздер осындай себеппен пайда болды, ал иран мен үнділік тілдер – туыс. Демек, славян тілдеріндегі сөздердің үнді-ирандық сөздерге ұқсастығы мен «ежелгі Арийцы» тайпасының еш байланысы жоқ, ол ұқсастық славяндық шіркеу тілінің Византияның иран-гректік тілінен қалыптасқандығын көрсетеді. Қазіргі барша славяндық ұлттардың арғы тектері – түркітілді тайпалар, ол тайпалар сақ-скиф, гунн-құң, жунди-үйсүн деген үш халыққа жатады. Ал аталған үш халықтың арғы түбі арий-арыс тайпасына барып тірелетінін айттық. Осы себептен славян халықтарын да ежелгі арий-арыстар ұрпағы деуге болар еді. Алайда, діні арқылы өзге тілге көшкендіктен, олардың тілдік және мәдени байланыстары толық үзілген, сондықтан славяндарды «арий-арыстар ұрпағы» деу қисынға келіңкіремейді. Батыс Еуропа халықтарының тілдерін «германдық тілдер тобы» деп таниды. Герман тайпалары I ғасырда «саксы» атауымен көрсетілетін, яғни олар сақ-скиф халқы болып табылады. Қырымда сақталған скиф қорғандары мен «Сакс ауданы» атауы және Германиядағы «Саксония» өзара байланысты екеніне күмән жоқ. Еуропаны V ғасырда гунн-хунндар жаулап алғаны және «саксы-герман» тайпалары олармен одақтас болғаны белгілі. Осы деректі және «германдық тілдер тобы» терминін ескерсек, онда еуропалық ұлттар саксы-скиф пен гунн-құңдардың жергілікті тайпа-этностармен араласуынан пайда болған деуге толық негіз бар. Мысалы, немістер – саксы-герман тайпасы ұрпақтары, олардың «арийцы ұрпағымыз» деуі осыдан болар. Ағылшындар болса саксы тайпасы мен жергілікті англ тайпасы араласуынан пайда болған, сондықтан оларды «англо-саксондар» деп те атап келеді. Міне, «герман тілділер» делінген Еуропа халықтары да ежелгі арий-арыстармен байланысты болып шықты. Алайда, ол байланыс пен славяндардың ежелгі арий-арыстарға байланысы өзара ұқсас, өйткені «герман тілді топта» саналатын ұлттар рим-итальяндық шіркеу тілі көмегімен пайда болды. Демек, олардың барлығы – христиандық қабылдағанда өз тілдерінен бас тартып, шіркеу тіліне көшкендер. Византиялық шіркеу тілі XI-

XVI ғасырлар арасында славяндық ұлттардың пайда болуына алып келді. Ал IX-XV ғасырлар арасында Римдік шіркеу тілі ықпалымен германдық, яғни батыс еуропалық ұлттар қалыптасты. Славяндық және германдық тілдерде көптеген түркілік сөздер сақталған, оларды кейінгі «Осман империясы заманында енген сөздер» деп санайды. Десе де, ол сөздерді сол халықтардың христиандыққа дейінгі өз сөздері деген орынды. Христиандық дін олардың тілдерін ғана емес, ділдерін, яғни ұлттық болмыстарын да толық өзгертіп, түркілік тектеріне жау етіп жіберді. Оның себебі, қалған түркітілді халықтардың негізінен жаппай Ислам дінін қабылдауларымен байланысты. Әлемдік екі діннің өзара бақталастығы оларды ұстанатын халықтар арасында алауыздық тудырды. Әлемдік екі дін арасындағы бақталастық ықпалы христиандық империялардың еуразиялық барша ұлттар тарихын өзгертіп бұрмалауына апарып соқты. Осылайша түркітілді халықтарды «кейін пайда болған жас ұлттар», ал христиандық дінді халықтарды «ежелде қалыптасқан ұлттар» деген жалған тұжырым орнықтырылды. Еуропалық ұлттардың барлығы да (орыстар да) кешегі ата-бабаларының тілдерін түсінбейтінін мойындайды. Ал Батыс Еуропа халықтары ата-бабаларының тілдерін «өлі латын тілі» деп таниды. Алайда, шындық басқаша, олардың ата-бабалары түркі тілділер болған (саксы-сақ және гунн-құн тілдері), немістің «иа» дегені мен қазақтың «иә» сөзінің мағынасы бір болуы, ағылшынның «биг» сөзі мен қазақтың «биік» сөзі мағыналас болуы соның белгілерінен [7]. Орыстың «туыстығын ұмытқан Иван» деген нақыл сөзі де, орыс халқының түркілік скиф-бұлғарлық арғы тегін ұмытқанынан хабар береді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. – Ұлттық философия антологиясы 1 т., 1 б., 756 б.
2. - Философия: Оқулық / Құраст. Т. Ғабитов; Аударған Б. Сатершинов.- Алматы: Қаржы-Қаражат, 2002.- 352 бет: с
3. Философия және мәдениеттану: Оқу құралы /Т.Алтаев, Т.Ғабитов, А.Қасабек ж.б.- Алматы: Литера, 2001.- 272 бет,.
4. И.А. Уледова И.А. Духовность как ценностное содержание сознания. философские исследования. М., 2001, 329 б.

5. В.В. Шуклин. Целостность духовности, ее типы и искусство// осмысление духовной целостности. отв. редактор А. В. Медведев, Екатеринбург, 1992, С.8.
6. Э.А. Баллер Социальный прогресс и культурное наследие. М., 1987, С.51
7. <https://abai.kz/post/68917> Бекжан Әденұлы
8. <https://ult.kz/post/kosh-nege-zhure-tuzeledi-nemese-arys-pen-bozdak-sozinin-torkini-turaly> Ұларбек НҰРҒАЛЫМҰЛЫ

Ибраев Б.И.

А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті.

Қостанай қаласы

ӘЛЕМДІК ТӘРТІП ЖӘНЕ ҚҰНДЫЛЫҚТАР

Мақалада геосаясат саласына қатысты әлемдік тәртіп идеясының жаһандану философиясына, мәніне және оның соңғы нәтижелерін сипаттайтын құбылысқа айналуы қарастырылады. Қазақстанның қазіргі кездегі рухани жағдайына жасалған талдау жергілікті халықтың батыс мәдениетінің оң жетістіктерін біртіндеп қабылдау барысында кездесетін айтарлықтай қарама-қайшылықтар туралы тұжырым жасауға мүмкіндік береді. Бұл тұста экономикалық және мәдени жағынан ілгері дамыған қоғамның әлеуметтік мәдени жетістіктерін баяу дамыған қоғамдық орта сол болмысымен жай көшіріп алу арқылы қол жеткізіле алмайды деген пікір білдіруге болады. Сонымен қатар, бүгінгі күнгі белгілі бір қоғамның ішкі дүниетанымына және өзіндік ерекшелігі деп танылатын жағымды дербес даму идеясы күн арта өзекті мәселелер қатарына айнала бастағандығы сөз болады. Негізінен жаңа әлемдік тәртіпті орнату үшін мемлекеттер өзара жанжалдаспай, бітімгершілік кеңістікте әрекет етуі тиіс, ал оның негізі – төзімділік қағидаты, төзімділік құндылығы екендігі анық.

Түйін сөздер: қоғам, жаһандану, әлемдік тәртіп, құндылық, сабақтастық, мәдениет, төзімділік, дәстүр, адам

Жалпы әлемдік тәртіп дегеніміз адам мен қоғамның күйі, олардың еркіндікті, әділеттілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз ететін өмір үлгісін қабылдауы, яғни халықтар мен мемлекеттерді, тұлғааралық байланыстарды, тиісті қатынастарды жаңа, жоғары деңгейге шығаратын оң өзгерістердің болуымен байланысты үміттерді сипаттайды [1, 16 б.].

Әлемдік тәртіп – белгілі бір деңгейде апатты түрде және/немесе адам еңбегінің нәтижесінде орын алған, жаһандық деңгейде қолдау табатын, шартты және/немесе күш қолдану арқылы қабылданған белгілі бір дәуірдің нақты тарихи жағдайларындағы әлеуметтік әрекеттесу субъектілерінің ғаламшарлық болмыс қағидаларын, ережелерін, нормаларын белгілейтін шешімдерге негізделген

халықаралық байланыстар мен адамдар қауымдастықтарының мінез-құлық жүйесі.

Әлемдік тәртіпті «тәртіп-хаос» деген жұпты категория арқылы сипаттауға болады. Қазіргі әлеуметтік технологиялар тәртіпті де, хаосты да басқара алады. Әлемдік тәртіп дегеніміз өз қисыны, өз заңдары, өз тәртібі бар көп қырлы, өзгеше, әлемнің туынды құбылысы. Ол табиғат пен қоғамға тән, халықаралық қатынастар мен саясат субъектілерінің ғаламдық жүйесінің қызметімен сипатталатын категория. Адамзаттың алдына қойылған міндеттердің орындауын қамтамасыз ететін әлемдік құрылыс моделі, ол бүкіл адамзаттық кеңістікті, аумақтықты, рухани кеңістікті қамтитын, мәні бойынша жүйелі, үлестірмелі болып табылады.

Құндылық – XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында философияның жалпы құндылық проблемасына қатысты кейбір күрделі мәселелерді шешу әрекетімен дүниеге келді. Ал ғылыми түсінікте құндылық мәселесі әмбебаптылықтан арылған. Құндылықтар витальды, әлеуметтік, діни, моральдық, эстетикалық, саяси болып жіктеледі. Құндылық теориясын зерттеушілердің бірі Г. Риккерт құндылықтардың 6 саласын ажыратады. Олар: ғылым, дін, өнер, мораль, жетілген өмір және құдіретті сүйіспеншілік [2, 297 б.]. Аталмыш салалар бірін-бірі толықтырып, белгілі бір тұтастықты құрайды. Сондықтан да бұл құндылықтардың арасында өзіндік бір сабақтастық бар. Бір жүйедегі құндылық сабақтастығы екінші құндылықта өз жалғасын табады. Осылайша құндылық жүйесіндегі «сабақтастық» бүтін бір механизмге айналады. Құндылықтар көбіне тарихи алмасуларға байланысты өзгеріп отырады немесе өз құнын жоғалтып алады. Мәселен, Ресейге қосылған тұстағы қазақ халқын үш жүз жыл бойы бірлікте ұстап тұрған, өмірлік маңызды ескі құндылықтардың орнын жаңа құндылықтардың басуы. Осыған қатысты философ Ғарифолла Есім: «бұрынғы ешкімге бағынбайтын адамдар, бағынышты болды, бұл ескі құндылықтардың сарқылуының тағы бір дәлелі» деп ғылыми пайымдау жасады. Құндылықтың ең үлкені – саяси тәуелділіктің жойылуы еді. Жаңа құндылық қазақтың басқару қағидатын бұзды, елге таңсық жаңадан басқару билігін күштеп енгізді. Ығыстырылған ескі құндылықтар өзімен бірге көптеген дәстүрлі ұғымдарды, салт-сананы ала кетті. Жаңа құндылықтар жұртқа жат тез бейімделуге ыңғайсыз, бірақ өздеріне аса пайдалы жаңашылдық орнатты. Саяси

тәуелді елдің еркін ойлап, еркін өмір сүруіне ешқандай мүмкіндік болмады. Мұндай жағдай ашық түрде де өз нақыштарын көрсетті.

Әлемдік тәртіп идеясы адамзаттың өзімен құрдас деуге болады, себебі біздің өзара байланысты әлемімізде адамдар үнемі өз өмірін де, басқалардың өмірін де реттеуге мәжбүр болып отырады. Әрбір отбасы, қауым, мемлекет өзінің өмір сүруінің кепілдігі ретінде тәртіпті қажетсінеді. Тәртіп – түрлі құбылыстарды реттеу қажеттілігі және әлеуметтік өзара әрекеттесу субъектілерінің өсуімен қатар артады.

Қазіргі кезде ортақ мақұлданған, ғылыми негізделген, бәрі жетік түсінетін және әлемдік тәртіптің негізінде әлемді танытатын, оны өзгерту құралына айналатын әлемдік тәртіп теориясы, әлемдік тәртіп идеясы немесе тұжырымдамасы жоқ.

Жалпы әлемдік тәртіпті әрі қағидат, әрі мақсат ретінде қарастыруға болады. Әлемдік тәртіпті орнатуға әлемдік саясат субъектілері айтарлықтай үлес қосады, себебі әлемдік тәртіптің орнатылуы олардың көзқарасына, мінез-құлқына байланысты.

Әлемдік тәртіп мәдениетаралық диалогсыз, сол саладағы ашықтық пен жариялылық процесін ынталандыру шараларынсыз орнатылуы мүмкін емес. Әлемдік тәртіп өзара мәдени іс-қимылдың нәтижесі болып табылады, өйткені бұл мәдениеттің түрлі этностық көпшілікке немесе азшылыққа жататын-жатпайтындығына қатыссыз, мәдениеттердің барлығының мәселелеріне, басымдықтары мен қажеттіліктеріне көңіл аударуға мүмкіндік береді [3, 378 б.].

Әлемдік тәртіпті орнату барысында түрлі территориялар мен халықтарға сараланған түрде ықпал етеді. Жаһандануды түрлі экономикалық, мәдени аренадардағы үстемдік етуші топтардың арасындағы күрес ретінде және/немесе тек пен нәсіл, этностық терминдерде айрықша қарастыру да өнімсіз әрі оншалықты дұрыс емес. Жаһандануды күштегі өзгерістер, сондай-ақ айналада өтіп жатқан түрленулердің күресі ілесе жүретін жаңа саяси фактілердің пайда болуын дәлелдейтін тасқындар мен ландшафтардың саналуандығы деп атау неғұрлым нақты болар еді.

Жаңа әлемдік тәртіп – қазіргі кездегі әлемдік тәртіпке мүлдем ұқсамайтын басқа әлемдік тәртіп. Ол адам тағдырына түбегейлі әсер ететін, әлемді өзгертетін, бұрынғы әлемдік тәртіпті жоятын, ретке келтірілген оқиғалар мен фактілердің

әсер етуінің нәтижесінде орнатылады. Жаңа әлемдік тәртіп шиеленіскен қайшылықтарды бұзу, әлемдік саясаттың жетекші субъектілері мүдделерінің қақтығыстарын бұзу нәтижесінде орын алатын құбылыс.

Негізінен жаңа әлемдік тәртіпті орнату үшін мемлекеттер өзара жанжалдаспай өзара бітімгершілік кеңістікте әрекет етуі тиіс, ал оның негізі – төзімділік қағидаты, төзімділік құндылығы.

Төзімділік – туа біткен топтық немесе жеке қасиет емес, ол белгілі бір жеке және қоғамдық құндылықтар мен мінез-құлық нормаларын жүзеге асыруға бағытталған күш [4, 4 б.].

Төзімділік, толеранттылық, келісім тарихтың мәңгілік сыйы емес, себебі күнделікті дамудан туып отыратын қайшылықтар біржола шешілмейді, күніге, ай сайын, жылдар бойы, үздіксіз, барлық адамға шынайы жанашырлықпен, түсінік жұмыстарын жүргізе отырып, шешім табуды талап етеді [5, 39 б.].

Төзімділік теориясы шынайы классикалық теориялар қатарында ағарту дәуірінде өмір сүрген ойшылдардың еңбектерінде зерттелген. Төзімділік Дж.Локк, Ф.М.А. Вольтер, Ж.Ж. Руссо, И. Кант сынды ұлы либералды ойшылдардың еңбектерінде азаматтық қоғамның негізгі құндылықтарының бірі ретінде қарастырылған. Дж.Ст. Милль төзімділік идеясын еркіндіктің басты шарты ретінде қарастырады, М. Вебер дінге еріктілік идеяларын қорғайды. Дж. Роулс төзімділікті әлеуметтік әділдіктің негізі ретінде қарастырады. Аталған еңбектерде төзімділік идеясы ой еркіндігі мен ар-намыс еркіндігі қағидаларының шиеленісуі ретінде қарастырылады, алайда соғыс пен бейбітшілік мәселесімен де ұштастырыла бастады. А.А. Алиев, М.С. Стецкевич, В.М. Золотухин, В.В. Шалин, Б.Г. Капустин және т.б. діни төзімділік туралы ойлардың қалыптасуы мен дамуына арналған монографиялық еңбектер мен жекелеген мақалалар жазған.

Төзімділік жеке феномен ретінде саяси жүйеде қызмет етуі саяси тәртіпке (режимге) байланысты болғандықтан зерттелмеген. Саяси төзімділіктің талдауы азаматтық қоғам теорияларының ережелеріне негізделген еңбектерді Қазақстандық ғалымдардан Р.К. Қадыржанов, К.Г. Габдуллина, К.Ж. Нұғыманова жазған.

Қазіргі заманғы Қазақстанда төзімділік азаматтарды құқықтық бағытта тәрбиелеудің аса маңызды қағидатына, оның жалпы мәдени императиві, әлеуметтік-құқықтық және ізгілік эволюция нәтижесіне айналуы. Төзімділікті пайдалану құқықтық мәдениеттің жетістіктерін жергілікті халық арасында неғұрлым тиімді енгізуге, таратуға мүмкіндік береді. Бүгінгі күні мемлекеттің төзімділіктің заң қағидаттары мен нормаларын ұстануы демократиялық азаматтық қоғамды қалыптастыруға мүмкіндік берді. Осындай қоғамды дамытудың басым бағыттары ел үшін аса маңызды болғандықтан Елбасы өзінің Қазақстан халқына арналған Жолдауында ерекше атап өткен.

Этникалық толеранттылықтың мәні – басқа ұлт өкілдерінің сыртқы түрін, ойлау жүйесін, өзіндік ұлттық, мәдени ерекшеліктерін, іс-әрекетін қабылдау. Этникалық толеранттылық адамның тұлғалық қасиеті болып табылады, сонымен қатар ол қалыптасу барысында маманның кәсіби қажетті қасиетіне трансформацияланады. Этникалық толеранттылық әлеуметтік-мәдени және прагматикалық құзыреттіліктердің (дүние туралы білімдер, жағдаятты түсіну) даму деңгейімен анықталады. Осы құзыреттіліктерді бөліп көрсету арқылы оларға сәйкес кәсіби міндеттерді анықтау мүмкін болады: 1) әлеуметтік-мәдени құзыреттіліктерді дамытуға тиесілі кәсіби міндеттер; 2) прагматикалық құзыреттіліктерді дамытуға тиесілі кәсіби міндеттер. Қойылған мақсатқа жету үшін, яғни этникалық төзімділікті қалыптастыру үшін бұл міндеттер өз деңгейінде іске асырылуы тиіс [6, 293 б.].

Негізінен, толеранттылық немесе төзімділік ауқымындағы ұлттық мінез, ұлттық намыс, ұлттық дәстүр, әдет-ғұрып, салт-сананың жойыла бастауы, ұлттық тіл мен ділдің тоқырауына әкеліп соғатыны сөзсіз. Рух мәдениеті – күрделі әлеуметтік құбылыс, ол өз заңдылығымен, даралығымен дамиды. Кезінде ұлы қазақ ойшылы Ж. Аймауытов «ерінбей еңбек етуге таудай үміт, табанды қайрат, шамдай мұрат, жалынды жүрек, терең білім керек», – деп жазған. Қазақ халқының сана мәдениеті, рух мәдениеті, тіл мәдениеті – үлкен тарих, ұзақ ғасырлар бойы көшпелі елдің қилы-қилы асуларынан туған күрделі үрдіс. «Күн көру тәсілін сырттан жұқтырып, үйрене беруге болады. Рух мәдениетін бөтеннен қарызға ала беруге болмайды. Алса да, халықтың көкейіне көпке дейін қонбайды. Ендеше өзімізде бар дәулетті жарыққа шығарып, іске жаратуға талпыну керек», – деген Ж. Аймауытовтың сөздерінде ағартушылық, танымдық сарын басым [7, 24 б.].

Ойшыл М. Жұмабаев түсінігінше, адамның жан дүниесінің іздейтіні – руханият, ал оны болашаққа жеткізу үшін әрбір заманда, қоғамда рухты сабақтастырушы, жалғастырушы адамдар болады, олар өздерінің дұрыс өмір сүре білуін өзгелерге де ұсынады. Ал, дұрыс өмір сүру әрекетінің басты шарттары адамгершілік, өзгені өзіндей түсіну, бірлік, ынтымақ, жанашырлық, сабырлылық, қанағатшылдық. Егер адамның іс-әрекетін бағалауда жасандылық, әділетсіздік болса, ол сенімге дақ түсіреді, рухты жасытады. Мағжан ақынның түсініктері әлеуметтік маңызға ие. Алаш зиялылары өз өмірінде болып жатқан түрлі оқиғалар мен әр алуан жағдайға халық тағдыры үшін де жауаптымын деп санап, мұндай жәйттің орын алуын өз мінез-құлқымен, болмысымен, қабілетінің деңгейімен түсіндірді [8, 259 б.].

Қазақ ағартушылары, атап көрсеткеніміздей адам пайда болғаннан бастап, оның бойында бар төзімділік қасиетті оның негізгі армандарымен байланыстыруды шығармаларына арқау етті. Нақтырақ айтқанда, адам бойындағы басқа қасиеттермен тұтас, өзара бірлікте ықпал ету нәтижесінде төзімділік қасиеті жақсылыққа, парасаттылыққа жетелейді.

1995 жылы қабылданған толеранттылық принциптерінің декларациясына сәйкес, төзімділік (толеранттылық) ұғымын адамзат қоғамындағы алуан түрлі мәдениетті түсіну, құрметтеу және дұрыс қабылдау деп түсінуге болады. Декларацияда төзімділік «алуан түрліліктегі үйлесімділік» ретінде айқындалады. Мәдени алуан түрлілік адамзат қоғамында тең бейбіт қатар өмір сүруші мәдени топтардың көптүрлілігі ретінде қабылданады. Осыған орай, төзімділік қағидаты ұлттық, нәсілдік, діни, тілдік, әлеуметтік, жыныстық белгілеріне қарамастан адам баласына төзімді қатынасты, құрметті талап етеді. Қазақстанда дін – мемлекет идеологиясының ажырамас бір бөлігі, халықтың өміршең тәрбие көзі, ел тірегі болып табылады.

Саяси жүйедегі саяси төзімділіктің қызмет етуі мемлекеттегі саяси тәртіпке (саяси режимге) байланысты болып табылады. Мысалы, елдегі тоталитарлы (авторитарлы) тәртіп интолерантты болса, демократиялық тәртіп – толерантты болуы заңдылық. Демократиялық мемлекет болып табылатын Қазақстан Республикасында саяси саладағы төзімді көріністердің негіздері қаланған. Алайда олардың дамуы азаматтар мен саяси күштердегі аталған құндылықтарды дұрыс түсінуге байланысты болып табылады.

Алайда, «әлем, адам қандай болуы тиіс» деген мәселе төңірегіндегі тұжырымдау философиялық ілім тарихында оң шешімін таппаған. Игіліктің қоғамның нақты болмысындағы көрініс табуын әртүрлі ойшылдар әрқалай негіздеп, әрқалай елестететін және олар қоғам мен мемлекеттің құрылыс нысанында көрініс табатын. Дегенмен, адам мен қоғам болмысындағы бұл көріністер игілік туралы шынайы білім бермейді. Бірақ өзінің игілік туралы ілімін дамыта түскен Гегель өлшемге мынадай анықтама береді.

Ол іс-әрекеттер адамның табиғаты мен оның қажеттіліктерін ескеретін болса өнегелі, адамгершілік сипатында болуы тиіс деген ойға келді және сол арқылы игілік мәселесін экзистенциалды кеңістікке қарай ығыстырады: «субъектіліктің абстрактты және формалды еркіндігі тек өзінің табиғи, субъективті болмысында, қажеттіліктерінде, бейімділіктерінде, құмарлықтарында, пікірлерінде, фантазияларында ғана және т.б. белгілі бір мәнге толы болып табылады. Осындай мәнді қанағаттандыру игілік не болмаса бақыт және жалпы өмірдің мақсаты» [9, 67 б.].

Сондықтан да Гегельдің құндылықтар және игілік туралы ілімі болмыс қалыптасқан кезеңдерде нақтылықпен үйлесімді күйде болады, ал Канттың іліміне сәйкес нақтылықтың тұрақты күйі нақтылықтың өзімен үйлесімділікте. Жалпы олар бір-біріне қайшы келмейді, керісінше бір-бірлерін толықтырып тұрады. Алайда Гегельдің игілікті анықтауы экзистенциалды көзқарасқа бағытталған. Гегельдің ілімі және қазіргі кездегі адам туралы заманауи ғылымдар мен білімдердің дамуы адам мен қоғамның нақты болмысындағы игілік өлшемдерін анықтауға қатысты. Гегельдің экзистенциалды көзқарасының, сондай-ақ, құндылықтар трансформациясының шарттарын зерттеуі асқан перспективтілігін көрсетеді.

Алайда, өмірдің өзі құндылық болып табылады ма? Осы еңбекте қолданылатын құндылық табиғатына сәйкес өмір өздігінен құнды бола алмайды, себебі құндылықтың жалпыламалығы оны маңызды немесе маңызды емес басқа да құндылықтармен салыстыруды көздейді. Оны басқа да құндылықтармен салыстыруға жол беру барысында адам өмірінен де маңызды құндылықтардың бар екендігін мойындаймыз. Сөйтіп, адамның өмірі мен онан да жоғары құндылық арасында таңдау жасау қажеттілігі жалпы өмірді мойындамау болып табылады.

Ұлттық құндылықтарды сақтау мәселесінде академик Ө.Нысанбаев: «Үшінші мыңжылдықта қарқыны жеделдей түсер жаһандық тұтастану, шекара талғамайтын қаржы мен ақпарат ағындары өзін сақтап қалмақ болған әрбір ұлтты жаңа қатер қаупінен қорғануға мәжбүр етіп отыр. Ендігі жерде өзіндік «менін» сақтауға ұмтылған әрбір жұрт, ең алдымен, тарихи жадын, бірегей ұлттық болмысы мен ойлау машығын, өзіндік дүниетанымын, ана тілі мен ерекше ділін, дәстүрлі төл мәдениетін дамыту мен аман алып қалу жолында жанталасу қажет» деп атап көрсетеді [10, 246 б.].

Гуманистік психология тұрғысынан алар болсақ адам өмірінен асқан ешбір жоғары және лайықты субстанция жоқ. Осы мектеп әзірлеген адам тұжырымдамасына көз жүгіртетін болсақ мінсіз адам өлшемі адамның құндылықты қатынастарына қатысты қолданудың міндетті салдары болып табылады. Философ, психолог Э. Фроммның іліміне сәйкес субъективті тілектер, ұмтылыстар не болмаса нақты әлемнің шеңберлерінен тыс өзге де бағыттар құндылықтың өлшемі ретінде қарастырылмайды. «Тек адамның табиғатын талдап, оның нақты мүдделері мен оған қоғам баулыған мүдделері арасындағы шынайы қайшылықтарды айқындаған кезде ғана объективті дұрыс нормаларды табуға болады» [11, 164 б.].

Білімге негізделген есті құндылықты және басқа да құндылықтарды сана бір жүйеге біріктіре алады; ол өз кезегінде адамның мінез-құлқының негізіне айналады да бір қажеттілікті екінші қажеттіліктің пайдасына қарай ығыстырмай, нақтылық әлемімен, соның ішінде басқа да адамдармен үйлесімді болуына ықпал етеді. Осыдан игілік өлшемі ретінде бір жүйеге біріктірілген адамның бүкіл құндылықтар әлемін және адамның үйлесімді дамуына ықпал ететін болмыстың сыртқы жағдайларын игіліктің өлшемі ретінде айқындауға болады. Адамның осындай күйін бақыт деуге болады. Осы екі өлшем бір тұтас бірлікті құрайды. Осындайда біріншісін артық деп санау, не болмаса екіншісін мүлде жаратпау игіліктен ауытқуға және «қараңғылықпен араласып кетуге» әкеп соқтырады. Ол уәждер субъекттің белгілі бір қажеттіліктерін көкейкесті ету деңгейіне байланысты әртүрлі сипатта болатындығына байланысты. Егер де Басқа адам тіпті ең жоғары қажеттіліктерді қанағаттандырудың құралы болатын болса (өмірдің мәнін ұғыну қажеттілігінде, жоғарыға табыну, бағдарлауға қатысты қажеттіліктер) уәждеме қайтсе де прагматикалық императивтің шегінен

шықпайды, сондықтан да субъектіге қатысты құндылық мәртебесіне ие Басқа адам кез келген басқа құндылықтармен салыстырылады. Осыған байланысты Басқа белгілі бір құндылықтан біршама төмен болуы мүмкін. Сондықтан да неғұрлым мықты субъектінің құндылықтар жүйесі Басқа адамды күйретудің немесе оны жоюдың себебіне айналады [12, 107 б.].

Шын мәнінде адам бойындағы рухани қуаттың оянуы ғана жеке тұлғаның өзіндік шығармашылық мүмкіндіктерінің дамуына бірегей жағдай туғызады. Терең рухани қайнардан нәр алған адам ғана барлық қабілеттер «тамырына» жол тауып, шынайы дарынды, демек сан алуан іс-әрекет формаларын меңгеріп, жетілдіруге бейім, ұйымшыл, Интернет пен ақпарат құралдарын ширақ пайдалануға қабілетті болады. Бұл орайда ол өз бірегейлігі мен даралығын сақтай отырып, өзінің телебайланыс тетігіне айналуына жол бермейді. Қазақстандық білім беру жүйесі алдында, міне, осындай адам тәрбиелеу міндеті тұр.

Білім беру жүйесі қоғам өмірінде, ұрпақтар сабақтастығын қамтамасыз етуде атқаратын рөлі мен мақсаты бойынша өзара байланысты, бірін-бірі өзара толықтырушы екі бағыттағы міндетті орындайды. Бірінші бағыт – оқыту, алдындағы толқын аға ұрпақтың әлеуметтік-мәдени тағылымын, философия, ғылым, өнер, адамгершілік негіздерін, адамның әлеуметтік ортаға тең құқылы азамат ретінде енуіне мүмкіндік беретін басқа да білімдер қорын жас ұрпақ бойына сіңіру. Адамның әлеуметтенуімен байланысты бұл бағыт адамның әлеуметтік ортада өз орын табуына, аға ұрпақтар тағылымы мен ұлтық дәстүрлерді меңгеруіне мүмкіндік береді. Мұның бәрі адамның өмірлік мұратын айқындауының, кәсіби еңбекке араласуының алғы шарты. Білім беру жүйесінің екінші бағыты – адамның адам болып қалыптасуына, Абай айтқандай, толық адам болуына, оның рухани, ішкі қуатының оянып, кемелденуіне көмектесу. Адам өзінің жоғары рухани әлемге қатыстылығын түсініп, тұлға аралық қарым-қатынас процесінде, жеке өмірінде жоғары құндылықтарға, мұраттарға сай өзінің рухани бет-бейнесін айқындайтын болуға қол жеткізуі. Ендеше, Абай айтқан «Толық адам болу!» философиялық-этикалық принциптің іске асқаны.

Әдебиеттер

1. Ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетінің анықтамасы мен мәні //Хабаршы. «Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ, 2006. –№1(13). -16-21 бб.
2. Риккерт Г. Табиғат туралы ғылымдар және мәдениет туралы ғылымдар / ауд. Г. Раянова // Тарих – адамзат ақыл-ойының қазынасы. 20 томдық. – Астана: Фолиант, 2009. – 13 т. 472 б.
3. Ұлтаралық келісімді ғылыми басқару мәселелері //«Правовые проблемы государственного управления в условиях рыночных отношения РК»: мат. межд. науч.-прак. конф. 30 ноября 2006 г. – КазНПУ им.Абая, 2006. – С.378-380.
4. Төзімділік қағидалараның декларациясы //1995 жылғы 16 қарашадағы ЮНЕСКО ұйымының Бас конференциясының 5.61 қарауымен бекітілген.
5. Әлеуметтік философия: 20 томдық. 17-том / құраст.: Ә. Нысанбаев, М.З. Изотов. Философия және саясаттану институты. – Астана: Аударма, 2006. – 480 б. (Қазақ халқының философиялық мұрасы: «Философия және психология» секциясы).
6. Төзімділік көшпейтін көшпенділердің философиясы нысан сарыны діл қоңыр үнді категория бренді негізі ретінде // Ж. Нәжімеденов, Ж.А. Алтаев, Ж.О. Байғозы. Діл қоңыр үнді домбыра – бренд. – Алматы, 2009. – 293-308 б.
7. Аймауытов Ж. «Мақсаттың құлы бола білсек жетеді» //Қазақ. – 2016. - 18-26 наурыз (№11/12). – 24 б.
8. Жұмабаев М. Таңдамалы: (өлеңдер, поэмалар, зерттеулер, аудармалар) /М. Жұмабаев; [құраст. Б. Дәрімбетов]; ҚР Ғылым акад.; М.О. Әуезов атын. әдебиет және өнер институты. – Алматы: Ғылым, 1992. – 272 б. Түсініктер: 259-267 б.
9. *Философия права. Гегель* // Серия «Философское наследие». – М.: Мысль, 1990. – С. 113, 210. – С. 524.
10. [Нысанбаев А.](#) Жаһандану және Қазақстанның орнықты дамуы // Глобализация и устойчивое развитие Казахстана. -Алматы, 2002. -264 б.
11. Фромм Э. Душа человека / пер. с англ., нем. -М., 1992. -С. 429.
12. Риккерт Г. Философия жизни. -Киев: Ника центр, 1998. -С. 287.

CONTENTS

EKONOMICKÉ VĚDY

Podniková ekonomika

Қонарбай Ұ.Т., Маханова А.Ж. ПРОГНОЗНЫЕ ОЦЕНКИ КОММЕРЧЕСКИХ РИСКОВ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ	3
--	---

Regionální ekonomika

Тажбаева А.М., Капелюк З.А. STRUCTURAL ANALYSIS OF EMPLOYMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN MODERN CONDITIONS	7
---	---

Ахметова А.С., Накипова Г.Е., Тургель И.Д. НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОЦЕССА УРБАНИЗАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ	15
---	----

Ekonomická teorie

Адилова С. Д. DIGITAL ECONOMY AS A NEW GLOBALIZATION.....	23
--	----

Zahraniční ekonomické aktivity

Қонарбай Ұ.Т., Сабырбек Ұ.А. ФРАНЧАЙЗИНГ КАК ФОРМА АКТИВИЗАЦИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	30
---	----

Залесский Б.Л. РЕЗЕРВЫ РОСТА ДОЛЖНЫ БЫТЬ ПРИВЕДЕНЫ В ДЕЙСТВИЕ..	33
--	----

Investiční aktivita a kapitálových trzích

Калачёва А.В., Кенжебеков Н.Д. КЛАССИФИКАЦИЯ ОСНОВНЫХ ПРОБЛЕМ ПОВЫШЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ТУРИСТСКИХ ДЕСТИНАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	37
---	----

Marketing a management

Зейніл А., Джапарова К. К. ВЫБОР СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ГОСТИНИЦЫ: МАРКЕТИНГ И МЕНЕДЖМЕНТ	46
--	----

Účetnictví a audit

Дюсенбекова У. С., Мусипова.Л ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ ҚЫСҚА МЕРЗІМДІ ДЕБИТОРЛЫҚ БЕРЕШЕГІН ЕСЕПКЕ АЛУ ПРОЦЕДУРАЛАРЫ МЕН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ	50
---	----

Rakhatova Sh.T., Saparbayeva S.S. PROBLEMATIC ASPECTS OF ACCOUNTING AND REPORTING OF LEASE TRANSACTIONS.....	55
---	----

Алтынбекова Ж. ЭЛЕКТРОНДЫҚ АҚША - ТӨЛЕМ ЖҮЙЕЛЕРІНІҢ ЕҢ ТАНЫМАЛ ТҮРЛЕРІ	59
---	----

Оразғалиева Ж.Қ. БАСҚАРУ ЕСЕБІНДЕГІ ШЫҒЫНДАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ЖІКТЕУ	63
Медведева А.М., Березюк В.И. РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ СУБЪЕКТА: СУЖДЕНИЕ БУХГАЛТЕРА	67
Медведева А.М., Березюк В.И. ОБ ИСКАЖЕНИЯХ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ: СУЖДЕНИЕ БУХГАЛТЕРА	76

FILOLOGIE

Jazyk, řeč, komunikace

Аубакирова А. А. АМЕРИКАНДЫҚ ЖӘНЕ БРИТАНДЫҚ БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ САЯСИ ДИСКУРСЫНДАҒЫ ЭВФЕМИЗМДЕРДІҢ ФУНКЦИЯЛАРЫН АНЫҚТАУ	86
---	-----------

PEDAGOGICKÉ VĚDY

Problémy tréninku

Шилибаев Б. А., Науатов С. К. ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ ҮДЕРІСІНІҢ НЕГІЗГІ	90
Шилибаев Б. А., Пушкулов Ж. А. ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САЛАСЫНЫҢ ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ЖАЛПЫ МӘСЕЛЕЛЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	94
Уразова Г. М., Аяганова А. Б. ЕЛІМІЗДЕГІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ МАМАНДЫҒЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН ЖАҢҒЫРТУ ЖОЛДАРЫ	98
Шилибаев Б. А. ЖАТТЫҒУ КЕШЕНДЕРІН ОРЫНДАУ КЕЗІНДЕГІ ГИМНАСТТАРДЫҢ МІНДЕТТЕРІ	101
Самбеткулова Н.Н. Скабаева Г.Н. Купербаева А.Ж. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВКЛЮЧЕНИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБУЧЕНИЯ В УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС	104
Suyundikova M.A. THE INTEGRATION OF THEORY AND PRACTICE: ACTION RESEARCH	108

Metodické základy vzdělávacího procesu

Лаврушенко О.В. РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ, КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ КАЗАХСТАНЦЕВ НОВОЙ ФОРМАЦИИ В РАМКАХ ПРОГРАММЫ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ КЛУБА СТАРШЕКЛАССНИКОВ «АРАЙ»: ПРАКТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ	114
---	------------

Сарсекеева Ж.Е., Сарсембекова А.А. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ	121
Мереква А.М. PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF SUCCESS IN MASTERING A FOREIGN LANGUAGE IN THE CONDITIONS OF UNIVERSITY EDUCATION	124
Айтжанова Р.М., Жусупова А.О. SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF PRESCHOOLERS THROUGH KAZAKH FOLK TALES.....	130
Strategické směry reformy vzdělávacího systému	
Яковлева Е.В. СУЩНОСТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ УЧЕБНЫХ УМЕНИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ.....	134
Moderní metody výuky	
Тулеева З.С. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ ЖЕТІСТІГІН БЛУМ ТАКСАНОМИЯСЫ НЕГІЗІНДЕ БАҒАЛАУ	137
Бектанова Д.А. АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ СЫНИ ОЙЛАУЫН ДАМЫТУ	140
Ауелбаева Н.О., Оразбаева А.Ж., Акбаева Д., Кемельбекова Ж.С. «БҰЛТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР» ЖӘНЕ «КОМПЬЮТЕРЛІК ЖЕЛІЛЕР ЖӘНЕ АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК» ТАҚЫРЫБЫН ОҚЫТУДА ЖАҢА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ	146
Муратов Рахматулла СТУДЕНТТЕРДІҢ ДАЛАЛЫҚ ОҚУ ПРАКТИКАСЫНДА ГЕОБОТАНИКАЛЫҚ БІЛІМ ДАҒДЫЛАРЫН АРТТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	149
Сарсембекова А.А., Сарсекеева Ж.Е. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ	156
Яковлева Е.В. НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УМЕНИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ.	162
Бекжанова Ж.М., Жайдакбаева Л.К., Шоманбаева М.Т. МАТЕМАТИКА ПӘНІН ОҚЫТУДА МАТЕМАТИКАЛЫҚ ПАКЕТТЕРДІ ҚОЛДАНУ	166

POLITIKA

Globální studie

Абдыкалыков А.Т. О ПЕРСПЕКТИВАХ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОЙ ОБОРОНЫ	172
--	------------

PŘÁVNÍ VĚDY

Podnikatelské a bankovní právo

Сидоренко Т.В., Сорокина Л.И, Удовицкая Е.Ю. РАЗРЕШЕНИЯ И УВЕДОМЛЕНИЯ В СФЕРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ (ПРАВОВОЙ АСПЕКТ).....	179
--	------------

Mezinárodní právo

Кожухметова А.Е. ОФФШОРНЫЕ КОМПАНИИ: ПЛЮСЫ И МИНУСЫ.	183
--	------------

Ústavní právo

Жалел зубайра ,Әділжан Дана,Бисекенов Ақназар ЖАҢА ҚАЗАҚСТАНДЫ ҚҰРУДАҒЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ РЕФОРМАЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	186
--	------------

Občanské právo

Дилуарова А.С. ЗИЯТКЕРЛІК ҚҰҚЫҚТАР ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ МӘНІ	190
Молдабаева Г.А. СУБЪЕКТИНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІНІҢ БӨЛШЕГІ РЕТІНДЕГІ СУБЪЕКТИВТІ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ЗАҢДЫ МІНДЕТ.....	194

PSYCHOLOGIE A SOCIOLOGIE

Práce psychologie

Лаврушенко О.В. КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ И ПСИХОГИГИЕНА ОБЩЕНИЯ КАК СРЕДСТВО ПРОФИЛАКТИКИ КОНФЛИКТОВ В ОРГАНИЗАЦИИ .	197
--	------------

Formy mezi pracovním a soukromým praxi psychologa

Купербаева А.Ж. Скабаева Г.Н. Самбеткулова Н.Н. РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЙ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ ОБУЧАЮЩИХСЯ	201
---	------------

Klinická psychologie

Bekmuratova G.T., Bakytova A.O. FEATURES OF GENERAL MOTOR SKILLS OF PRESCHOOL CHILDREN WITH SPEECH DISORDERS.....	205
---	------------

Pedagogická psychologie

Бекмуратова Г.Т., Қайрбекқызы Ш. ЕРТЕ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ОЙЫН ІС- ӘРЕКЕТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ	210
---	------------

Vývojová psychologie

Бекмуратова Г.Т., Бақытова А.О. ЗЕЙІН ДАМУЫНЫҢ КЕЗЕҢДЕРІ МЕН

ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 217

PHILOSOPHY

Filosofie kultury

Қабұл.О.Қ., Ибраев Б.И. ТЕКІЛІК МӘДЕНИЕТ ТАРИХЫ 222

Ибраев Б.И. ӘЛЕМДІК ТӘРТІП ЖӘНЕ ҚҰНДЫЛЫҚТАР 236

CONTENTS 246

298368	*299009*
299079	*299069*
299292	*299082*
299032	*299128*
298378	*299043*
299049	*299068*
299112	*299169*
298829	*299294*
298526	*298882*
298640	*298883*
298981	*294772*
298982	*298890*
299035	*299346*
299046	*299356*
297440	*299342*
299048	*298987*
299050	*298988*
299051	
299052	
299075	
299321	
294773	
299318	
299320	
299359	
299041	
298112	
298701	
298926	